

SPOT ON

Een initiatief van Vereniging Deltametropool i.s.m.
Wageningen UR, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
Staatsbosbeheer en TU Delft

September 2017

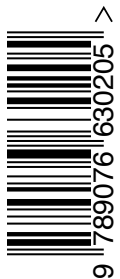

het landschap als vestigingsvoorwaarde

12 PILOTPROJECTEN
landschap en vestigingsklimaat
in Nederlandse regio's

SLIM BELEID
nieuwe maakbaarheid en
het goede (bedrijfs)leven

DE FEITEN
wat weten we (en wat nog niet)
over het vestigingsklimaat

9 789076 630205 >

Verdiept aangelegde A4 Midden-Delfland. Foto: Kees Hummel

**De nieuwe economie volgt talent;
talent volgt kwaliteit van leven,
die wordt geleverd door een hoogwaardige leefomgeving**

“Ik denk dat de Next Economy van positieve invloed is op het hele gebied. Niet alleen voor de welvaart, maar ook voor het welzijn van mensen.”

JAN-WILLEM VOGELS, RAYONDIRECTEUR RABOBANK SCHIEDAM, VLAARDINGEN EN ROTTERDAM NOORD

SPOT ON
Het landschap als vestigingsvoorwaarde

is een initiatief van Vereniging Deltametropool (VDM) i.s.m. Wageningen UR (WUR), Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Staatsbosbeheer (SBB), Wageningen Economic Research (WECR), TU Delft (TUD), Ministerie van Economische Zaken (EZ) en verschillende provincies, metropoolregio's, gemeenten, ontwerpers en onderzoekers

KERNTEAM
Jeroen Bootsma / Henk Baas (RCE)
Ernst Bos (WECR)
Paul Gerretsen / Merten Nefs (VDM)
Adriaan Geuze (WUR)
Steffen Nijhuis (TUD)
An van Veen / Harry Boeschoten (SBB)

REDACTIE EN PROJECTLEIDING
Merten Nefs

GRAFISCH ONTWERP
75B

FINANCIERING
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Staatsbosbeheer, Ministerie van Economische Zaken
Provincies Gelderland, Noord-Brabant, Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht
Metropoolregio's van Amsterdam, Rotterdam Den Haag, Regio Drechtsteden
Gemeenten: Midden-Delfland, Samenwerkingsverband Voorne-Putten, Vlaardingen

REDACTIE EN REVIEW PANEL
Oedzge Atzema (Universiteit Utrecht), Philomene van der Vliet (BOOM landscape)
Marlijn Baarveld, Hans-Lars Boetes (RCE)

ONDERZOEK EN ORGANISATIE

VERENIGING DELTAMETROPOOL

Paul Gerretsen
Hester Annema
Gertie van den Bosch
Anastasia Chranioti
David Dooghe
Mariana Faver Linhares
Asmara Hintzen
Luiza Moreira
Ana Luisa Moura
Merten Nefs
Yvonne Rijpers
Arjan Smits
Rosa Stapel
Marrit Terpstra
Dorien de Voogt

ONDERZOEK WAGENINGEN ECONOMIC RESEARCH (WECR)
Ernst Bos

FOTOGRAFIE
Kees Hummel (o.a. omslag)
Ruud Slagboom, Provincie Utrecht en vele anderen (ter plekke vermeld)
We hebben geprobeerd alle beeldmakers te achterhalen

INTERVIEWS EN ENQUÊTE
Jeanet van Antwerpen (SADC)
Hilde Blank (AM/BVR)
Baron Van Boetzelaer (Eyckenstein)
Marius Brants
(Droomfondsproject Haringvliet)
Brainport Development
Eric Droogh (Leisurelands)
E52
Willem Ferwerda (Commonland)
Nicole van Haelst, Nasya Handzhiyska, Julia Taddei (ICP)
Joop Ham, Marije Wilkes (Lely)
Milène Junius (Hellevoetsluis)
Laurens Kok (WHFIA)
Jeroen Mensink (JAM*)
Monique Mols (ASML)
Mieke Naus, Annemiek Rijsbergen, Evamarie Smit (Ruimte & Wonen)
Merten Nefs (VDM)
Govert van Oord (Midden-Delfland)
Kristine Racina (Xpat archive)
Frank Strolenberg (Frankenvrij)
Ben Verfurden (Made in Holland)
Cees Vingerling, intermediair
Jan-Willem Vogels (Rabobank)

PILOT GELDERLAND
Steffen Nijhuis, Frits van Loon, en Michiel Pouderoijen (TU Delft)
Mark Kemperman (Gelderland)
Han Derckx (Nijmegen)
Thor Smits (Arnhem)

PILOTS NOORD-BRABANT
Anne van Kuij, Erwin Dacier, Willy Thijssen, Ronald Kramps en Niels Aten (Noord-Brabant)
Marco Vermeulen, Bram Willemsen en Chiel Lansink (Studio Marco Vermeulen)
Adriaan Geuze, Annemarie Kuijt, Sven Stremke en Ilse Voskamp (WUR)

Studenten Landschapsarchitectuur (WUR):
Robert Bikker, David de Boer, Irene Curulli, Bing Du, Giuseppina, Eleonora Fiorin, Merel Gerritsen, Steven Heyde, Isabella Hol, Begoña Arellano Jaimesena, Kris Kersten, Kareena Kochery, Dominik Kriska, Francine Kronenberg, Pamela Acuña Kuchenbecher, Joran Lammers, Kevin van Leeuwen, Brecht Leseman, Jian Long, Oktaviana Miffatulani, Joy Pengel, Yuan Quiling, Halina Radomska, Qiuyi Song, Rob Stuijt, Aaron Stumpf, Jan Willem van Veelen, Gerwen van der Veen, Lisanne Veenbergen, Feline Verbrugge, Mengli Zhou

PILOTS NOORD-HOLLAND
Anne Könst, Corine Meijer, Marijn Bos, Ton Bossink, Jurjen Tjarks en Jandirk Hoekstra (Noord-Holland)
Maïke van Stiphout (DS landschapsarchitecten)
Martijn Dekker (Haarlem)
Thijs Verheugen (ps City)
Roy van Dijk, Tessa Robijns (Achtung! mcgarrybowen)
Steffen Nijhuis, Mei Liu en Frits van Loon (TU Delft)
Robert Graat (Staatsbosbeheer)
Riëtte Bosch, Philomene van der Vliet en Jandirk Hoekstra (Academie van Bouwkunst Amsterdam)

Academiestudenten Stedenbouw:
Eric Claassen, Rick Groeneveld, Koen Hezemans Iruma Rodríguez Hernández, Kim Krijger, Anna Sosin

Academiestudenten Landschap:
Lourdes Barrios Ayala, Jean-François Gauthier, Simon Verbeeck, Silko van der Vliet, Charlotte van der Woude

PILOT UTRECHT
Janine Caalders (NP Heuvelrug)
Jorrit Noordhuizen (Nohnik)
Robert Arends (Terra Incognita)
Bertus Cornelissen, Annelies Camping, Jeroen Cornelissen, Paul Roncken, Ymkje van de Witte (Provincie Utrecht)

PILOTS

PILOTS ZUID-HOLLAND
Helmut Thöle, Gielijn Blom, Harm Veenbos, Diederik Braat en Wil de Moor (Zuid-Holland)
Linda Frinking, Eric de Bruijn en Ron van Noordwijk (MRDH)
Fred Meerhof, adviseur
Jeroen Mensink, Stefanos Fillipas en Pieter Scholten (JAM* architecten)
Debbie Nuijten (Midden-Delfland)
Erik Bernard (Vlaardingen)
Rick den Brok (Voorne-Putten)
Marco Broekman, Chloé Charreton, Floris van der Zee en Manon den Duijn (marco.broekman)
Anne Loes Nillesen (Defacto)
Loes Verhaar, stedenbouwkundige
Judit Bax, Emma Forsten, Rik van der Linden, Joyce Theijn en Irma Zanders (Dordrecht)
Evelyn Bijl en Mercedes Sweeb (Alblasserdam)
Christiaan Quik / Jenny van Boxel (H.I. Ambacht)
Nicole Op de Laak, Jantine Prins, Danielle Wijnen (Papendrecht)
René Lipman, Marijn Wegman (Sliedrecht)
Lisette Louwman (Zwijndrecht)
Aldo van Kleef (Noordoevers)
Saskia Platenkamp (Drechtsteden)
Ernst Bos (WECR)
Elena Chevtchenko, Fred Goedbloed en Martin Verwoest (Leiden)
Boris Hocks (Posad)

MANIFEST IJSSSELMEERGEDIED
Joop Bongers (voorzitter)
Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk
Paul Langeweg (bestuurslid Vereniging Deltametropool)
Marleen Maarleveld (Waterrecreatie Nederland)
Frits Palmboom (hoogleraar Van Eesterenleerstoel)
Jaap Renkema (Algemeen Ledenbelang ANWB)
Saline Verhoeven (onderzoeker Van Eesterenleerstoel)
Joost Wentink (bestuurslid Stichting Transitie IJsselmeer)
Guido van Woerkom (adviseur Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk)

AGENDA VOOR HET LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

12

DE AANTREKKINGSKRACHT VAN NEDERLAND

21

HET GOEDE (BEDRIJFS)LEVEN

30

DE WENSEN VAN DE KENNISWERKER

32

NIEUWE MAAKBAARHEID

36

DE FEITEN OVER HET LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

108

12 PILOTPROJECTEN

PILOT 1
UTRECHT SCIENCE PARK
Landschap als podium voor
de kenniseconomie
50

PILOT 2
INNOVATION CITY
Ondernemen in het Brabantse Mozaïek
56

PILOT 3
MARITIEM CLUSTER
Wonen in het getijdenlandschap
61

PILOT 4
HYBRIDE LANDSCHAP
Meten en ontwerpen aan het stad-land
continuüm
66

PILOT 5
MOOI SNEL
Metropolitane fietsroutes
van topkwaliteit
70

PILOT 6
BUITENPOORTEN
Een ruimtelijk concept en marketingstrategie
76

PILOT 7
MANIFEST IJSSELMEERGEBIED
Het Blauwe Hart als metropolitane verademing
81

PILOT 8
DIEMERSCHEG
Tussen hoop en werkelijkheid
86

PILOT 9
**BESCHERMING
DOOR ONTWIKKELING**
Instrumenten voor het MRA landschap
90

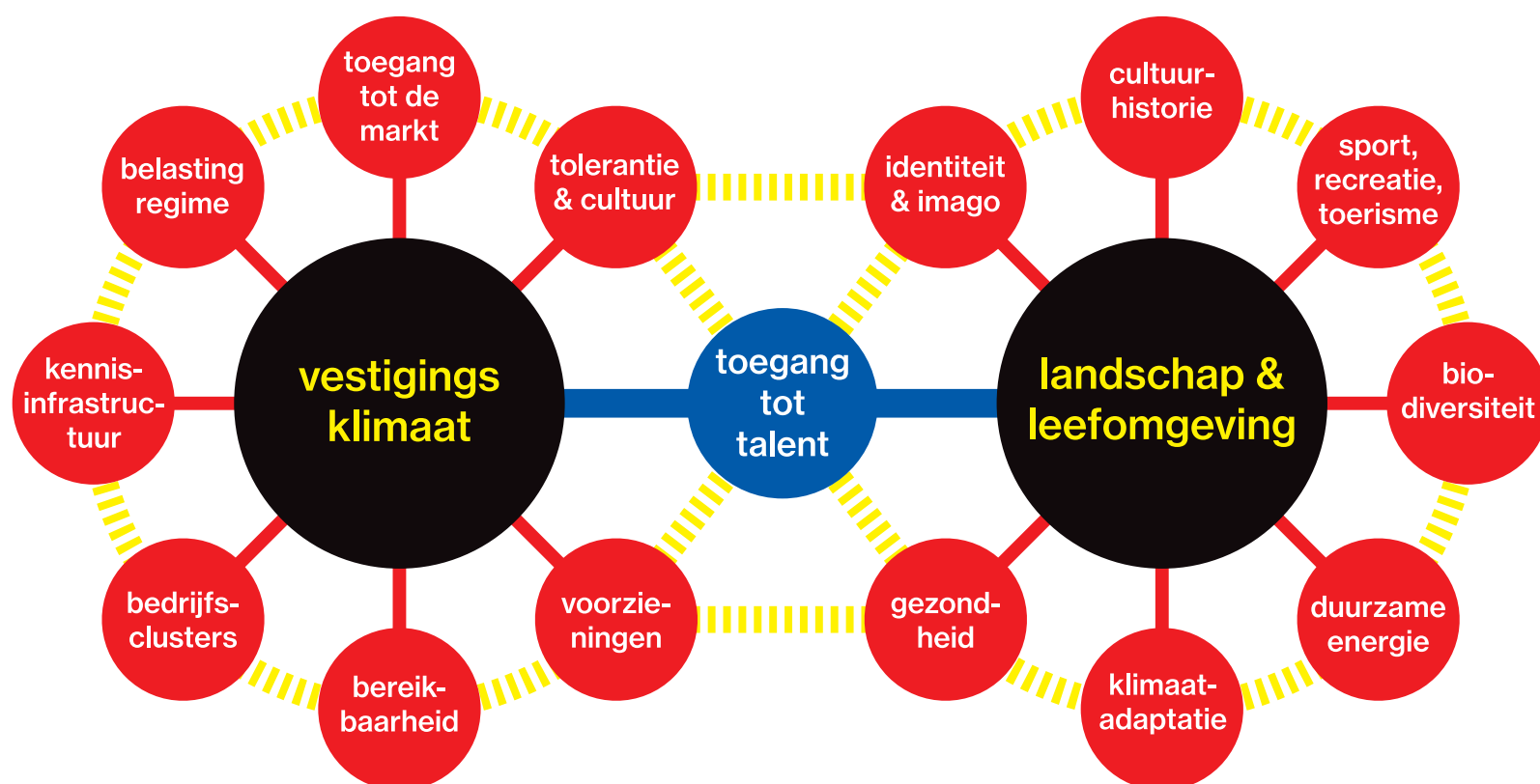
PILOT 10
DE ONDERHANDELTAFFEL
Onderbouwde keuzes maken in het landschap
94

PILOT 11
GROENE LONGEN
Perspectief voor de metropoolregio
Rotterdam Den Haag
96

PILOT 12
BRABANT AAN ZEE
Landschap in transitie op de grens
van zand en klei
101

SPOT ON

het landschap als vestigingsvoorwaarde

Het landschap draagt sterk bij aan leefkwaliteit en is daarmee een absolute voorwaarde van een succesvolle kenniseconomie. Deze draait immers om menselijk kapitaal en vooral talent is erg kieskeurig over waar het zich vestigt. In kennisintensieve sectoren geldt nu al: jobs follow talent, en bovendien zijn werknemers die bewegen en groen in de nabijheid hebben productiever en minder vaak ziek. De nieuwe economie draait om ontmoetingen, nabijheid en circulariteit. Dit betekent iets voor de inrichting van onze openbare ruimte, woon- en werkmilieus en open landschappen in de invloedssfeer van de stad. Wereldwijd, ook in Nederland, is de trend dat de economische en fysieke groei zich afspeelt in metropolitane gebieden. (Historisch) landschap speelt ook een belangrijke rol in de regionale identiteit. Nederland is een koploper als het gaat om leefkwaliteit. Het is dus in ons voordeel dat we die kwaliteit als een steeds relevanter vestigingsfactor kunnen inzetten in de mondiale concurrentiestrijd. Tegelijkertijd toont het de urgentie om die kwaliteit in de aanstaande duurzaamheidstransities en verstedelijkingsopgave niet te verkwanselen, maar juist te versterken. Adriaan Geuze: ‘waarom zouden we niet de ambitie hebben om van een regio zowel een science park als een national park te maken?’ Dit magazine en de bijhorende tentoonstelling zoeken naar manieren om het Nederlandse landschap in te zetten voor het vestigingsklimaat. Kijk en denk met ons mee!

Landschap = een gebied beleefd door mensen

EUROPEAN LANDSCAPE CONVENTION (2004)

Vestigingsklimaat = de combinatie van factoren die talent en bedrijven aantrekt en vasthoudt

Landschap is steeds een interpretatie, of het nu door Van Gogh is of een kenniswerker

OEDZGE ATZEMA

COMMUNITY OF PRACTICE

Een breed scala aan partijen sloot zich in de afgelopen twee jaar aan bij dit project, dat in 2016 al leidde tot de publicatie *‘Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent’*, met bewijs en inspiratie uit internationale voorbeelden. De lessen uit buitenlandse metropoolregio’s gingen vooral over de toegankelijkheid van het landschap, het instrumentarium voor ruimtelijke planning en governance; hoe en met wie maken we het landschap.

Het onderwerp sprak erg aan bij Nederlandse metropoolregio’s en provincies, die na de decentralisatie van het landschapsbeleid door minister Bleker (2010) verantwoordelijk werden voor zowel het regionale vestigingsklimaat als het landschap, inclusief de stad-landrelaties. Hoeders van natuur en cultuurhistorie hebben deze lijn van argumentatie aangegrepen en ook ontwerpers en onderzoekers gingen ermee aan de slag.

Er zijn belangrijke vragen naar aanleiding van Blind Spot naar voren gekomen. Met SPOT ON proberen we hier een antwoord op te geven:

1. Hoe geven we het landschap als vestigingsvoorwaarde in Nederland handen en voeten?
2. Welk beleid is hiervoor nodig en wat doen we daarin nu al goed (of juist niet)?
3. Is er hard bewijs voor de stelling dat landschap in Nederland bijdraagt aan het economisch vestigingsklimaat?
4. Wat vinden de bedrijven en kenniswerkers in Nederland van dit onderwerp?

DE AANPAK VAN SPOT ON
Gedurende een half jaar zijn de pilots ondersteund door het kernteam van Landschap als Vestigingsvoorwaarde, wisselden zij ervaringen uit op een werkconferentie (13 april 2017, Amersfoort) met feedback door o.a. landschapsarchitect Eric Luiten en rijksadviseur Berno Strootman, én verenigden meer dan 70 professionals zich in de LinkedIn-groep Landschap als Vestigingsvoorwaarde. De pilots kregen de mogelijkheid om in te schrijven voor een ‘consult met Dr. Bos’, econoom bij Wageningen Economic Research.

De eerste vraag is op de breedst mogelijke manier aangepakt, open-source, door middel van twaalf pilotprojecten in vijf provincies. De uitvraag leverde drie keer zoveel pilots op als beoogd, wat op zichzelf al een indicatie is van de relevantie van het thema op dit moment. Het afgelopen jaar kon je in het provinciehuis van Brabant zomaar de ‘Maatschap Blind Spot’ tegen het lijf lopen, of in Noord-Holland het ‘projectteam Buitenpoorten’. De pilots zijn met opzet geënt op reeds bestaande ambities en niet in een keurslijf gedwongen. De projecten hebben daardoor grote kans op continuïteit, terwijl de resultaten bij elkaar een diverse doorsnede vormen van het thema in Nederland. Het is rijp en groen door elkaar, groot en klein, sommige conceptueel en andere juist heel concreet en toegepast.

Sommige pilots benaderen het vestigingsklimaat vanuit het bedrijf: wat zijn de belangen van de ondernemer en wat is zijn interactie met de fysieke omgeving? Andere pilots benaderen het vestigingsklimaat vanuit de kenniswerker: wat vindt deze belangrijk in de leefomgeving en hoe kan het landschap zoveel mogelijk leefkwaliteit opleveren? Vaak gaat het er in eerste instantie nog om het onderwerp in de betreffende regio scherp te stellen, het potentieel te benoemen en een consistente redenering op te stellen.

De beleidsinnovatie van alle deelnemende provincies op het gebied van landschap en vestigingsklimaat hebben we in kaart gebracht, als antwoord op de tweede vraag (zie artikel Nieuwe Maakbaarheid). Ook blijven Rijksover-

heid en steden niet buiten schot. Om de derde vraag te beantwoorden is in samenwerking met Wageningen Economic Research, TU Delft, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en Staatsbosbeheer een overzicht gemaakt van de huidige wetenschappelijke kennis. Die is verre van compleet, al was het maar omdat er flink op dit soort onderzoek is bezuinigd. Maar degene die nu nog zegt: ‘Bewijs het nou eens!’, kunnen we vanaf dit moment doorverwijzen naar de laatste pagina’s van dit magazine, waar de feiten op een rij staan. We zijn ook in gesprek gegaan met internationale werknemers en bedrijven. De meningen van professionals en citaten uit recente media zijn samen met opvallende resultaten van de pilots, in woord en beeld, verwerkt in dit magazine. De volledige pilots zijn te vinden in de SPOT ON Essaybundel.

CONCLUSIES TREKKEN

Het volgende landschap als vestigingsvoorwaarde kent een grote mate van continuïteit, van achtertuin tot nationaal park; een robuuste schaal, duidelijk herkenbaar en gedefinieerd; en komt tot stand door betrokkenheid van verschillende actoren, naast de overheid. De hoofdconclusie van Landschap als Vestigingsvoorwaarde is allereerst dat het een internationaal relevant onderwerp is met een groot potentieel, dat in Nederland nog handen en voeten moet krijgen. Daarbij geldt:

1. De combinatie van schaalniveaus in de dagelijkse leefomgeving is cruciaal;
2. Landschap heeft een wederkerige relatie met het vestigingsklimaat – niet elk bedrijf past overal;
3. Framing van het onderwerp is essentieel om betrokkenheid uit te lokken;
4. De stad hoort bij het denken over landschap;
5. Benut de grote duurzaamheidstransities in het landschapsonwerp en weeg ze af;
6. Het onderwerp staat op de agenda, maar er is nog veel nodig om het economisch belang van het landschap goed te verankeren in de nieuwe omgevingsvisies en (infrastructuur)projecten.

NATIONALE LANDSCHAPSAGENDA VOOR HET VESTIGINGSKLIMAAT

GERICHT AAN RIJK, PROVINCIES,
REGIO'S, GEMEENTEN EN BEHEERORGANISATIES

1. WERK AAN BREDE VESTIGINGSFACTOREN

Nederland schakelt om naar een kenniseconomie, die steeds afhankelijker is van het aantrekken van menselijk kapitaal. De levenskwaliteit die hiervoor nodig is hebben we, maar staat onder druk. Richt het topsectorenbeleid vanaf nu ook op de fysieke kwaliteit van innovatieve werkmilieus (waaronder campuslocaties) en veranker deze in het stedelijke en cultuurlandschap. De Mainports Schiphol en Rotterdam blijven relevant, maar ook voorbij deze mainports moeten we aan brede vestigingsfactoren werken, met name de zachte. Werk aan de factor Aantrekkingskracht in het REOS-programma, naast Bereikbaarheid en Concurrentievermogen.

2. CREËER EN TEST AFWEGINGSKADERS

voor de verschillende opgaven en transities die momenteel ruimte claimen in het landschap. Deze kunnen grote gevolgen hebben voor de gebruikskwaliteit en vragen om een integrale aanpak. Integreer de aantrekkelijke en gezonde leefomgeving als doel in de NOVI, en de afweging hiervan met de andere belangen, zoals energievoorziening, waterveiligheid en biodiversiteit.

3. ONTWIKKEL EN BESCHERM OP NATIONAAL NIVEAU

de provincie-overschrijdende cultuurhistorische landschapsstructuren, naast of overlappend aan Nationale Parken van wereldklasse. Onderzoek de kansen voor fysieke en economische relaties tussen de Nederlandse Science Parks (zoals Utrecht Science Park en Hightech Campus) en Nationale Parken en grote landschapsstructuren (zoals de Heuvelrug, Nieuwe Hollandse Waterlinie en Van Gogh National Park).

4. STREEF BIJ INFRASTRUCTUUR- PLANNEN NAAR BALANS

tussen bereikbaarheid, zichtrelaties met het landschap, luchtkwaliteit en geluid. Gebruik de miljardeninvesteringen om de leefomgeving gezonder te maken en plekken voor sociale ontmoetingen te creëren. Versterk en ontsluit het landschap.

5. INVESTEER IN DE LANDSCHAP-SEQUENTIE:

hoogwaardige parkstructuren en fietsroutes in en om steden die uitmonden in de grootschalige landschappen. De grootschalige landschappen geven de grootste meerwaarde in de beeldvorming en vastgoedwaarde, terwijl de hoogwaardige parkstructuren en fietsroutes noodzakelijke verbindingen vormen die de dagelijkse woonkwaliteit bevorderen. Deze kwaliteit is voor lager opgeleiden – ook in Nederland – door segregatie steeds minder bereikbaar, waardoor culturele diversiteit van de steden onder druk komt te staan. Investeer dus niet alleen in de concentratiegebieden van hoogopgeleiden, want diversiteit is juist een belangrijke voorwaarde voor het vasthouden van (creatieve) hoogopgeleiden.

6. BENUT MEERJARENPROJECTEN RIJKSADVISEURS

Rijksadviseur Berno Strootman richt zich o.a. op de invloed van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid op de leefomgeving en het inzetten van Rijksvastgoed voor duurzaamheids-transities. Zijn collega Daan Zandbelt houdt zich o.a. bezig met de groenblauwe structuren van de stad, in combinatie met de netwerken van fiets en OV. Rijksbouwmeester Floris Alkemade lanceert dit najaar een ontwerprijvraag over brede transitieopgaven in het landelijk gebied en agendeert de transformatieopgave van naoorlogse wijken met een leefbaarheidsopgave en verouderde woningvoorraad.

7. MAAK BUITENPOORTEN

Transformeer kansrijke verkeersknooppunten, stations en (ferry)havens in toegangspoorten naar het landschap, waardoor stedelijke centra ontlast worden en zowel bezoekers als bewoners de kwaliteiten van de hele regio op hun mentale kaart en onder handbereik krijgen. Dit is een relatief eenvoudig en concreet toepasbaar concept, dat stappen vergt op alle beleidsniveaus en bij de vervoerders. Gebruik digitale media voor actuele informatie, ook in het Engels.

8. ONDERZOEK LANDSCHAP

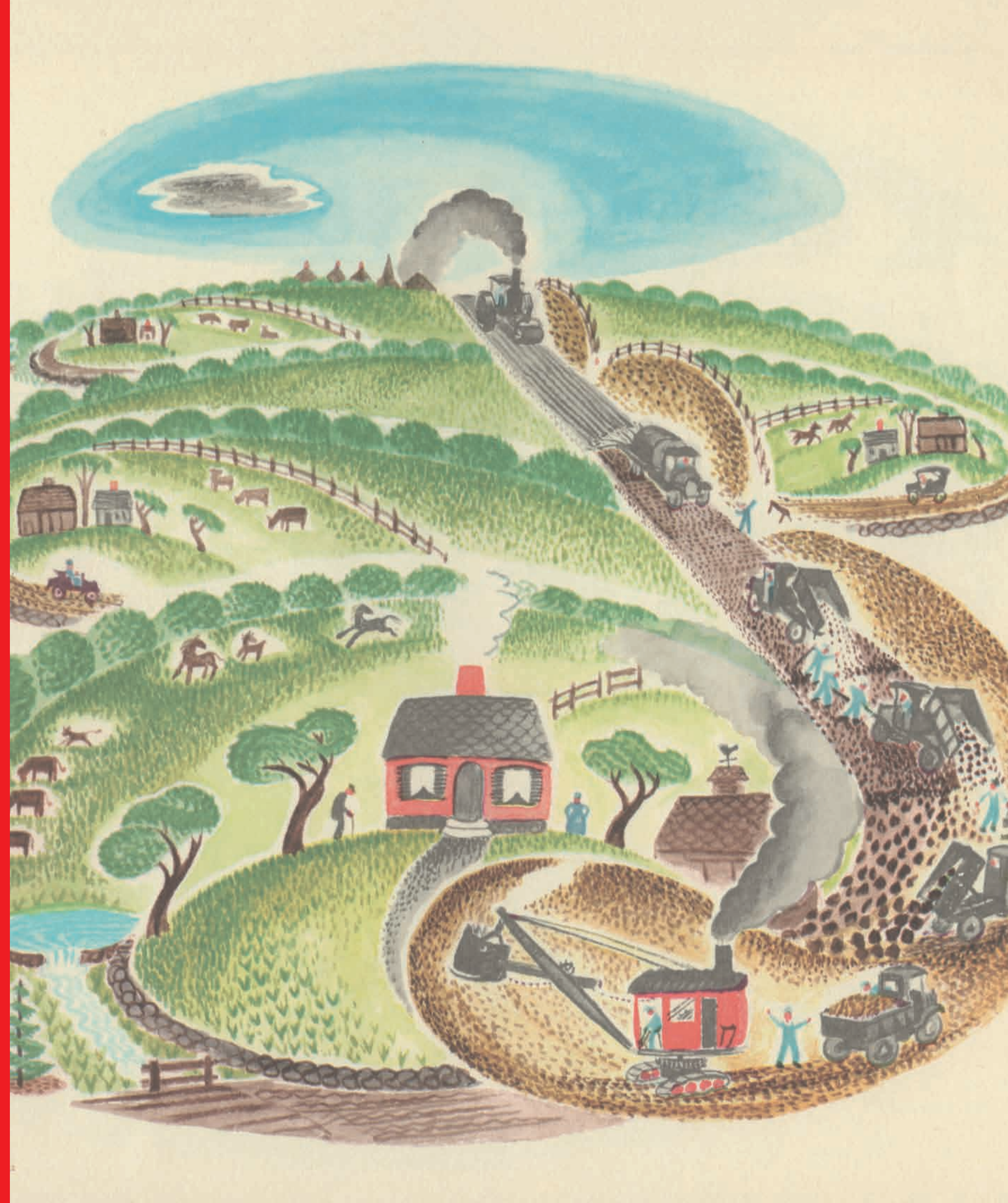
Geef universiteiten en andere kenniscentra opdrachten voor onderzoek naar landschapswaardering, om de relatie tussen landschap en vestigingsklimaat beter te begrijpen en kwantificeren. Zowel systeemkennis over de landschappen is hierbij nodig, als kennis van wat mensen waarderen en hoe ze zich gedragen in het landschap (big data uit o.a. telefoonapps). Stem nationaal beleid van OCW, IenM en EZ beter af voor meer samenhang tussen onderwijs & onderzoek, en deel kennis tussen de drie ministeries en hun uitvoerende diensten omtrent het landschap als vestigingsvoorwaarde.

9. BETREK LOKALE DYNAMIEK

van maatschappelijke actoren bij het vormgeven en uitvoeren van regionale landschapsontwikkelingen en beheer. Maak de nieuwe planningsregimes voor natuur en landschap flexibeler, zodat burgerinitiatieven en bedrijfsleven mee kunnen investeren en denken. Geef als terreinbeheerder letterlijk ruimte voor huttenbouwen en culturele activiteiten. Nodig partijen uit door een aansprekende thematiek te benoemen, die voortkomt uit bijv. bodem, cultuurhistorie of gebruik (zoals het landbouwpark in Milaan). Praten met burgers is belangrijk, zeker als het om acceptatie van verandering gaat, maar niet genoeg. Échte betrokkenheid en eigenaarschap ontstaat als men aandeelhouder is met een concreet belang.

10. VERLEID MULTINATIONALS EN MKB

met concrete investeringsvoorstellen, joint ventures en adviesraden. Hun buitenlandse collega's doen dit al. Maak hierbij gebruik van de aanwezige budgetten voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) die vaak nog geen goede bestemming hebben, de aankomende handel in emissierechten, en budgetten voor mobiliteit en gezondheid van werknemers. Met gunstige (fiscale) prikkels en enkele garanties is een vliegmaatschappij best bereid te investeren in het landschappelijk vastleggen van CO₂, en een hightech bedrijf om te stimuleren van fietsen in de regio, als daarmee de werknemers files vermijden en fitter op hun werk komen.

Er was eens een huisje heel ver van de stad. Het stond op een heuvel tussen appelbomen en was heel tevreden. Naarmate de jaren verstreken werden er meer wegen en gebouwen om het huisje gebouwd. Het huisje wist niet of het het wel zo leuk vond om in de stad te wonen.

HET HUISJE DAT VERHUISDE (THE LITTLE HOUSE)
AUTEUR: VIRGINIA LEE BURTON

STAD OF LAND?

De Ceuvei, Amsterdam. Foto: Adam Nowek

“Wat zich als nadenken over politiek voordoet, is in werkelijkheid een grondslagen-onderzoek naar regels voor het beheer van mensenparken. Mensen zijn zelfverzorgende, zelfhoedende wezens die – waar ze ook leven – een parkruimte om zich heen creëren.

In stadsparken, nationale parken, provinciale parken, ecoparken – overal moeten mensen er bij stilstaan volgens welke regels ze zichzelf zullen houden.”

PETER SLOTERDIJK
(REGELS VOOR HET MENSENPARK, 1999)

MENSENPARK

ONDERNEMEN IN HET LANDSCHAP

INTERVIEWS MET LEISURELANDS, SADC EN COMMONLAND

Een langere versie van deze interviews staat in Ruimte & Wonen #4 (september 2017)

‘HOOG TIJD VOOR EEN LANDELIJKE VISIE’

Erik Droogh, directeur Leisurelands

“Zo maaien naastgelegen boeren het gras en kunnen achtereenvolgend vissers, waterskiërs en wildschietters bij wijze van spreken allemaal terecht op hetzelfde stukje grond.”

Erik Droogh staat al twintig jaar aan het roer bij Leisurelands, een organisatie die twintig recreatiegebieden beheert en exploiteert in Gelderland en Noord-Limburg. De aandeelhouders zijn gemeenten, maar het is volgens Droogh privaat ondernemerschap dat de recreatieve gebieden in stand houdt én rendabel maakt. “We zijn grondgebonden en werken met een visie voor de lange termijn. Alleen dan kun je investeren in kwaliteit.”

Leisurelands heeft een goed jaar achter de rug, met een recordaantal van ruim zes miljoen bezoekers werd er een positief resultaat geboekt. En daar is Droogh terecht trots op. “Maar het blijft een marginale business. We vragen geen entreegelden voor de recreatiegebieden, waarmee we zo’n 16 tot 24 miljoen euro per jaar mislopen. Maar door het slim stapelen van functies, en het meerdere keren verpachten of verhuren van dezelfde vierkante meter grond, kunnen we zonder subsidies toch rendabel opereren.”

Droogh maakt zich zorgen over het landschap in Nederland, over de leegloop aan de randen en de trek naar de stad. “Het kan niet zo zijn dat Den Haag alleen investeert in de Randstad. Op die manier creëren we met een kapitaalvernietiging van 200 tot 300 miljard euro een nieuwe financiële crisis.” Het is volgens Droogh de hoogste tijd voor een landelijke visie, om juist ook in het oosten en noorden te investeren door nieuwe verbindingen. “Dan wordt de Achterhoek het nieuwe Groene Hart of ‘t Gooi, en Friesland de nieuwe Loosdrechtse Plassen. Er moet hoe dan ook eerst een visie zijn, en wat mij betreft vinden we de oplossingen vervolgens op regionaal niveau.”

Want het is de regio die bewoners en ondernemers bindt, zegt Droogh. “Mensen en ondernemers kijken bij de locatiekeuze niet naar de provincie waar deze in ligt, maar naar de verbindingen, naar het aanbod in de directe omgeving, naar de kwaliteit van de regio. Ze kijken naar wat er te doen is, zoeken een bepaalde quality of life. Of dat nu wandelen, fietsen of watersport is. Het liefst is het aanbod gemengd, zodat je voor meerdere doelgroepen interessant bent. Ons landschap is nu nog heel erg gefragmenteerd, met landbouw gescheiden van natuurgebieden en recreatie. Iedereen neemt zijn of haar belang heel serieus. Maar juist door samenwerking en toegevoegde functies creëren we meerwaarde.”

Mieke Naus

‘WE HEBBEN EEN FANTASTISCH LEEFKLIJMAAT’

Jeanet Van Antwerpen, directeur SADC

De Schiphol Area Development Company (SADC) is de eigenaar en ontwikkelaar van zes bedrijvenparken in de Westas van Amsterdam, die onderdeel moeten worden van de transitie van een lineaire naar een circulaire economie. Directeur Jeanet van Antwerpen: “Toen SADC dertig jaar geleden begon, hadden we zwart-wit gesproken een nog grotendeels ‘lege’ polder en overheerste de vraag hoe de mainport Schiphol moest groeien. Nu hebben we een ‘volle’ polder en we groeien door. De opgave is daarom hoe we de leefkwaliteit in stand houden en kansen vanuit digitalisering en circulariteit optimaal benutten.”

Naast groen ook blauw en rood

Op de vraag welke internationale trends Van Antwerpen signaleert op het gebied van werklocaties, is ze heel duidelijk: “Goede arbeid wordt wereldwijd een schaars goed. Werknemers zullen daardoor steeds kritischer kijken naar hun werkplek, naar de locatie. Ze willen een gezonde omgeving, een menselijke omgeving waar ze ook rust kunnen vinden.” Dat groen daar een belangrijke pijler in is, is volgens Van Antwerpen evident. “Groen verlaagt stress en het geeft je een prettig gevoel. Maar het landschap is niet alleen groen, het gaat ook om blauw en rood. Het aanbod van voorzieningen, een goede bereikbaarheid en een gevoel van veiligheid zijn zaken die net zo goed meetellen. Het zijn eigenlijk dezelfde eisen die je aan een goede openbare ruimte stelt.”

Dat de werkgebieden van SADC buiten de stad liggen, ziet Van Antwerpen als een voordeel. “Op die manier hebben we juist de ruimte om landschappelijke kwaliteit te creëren. Een aantal van onze gebieden ligt nabij de Stelling van Amsterdam. Dat is een kans!” Ze refereert trots aan het Geniepark, dat onderdeel wordt van Schiphol Trade Park. Het Geniepark ligt naast de Geniedijk, dat onderdeel is van de Stelling van Amsterdam. De gemeente heeft de cultuurhistorische onderdelen van de Stelling van Amsterdam gerestaureerd. “De dijk ter hoogte van het Geniepark heeft haar historische, strakke profiel uit 1937 terug gekregen. Ook zijn er door de gemeente Haarlemmermeer twee weilides met sierfruitbomen aangelegd.”

Mieke Naus

‘GELD IS NIET HET PROBLEEM’

Willem Ferwerda, directeur Commonland

Willem Ferwerda vormt met zijn organisatie Commonland een beweging die investeerders koppelt aan grootschalige landschapsprojecten. “Het ecosysteem is een belangrijke voorwaarde voor en onderdeel van onze economie, maar er vindt wereldwijd enorme biodegradatie plaats”, vertelt hij in het bezoekerscentrum van het Naardermeer. Bij bedrijven en investeerders gaat het nog te vaak over kwartaalcijfers leidend tot reductie van de ecologische basis, terwijl het bij een ecosysteem draait om lange termijn en diversiteit. Ferwerda werd door Economische Zaken benaderd om zijn aanpak van ‘4 returns’ toe te passen op het Hollandse veenweidegebied: ‘Inspiration, Social Capital, Natural Capital en Financial Capital’. Hij werd in 2016 door Trouw uitgeroepen tot de duurzaamste Nederlander.

Hoe betrek je bedrijven bij landschapsontwikkeling?

Veel grote beleggers, zoals pensioenfondsen, zitten klem in regels omtrent bijvoorbeeld risico en in hun eigen sectorale structuur. “Geld is eigenlijk nooit het probleem”, zegt Ferwerda. “Wat mist is een aanpak met visie en het juiste verhaal en een daarbij een passende activiteit. Begin nooit een gesprek met een bedrijf over de financiële prikkels, maar juist met wat het bedrijf en de persoon drijft. Eigenlijk wil iedereen iets goeds en zinvol doen, en vanuit die eigen drijfveer is een verband te leggen met de directe omgeving van hun vestiging of de landschappen wereldwijd waarop zij impact (kunnen) hebben.” Wat Commonland uniek maakt, is deze holistische aanpak en de betrokkenheid op lange termijn aan een project van grote schaal. Bedrijven die alleen korte termijn financieel gedreven zijn, zijn voor ons de minst interessante partijen.

Wat is de uitdaging in Nederland?

We hoeven niet bescheiden te zijn volgens Ferwerda: “Ons door de mens gemaakte deltalandschap is uniek, net als de gewoonte om over het landschap te onderhandelen en daarvoor partners te zoeken.” Wat in Nederland lastig is, is de hoeveelheid en complexiteit van actoren, plannen en regelgeving. Recent startte Commonland een traject over het veenweidegebied rond Amsterdam, met de bodemdalings- en CO₂ uitstoot problematiek waar al menige organisatie de tanden op heeft stukgebeten. “Juist vanwege de schaal van 125.000 hectare en een looptijd van 20 jaar, zou het deze keer kunnen lukken, ook omdat wij strikt onafhankelijk zijn” denkt hij. Nu is dat nog ‘acupunctuur’, maar het begint allemaal bij die eerste koplopers: boeren en lokale ondernemers. We moeten natuurherstellende landgebruik en ook recreatie als betaalde dienst in dit landschap nabij de stad serieus nemen als motor achter het herstel. Daarnaast is de ‘local food’ beweging een sleutelstuk. En op langere termijn de vergoeding voor het binden van CO₂ in het veen, want die is mondiaal ontoekbaar.

Annemiek Rijckenberg
en Merten Nefs

“Historisch gezien zijn we op weg naar een ‘collapse’ van het ecosysteem of landschap. Dat is niet de schuld van de individuele boer of consument, maar een collectieve opgave. Het ontbreekt Nederland momenteel aan sturing, in de vorm van nationaal landschapsbeleid.”

EYKENSTEIN

HOLLANDSE REALITEIT WINT VAN SPAANSE FICTIE

Landgoed Eyckenstein is een van de vele landgoederen die de Utrechtse Heuvelrug rijk is. In juni van dit jaar werden er een aantal voorstellingen van Don Quichot op dit landgoed gegeven. Maar deze voorstelling was anders dan voorstellingen in eerdere jaren. Want naast de dolende ridder op zoek naar zijn geliefde Ducinea doken ook wezensvreemde figuren in het toneelstuk op. Het betrof onder meer Adriaan Eyck, die in 1777 het naar hem vernoemde landgoed kocht en het drassig moerasland tot bloei wist te brengen. Voor hem geen windmolens als hersenspinsels om tegen te vechten, maar molens en afwateringskanalen die nuttig ingezet werden om het overtollige water af te voeren. De Hollandse werkelijkheid wint het hier van de Spaanse fictie. En dat alles is ook typerend voor de huidige eigenaren van landgoed Eyckenstein. Het gaat om praktische verbindingen die gelegd worden tussen het landschap, de natuur, de gebouwen en de gebruikers. Otto van Boetzelaer, inmiddels alweer de vierde generatie Van Boetzelaer en huidige bewoner van het landgoed, zet sterk in op een duurzame ontwikkeling van het landgoed. Duurzaam, ecologisch verantwoord, lokaal en lekker. Daarbij brengt hij vele nieuwe spelers die zich hiervoor willen inzetten op het landgoed met elkaar in verbinding: de tuinders, de boeren, de koks en de gasten.

Maar niet alleen op het terrein van het circulair maken van de voedsel keten onderscheidt Van Boetzelaer zich. Op grotere schaal wil hij samen met zijn burens, de toeristische exploitanten van de Lage Vuursche, komen tot een duurzaam ontwikkelingsplan voor de regio. De primaire neiging van sommige exploitanten is daarbij soms om te denken dat zij alleen voor hun eigen uitspanning verantwoordelijk zijn, of dat een verbetering op één plek, elders zal leiden tot meer kosten. Per saldo is er dan geen winst te behalen. Maar Van Boetzelaer ziet de ontwikkeling van dit plan als een pilot in nieuw park-economisch denken waarbij de som meer moet zijn dan de delen. Waarbij via een goede verdeling van bezoekersstromen iedereen er beter van wordt. Waarbij er in het landschap een gezond evenwicht is tussen natuurontwikkeling, productiecapaciteit én interessante plekken om bezoekers met een divers aanbod te ontvangen. Hij durft het avontuur aan met als doel de koek te vergroten in plaats van de koek anders te verdelen. Toch een gevecht tegen windmolens? Niet als het aan Van Boetzelaer ligt. Hij geeft z'n strijdros Rocinante de sporen en treedt met open vizier de uitdagingen tegemoet. Want let wel: Lage Vuursche trekt op jaarbasis meer dan 2 miljoen bezoekers. Geen Spaanse fictie; Hollandse realiteit. Ten strijde, vamos!

Frank Strolenberg/Frankenrivier

PALEIS SOESTDIJK HET EEUWIG DURENDE DEFILÉ

In de herinnering van de Nederlander is dit paleis een eindeloze optocht van wat Nederland te bieden heeft: de Groninger koek, kaas uit Gouda of bloemen uit de Bollenstreek. Samen met folkloristische dansjes kwam het allemaal voorbij als Koningin Juliana jarig was. Die oude beelden worden binnenkort aangevuld met nieuwe beelden. Het concept Made by Holland dat straks op Soestdijk gerealiseerd gaat worden is opnieuw een defilé van het beste wat Nederland te bieden heeft, maar nu op het terrein van kennisproducten en toegepaste techniek. ‘Zonder het achterliggende landschap zou Soestdijk nooit de bestemming zijn die wij denken dat het kan worden’. Tuin, park, bos en verder, het landschap biedt de bedding voor dit eeuwig durende defilé.

Foto's: Fred Ernst en Ana Luisa Moura

DE AANTREKKINGSKRACHT VAN NEDERLAND

Ons vestigingsklimaat is in een lift-gesprek met Elon Musk of een Italiaanse expat snel te duiden als 'een stabiel bestuurd en veilig land met een billijk belastingregime en een kleinschalig verstedelijkt landschap, gekenmerkt door kleine steden met veel cultuurhistorie en groen om de hoek, én een fijnmazig netwerk van infrastructuur (data, vervoer, water), waar het goed leven en recreëren is.' Onze uiteengelegde metropool in de delta heeft ook nadelen: er is geen ruimte voor nieuwe grootschalige maakindustrie (tenzij op een nieuwe Maasvlakte), en op de lange termijn zijn investeringen hier risicovol vanwege de lage ligging en klimaatverandering. Dus wat maakt Nederland nou echt aantrekkelijk? De grote landschappelijke structuren die vanuit de ruimte te zien zijn en ons land een imago verschaffen zijn: de kust, de zuidwestelijke delta, het IJsselmeer, het Hollandse veenweidegebied en het Groene Woud. Dit is dus iets waardevols om mee te flaneren. Om hier de vruchten van te plukken zijn steden en provincies bereid om buiten de grenzen van hun eigen grondgebied te denken en investeren, bijvoorbeeld in de Zuid-Hollandse Landschapstafels en het Brabantse Groenbod. Maar wat zijn vervolgens de voorwaarden en mogelijkheden om dit landschap zo goed mogelijk te laten functioneren en positioneren?

UIT DE WERKCONFERENTIE *LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE*, 13 APRIL 2017, AMERSFOORT

DE GROEI VAN HET IDEE "LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE"

Het onderwerp Landschap als Vestigingsvoorwaarde en de discussie over het metropolitane landschap zijn niet nieuw in Nederland. In 2009 signaleerde de Wageningen Universiteit al een toenemend belang van quality of life en grote landschappen, zoals het Groene Hart, bij het vestigingsgedrag van internationale bedrijven (Luttik et al, 2009). Ontwerper Marco Vermeulen deed i.s.m. gemeente Eindhoven onderzoek naar mogelijkheden van een innovatie-landschap in de Brainport regio (Het Geniale Landschap, 2005). Ontwerpbureau BVR werkte dit gedachtegoed verder uit in het MIRT onderzoek Brainport Avenue (2014). Joks Janssen noemt het onderbenutte potentieel van cultuurhistorie en landschap voor het Nederlandse vestigingsklimaat in zijn artikel Territoriaal Kapitaal in 2012. En provinciaal landschapsadviseur in Noord-Holland Jandirk Hoekstra begint het Kwaliteitsbeeld MRA-landschap met de relevantie voor de kenniseconomie (2014). Stuurgroep Metropoolregio Amsterdam (MRA) werkt dit momenteel uit in een actieprogramma. Maurits de Hoog beschreef de kwaliteiten van het stedelijke landschap als interactiemilieu (De Hollandse Metropool, 2012), en Marco Broekman richt zich op de stedelijke omgeving als innovatief productiemilieu (The Productive City, 2016). Pieter Tordoir opperde in 2015 dat de 'brain-drain' van het zuiden naar het noorden van de Randstad o.a. te maken zou kunnen hebben met de aanwezigheid en bereikbaarheid van cultuurhistorische landschappen.

De Metropoolregio Rotterdam – Den Haag (MRDH) ziet de ontwikkeling van het landschap nadrukkelijk als onderdeel van hun pijler economie. Recent nog bracht Noord-Brabant met Marco Vermeulen een publicatie uit over de Zuider Waterlinie, en de rol die deze kan spelen in het vestigingsklimaat. Judith Lekkerkerker en Otto Raspe onderzochten waar innovatie gedijt in Kernelementen van Succesvolle Innovatiemilieus (2016). En BNA onderzoek bracht met ontwerpteams een publicatie uit over een hoogwaardiger synergie tussen snelwegen en de stad (Snelweg x Stad, 2017).

KIJKEN NAAR HET BUITENLAND

Ook in het buitenland staat het onderwerp op de agenda. Burgemeesters in Londen, San Francisco en Toronto zetten zich in voor 'green belts' en groene netwerken. De identiteit van metropolen als Taipei, Rio en Milaan hangt nauw samen met het metropolitane landschap en zelfs de flora en voedselproductie die daar voorkomt. Investeren in ontwikkeling en ontsluiting van het metropolitane landschap beantwoordt in deze steden niet alleen aan een behoefte van bewoners en recreanten, het is ook economisch gezien 'common sense' waardoor burgemeesters hier graag voor blijken te kiezen (Blind Spot, 2016). Economen bevestigen dat quality of life een steeds belangrijker factor wordt voor vestiging van kennisintensieve bedrijven (Morris, 2014; Breman, 2009). Zelfs al is het maar één van de vele locatiefactoren, het kan bij de uiteindelijke keuze wel de 'x-factor' zijn (White, Moody's Analytics, 2014). Leefkwaliteit speelt dan ook een belangrijke rol in ranglijsten van vestigingsplaatsfactoren. Er is tevens brede consensus over de baten die de leefomgeving kan hebben voor de mentale en fysieke gezondheid, én de productiviteit. Vooral de afwezigheid van (lucht)vervuiling en aanwezigheid van mogelijkheden voor beweging zijn hierin veelgehoorde aspecten (RIVM, 2017).

AANKNOPINGSPUNTEN VOOR DE VOLGENDE STAP

Uit internationale rankings en onderzoeken blijkt dat in Nederland de leefkwaliteit goed op orde is, mede door de inrichting van het landschap. Het landschap staat door verstedelijking alsmede transitie in de landbouw en energievoorziening echter onder grote druk. Alleen als we deze grote investeringen en transformaties kunnen laten bijdragen aan de kwaliteit van het landschap, behouden we dit concurrentievoordeel. Andere kennis economieën werken namelijk hard aan het verbeteren van hun leefkwaliteit door investeringen in het metropolitane landschap. Wat kunnen Nederlandse regio's doen om hun landschap effectief in te zetten voor het vestigingsklimaat en het aantrekken en behouden van talent? De vraag in het project Landschap als Vestigingsvoorwaarde is hoe we dit potentieel in Nederland verder kunnen

onderbouwen en concreet kunnen toepassen. De publicatie *‘Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent’*, resultaat uit het vooronderzoek, geeft hiervoor verschillende aanknopingspunten:

- *Regionale samenwerkingsvormen en financieringsmodellen.* Kennisintensieve regio’s zoals Milaan, Rhein-Ruhr en de Bay Area hebben net als wij te maken met een poly-centrische metropool, waar moet worden samengewerkt om gemeenschappelijke doelen van landschap en economie te bereiken. Wij kunnen van regionale organisatievormen in het buitenland leren, zoals de IBA (Internationale Bau Ausstellung), die in het Ruhrgebied heeft geleid tot een langetermijnstrategie omtrent het Emscher Landschapspark in een sterk verstedelijkte regio; of de Association of Bay Area Governments (ABAG). Afstemming van onze gemeenschappelijke doelen is een cruciaal beginpunt. Het gaat om het borgen van het landschap in de samenleving. Maak bekend welke mogelijkheden er zijn om gebruik te maken en te genieten van het groenblauwe stedelijke netwerk. Door gebieden in gebruik te geven bij bijvoorbeeld bewoners en zorginstellingen worden zij hoeders van het landschap.
- *Planologische en ontwerpinstrumenten.* Zowel in beleid als uitvoering zijn ruimtelijke instrumenten voor handen om cultuurhistorie en natuur in en om de stad te versterken, bijvoorbeeld ‘green grids’, ‘green belts’ of buffers, landbouwparken, netwerken van cultuurhistorische elementen, rivieroever convenanten en campusontwikkelingen. Nederlandse regio’s kunnen hiervan gebruik maken bij het inzetten van het landschap voor het vestigingsklimaat.
- *Netwerken en structuurlijnen voor wandelen, varen en fietsen.* Cultuurhistorische lijnen zoals de waterlinies zijn een logisch startpunt voor beleving van het landschap. Het wereldberoemde fietsnetwerk van Nederland heeft innovatie en experimenten nodig om aan de eisen van de toekomst te voldoen, zoals in onze buurlanden. In onze uiteengelegde metropool zijn snelle aantrekkelijke fietsverbindingen immers van groot belang. Hoe gaan we om met de nieuwe actieradius van de e-bike? Om gezond bewegen dicht bij huis te stimuleren zijn meer en betere wandelverbindingen nodig tussen woonwijken en de groene buitenruimte. Het vaernetwerk kan ook een upgrade gebruiken, terwijl OV-knooppunten ook beter kunnen worden ingezet als ‘poorten naar het landschap’.

De aandacht voor ‘zachte’ vestigingsfactoren in Blind Spot is door de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur overgenomen in de recente adviezen ‘De Mainports Voorbij’ en ‘Verbindend Landschap’, en door Buck Consultants in het recente onderzoek ‘De Waarde van Groen (2016)’. Er verscheen een interview in de Volkskrant over dit onderwerp met Adriaan Geuze (Lelijk land schrikt af, 2016) en artikelen in o.a. Milieu Magazine, RO Magazine en Vakblad Natuur Bos en Landschap. Het komt er nu op aan de volgende stap te zetten. Een

“Nederland heeft de landschappen die nodig zijn voor aantrekkelijk wonen, werken en recreëren. De kenniswerker, zeker de internationale, weet deze echter nog onvoldoende te vinden.”

NICOLE VAN HAELST, ICP, 2017

paradigma-wisseling in het planningsdebat en experimenteeruimte zijn hierbij cruciaal.

PARADIGMA-WISSELING: VAN SUBURBANISATIE NAAR LEVEN EN PARTICIPEREN IN HET STADSLANDSCHAP

Het denken over de leefomgeving verandert constant. De generatie die afstudeerde in de jaren 70 en 80 verhuisde nog rap de stad uit om in een groene buitenwijk of op het platteland te wonen. Werknemers werden forensen. Na de revival van de stad in de jaren 90, die nog altijd doorgaat, is nu de vergroening van de stad zelf begonnen. Stedelijke groen-initiatieven schieten als paddenstoelen uit de grond, zoals het Rotterdamse Getijdenpark en de Singelparken van Gouda en Leiden, waarin burgers actief participeren. De biodiversiteit in de stad is hoger dan op het platteland, weet men, en de nieuwe idylle ligt binnen – of op korte afstand van – de ring. Thoreau’s ‘Walden’ is nog nooit zoveel gelezen als door de moderne stedeling en in de volkstuincomplexen is een ware verjonging aan de gang. We zijn, kortom, een meer stedelijke samenleving geworden, die de kwaliteit van de groene en cultuurhistorische leefomgeving niet alleen steeds belangrijker vindt maar ook in toenemende mate iets om zich mee te bemoeien.

Het landschap als vestigingsvoorwaarde gaat wel degelijk over een door de overheid bewaakte grote landschapsstructuur van internationale kwaliteit, als waardebehalter van het stedelijke gebied, maar daarnaast ook over de mogelijkheid om als inwoner zelf, of in groepen, een stukje van de leefomgeving in te vullen en blijven aanpassen conform de idealen van de tijd.

HET NIET-ELITAIRE LANDSCHAP

De stad, met haar green grid en alle kleine stukjes wijkgroen opgeteld, kan tegelijkertijd een nationaal park zijn, laat Daniel Raven-Ellison zien in zijn initiatief London National Park City (londonnationalparkcity.org). In het ‘next landscape’ van Brabant spreekt men over een niet-elitair landschap, waar iedereen eigenaar is in een cultuur van goed ondernemen en wonen. De kenniseconomie bestaat immers niet alleen uit expats, maar ook uit toeleveranciers

en diensten. Nederland kenmerkt zich nog altijd door een brede middenklasse (WRR, 2017). Brede toegankelijkheid zou dus ook bij de ontwikkeling van openbare ruimte en landschap het uitgangspunt moeten zijn. Hier vinden de ontmoetingen plaats, de ontspanning en de inspiratie, die in de kenniseconomie van levensbelang zijn. Bovendien is het landschap, zeker in Nederland, een sterke bron van identiteit en een afspiegeling van de sociaal-economische dynamiek. Aan het toekomstige landschap kunnen we straks precies aflezen hoe we vandaag omgaan met de transitie naar een nieuwe economie. Met het vestigingsklimaat in het achterhoofd, zou dat toekomstige landschap de volgende eigenschappen moeten hebben:

Continuïteit. Bij de ontwikkeling van woon- en werkmilieus, en het inpassen van nieuwe ruimtelijke opgaven (zowel stedelijk als groen) biedt de ondergrond en de cultuurhistorische onderlegger tal van mogelijkheden, reeds uitvoerig in beeld gebracht in het Belvedere programma en Visie Erfgoed en Ruimte. Deze continuïteit in ruimte en tijd levert een sterkere gebiedsidentiteit op, en het geeft inspiratie in het oplossen van grote transitievraagstukken zoals energie en klimaat. In stedelijk gebied geven groene structuren een antwoord op hittestress en extreme regenval. Ook een continuïteit in de groensequentie is belangrijk, van achtertuin via straat en wijkgroen tot in het open landschap, van nationaal park tot in de haarvaten van het metropolitane landschap. Dit levert een aantrekkelijke leefomgeving op, waarin mensen geneigd zijn te fietsen en wandelen, de auto te laten staan, in de lunchpauze en bij professionele evenementen het landschap te benutten etc. Een dergelijke omgeving leidt tot hogere productiviteit, concentratie en minder stress (zie de Feiten, achterin dit magazine). De scheiding van stad en land functioneert niet meer in het ruimtelijk beleid, want de realiteit is hybride (zie pilot Hybride Landschap) en een aantrekkelijk vestigingsklimaat is gebaat bij een goed gepland stad-land continuüm.

Schaal. Als we onze kenniseconomie serieus willen nemen, dan moeten we ook investeren in de omgevingen waarin deze tot bloei komt. Dat houdt in hoogwaardige campussen, scienceparks en binnensteden, gekoppeld aan hoogwaardige landschappen, of zelfs met elkaar

“Toen ik met BVR het masterplan heb gemaakt voor de locatie Valkenburg, gericht op het maken van een internationaal woonmilieu, bleek dat de woonvoorkeuren niet echt afwijken van die van de Nederlandse bevolking en men het liefste gelijk behandeld wil worden. De kwaliteit van onderwijs en een internationale school, veilige fietsroutes, een extra

badkamer, gemeenschappelijk voorzieningen zoals een gastenverblijf en collectief onderhoud en beheer voor tuinen die ook collectief mogen zijn (minder behoefte aan een eigen tuin), maken gebieden extra aantrekkelijk voor deze doelgroep.”

HILDE BLANK, DIRECTEUR BVR EN AM CONCEPTS

verweven. Die hoogwaardige (aantoonbaar ge-waardeerde) landschappen hebben een bepaalde schaal en robuuste structuur, vrij van grootschalige infrastructuur. Ze leveren niet alleen recreatieve opties en identiteit, maar voorzien ook op lange termijn in basisbehoeften zoals luchtkwaliteit, koeling, kwaliteitsvoedsel en stilte. Bij het investeren in grootschalige infrastructuur nabij de steden moet de kans worden aangegrepen om tegelijkertijd het landschap te ontwikkelen en te ontsluiten voor fietsers en wandelaars.

Betrokkenheid. Het volgende landschap komt tot stand met interactie tussen overheden, bedrijven en burgers. Welke instrumenten maken in Nederland zowel grote beschermingsstructuren mogelijk, als ruimtelijke ontwikkelingen en transitie, waarin mensen invloed hebben op en participeren in het maken van hun leef-omgeving? Een nieuw instrumentarium maakt het makkelijker om financiering en verantwoordelijkheid voor het landschap te delen. Bepaalde zaken zoals biodiversiteit en emissies regelen we op Europees niveau, wereldwijd mondiaal, en de stedelijke groenstructuren juist regionaal en lokaal met grote mate van betrokkenheid van ondernemers en burgers. Nationaal beleid is cruciaal voor de ontwikkeling van landschappen op grote schaal die de provinciegrenzen overschrijden, zoals de kust, de zuidwestelijke delta, het dalende veen-weidelandschap en het IJsselmeergebied (deels al opgenomen in Nationale Parken).

Historische schatkist. Het landschap en zijn ontstaansgeschiedenis is een schatkist vol oplossingen voor hedendaagse opgaven. Onze voorouders hebben al oplossingen bedacht voor wateroverlast, verzilting, hitte en andere relevante problematiek. Met een slag van het moderne design kunnen deze oplossingen nieuw leven worden ingeblazen en een antwoord geven op de opgaven van nu. Historische watermolensystemen worden open gegraven om piekbuien en droogte op te vangen, middeleeuwse stadsmuren worden weer waterkeringen, we bouwen weer nieuwe terpen, vloeiden worden weer geïntroduceerd en ook de zoetwaterbelfundering kan opnieuw opgedaan worden. Kortom: laten we onze gebieden goed lezen en voor onze klimaat- energie- en economische ontwikkelingsopgaven, waar het kan, voortbouwen op wat er al is.

LESSEN UIT DE PILOTS

In de pilotprojecten van Landschap als Vestigingsvoorwaarde is met diverse methodiek gewerkt aan het inzetten van het landschap voor het vestigingsklimaat. Door de variatie in expertise van de teams, de gebruikte invalshoek en regionale context, is elk van de twaalf pilots een verhaal op zich. Toch zijn er rode draden zichtbaar.

1.

Aantrekkelijke woon- en werkmilieus

De kenniseconomie draait op plekken waar talent kan worden gemaakt, gewonnen en vastgehouden. Zowel de woon- als werkomgeving werd dan ook in verschillende pilots onder de loep genomen. Wonen in een groen gebied

“De economische waarde van het landschap is iets waar terreinbeheerders mee worstelen. In Nederland verwacht iedereen dat twee dingen altijd gratis zijn: het weer en het landschap.”

NICOLE HOVEN, NATUURMONUMENTEN

met gelaagde cultuurhistorische betekenis, nabij landschappen van grote schaal wordt sterk gewaardeerd, blijkt uit diverse onderzoeken in binnen- en buitenland (zie de Feiten achterin). Niet alleen blijkt dit uit de vastgoedwaarden, maar ook uit waardering door internationale hoogopgeleiden. Die willen natuurlijk niet allemaal hetzelfde, maar historische binnensteden, groene wijken met parken, recreatiegebieden, havens en natuurgebieden scoren hoog op de wensenlijstjes van expats. In die zin zijn ze overigens niet heel anders dan ‘locals’. Naast bepaalde typen landschappen (bos en kust blijven toppers) zijn ook de variatie, afwisseling en voorzieningen daarin van groot belang. Nader onderzoek naar voorkeuren en waardering van specifieke landschappen is hard nodig. Werken in gespecialiseerde clusters nabij aantrekkelijke woongebieden, goede fietsverbindingen naar het werk op een groene campus: ook van deze omgevingsaspecten weten we dat ze ertoe doen (de Feiten).

Uit de *pilot Utrecht Science Park* leren we dat campussen die in de jaren 60 zijn gepland in landschappelijke context, zoals de Uithof, een groot potentieel hebben om verbindingen met die omgeving aan te gaan, waarbij het landschap niet alleen decor is maar ook een podium voor allerlei activiteiten. Neem de Heuvelrug of de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Buitenlandse campussen maken ook al gebruik van hun groene omgeving, bijvoorbeeld in hun marketing en het programmeren van sportactiviteiten in en om een health-gerelateerde campus: ‘practice like you preach’. De ideeën voor het Ringpark spelen hierop in en proberen zowel bedrijven en burgers bij de ontwikkeling van het landschap te betrekken.

De *pilot Innovation City* toont aan dat in het Brabantse Mozaïek zelfs een totale versmelting mogelijk is tussen het Van Gogh Nationaal Park en de Brainport. Door logistieke complexen slimmer in te passen, bijvoorbeeld in bosontwikkeling, en in campusontwikkelingen het landschap als drager te gebruiken kan dit werkelijkheid worden. De kwaliteiten van het kleinschalige Brabantse landschap, gebaseerd op dorpen en nabijheid, zijn vanzelfsprekend ook kwaliteiten in het vestigingsklimaat. Bovendien zit het samen van onderop zoeken naar kansen en oplossingen de Brabanders in het bloed.

Eigenlijk een no-brainer: landschap verbetert de kwaliteit van woonmilieus enorm en trekt daarmee hoogopgeleiden aan, naast de vastgoedwaarde die ermee wordt verzilverd. De *pilot Maritiem Cluster* onderzoekt de mogelijkheden hiervan aan de oevers van de getijdenrivieren van de Drechtsteden, met als resultaat gefaseerde oplossingen voor nieuwe maritieme woonmilieus.

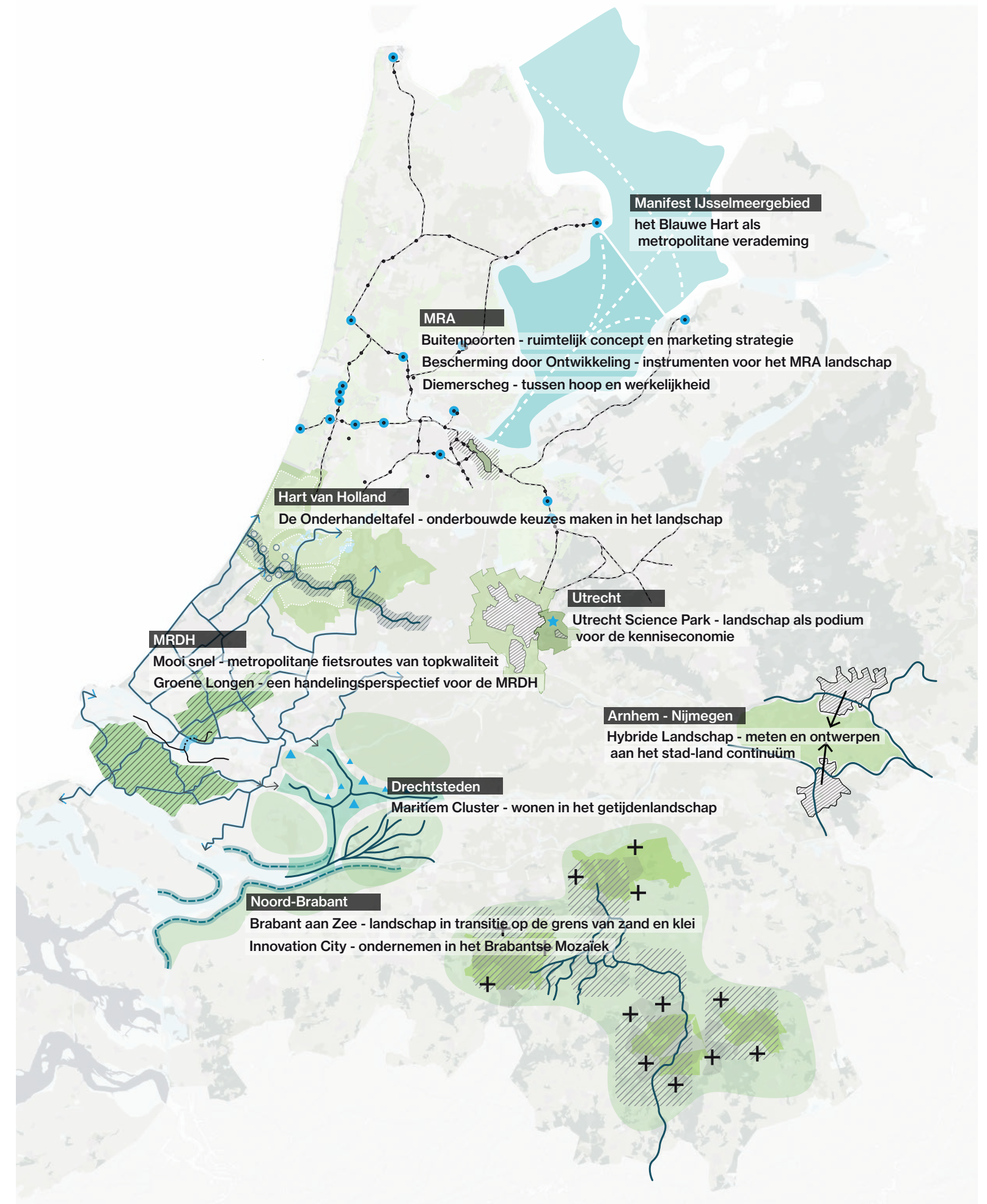
Een groot deel van Nederland bestaat overigens uit hybride landschappen, die zowel stedelijke als rurale kwaliteiten hebben, leren we uit de *pilot Hybride Landschap*. En ondanks de Nederlandse traditie van plannen en zonen, hebben veel van onze steden eerder te maken met gradiënten tussen stad en land dan harde grenzen tussen die twee. Juist in dat grensgebied liggen ook kansen.

2.

Toegang en gezondheid

Een succesvolle kenniseconomie kan niet zonder gezonde slimme mensen. De arbeidsproductiviteit in Nederland is zeer hoog en als we daarin toonaangevend willen blijven mogen we de fysieke leefomgeving niet vergeten. De aanwezigheid van opties tot bewegen en ‘deep play’, stilte, veilige openbare ruimten, goed eten, verkoeling en goede luchtkwaliteit, leiden allemaal tot hogere productiviteit, concentratie en minder stress (Amsterdamse beweegatlas; Gezondheidsraad, 2017). Dit principe kennen we al meer dan honderd jaar, vanuit de ‘hygiënistische stedenbouw’, die wereldwijd groene wijken opleverde en het Rotterdamse Singelplan. Een gezonde leefomgeving mag ook wat kosten, want alleen burn-outs en files kosten ons jaarlijks al miljarden (zie de Feiten). Bij verschillende pilots kwam dan ook het belang van de ontsluiting van grote landschappen en groene gebieden in en om de stad aan de orde.

De fiets neemt hier een centrale plek in. Om goede stedelijke bereikbaarheid te kunnen combineren met idem luchtkwaliteit, landschapsbeleving en het stimuleren van de plattelandsseconomie hebben we metropolitane fietsverbindingen van topkwaliteit nodig, leren we uit *pilot Mooi Snel*. In het buitenland wordt de financiering en governance rond deze fietsnetwerken handig gekoppeld aan de verschillende doelstellingen, terwijl we in Nederland nog erg

Pilotprojecten Landschap als Vestigingsvoorwaarde (2017)

sectoraal naar infrastructuur kijken. Het is ook hier financieel haalbaar, is de voorlopige conclusie uit de MKBA.

Een andere mogelijkheid is het benutten van treinstations die een toegangspoort tot het landschap vormen. De *pilot Buitenpoorten* laat in drie stationsgebieden zien hoe met relatief eenvoudige inrichtingsprincipes landschap en station beter in elkaar kunnen overlopen. Net zo belangrijk is de marketingstrategie, die de gebruiker in de stad op straat, of thuis op de bank, verleidt om de regio in te trekken en hem informeert over wat daar te zien en beleven is.

Die ontsluiting gaat dus niet alleen om fietspaden en treinverbindingen, maar zeker ook over het construeren van een mentale kaart door marketing en informatievoorziening. Veel inwoners, en vooral internationals, zijn zich immers onvoldoende bewust van de beschikbare landschappen, óf weten niet hoe ze er moeten komen. Dit geldt zeker ook voor de *pilot IJsselmeergebied*, die stelt dat het Blauwe Hart een groot potentieel heeft voor verbetering van het vestigingsklimaat van de MRA en Nederland, als we de ecologische en dijkverzwaringen weten te combineren met nieuwe (vaar)verbindingen en bestemmingen op en rond het meer, met de allure van Stockholm en de San Francisco Bay.

Ook de zware infrastructuur heeft een potentieel. Met elektrisch rijden kunnen op termijn de snelwegen mogelijk worden ontdaan van hun geluidswallen en functioneren als fraaie parkways, zoals Olmsted en onze rijksingenieurs dat ooit hadden bedacht. In de *pilot Diemerscheg* wordt duidelijk dat de huidige werkelijkheid aan de rand van Amsterdam nog ver van dit ideaalbeeld is verwijderd. De fragmentatie van het landschap door snelwegen en in zichzelf gekeerde stukjes nieuwe stad is nauwelijks te overzien. Toch zijn er ook nog landschappelijke aanknopingspunten voor een hoogwaardige ontwikkeling van de scheg, zoals de Weespertrekvaart.

Zelfs hoe we waterveiligheid op termijn in het landschap oplossen is van belang voor het vestigingsklimaat: een kenniseconomie met bijbehorende data-infrastructuur runnen op natte voeten gaat niet, en de noodzakelijke maatregelen kunnen, afhankelijk van het ontwerp, een bijdrage leveren aan de omgevingskwaliteit of daar juist afbreuk aan doen.

3.

De rol van het bedrijfsleven

Het volgende landschap komt tot stand door interactie tussen overheden, burgers én bedrijven; een ondernemend landschap, gebaseerd op een vitale en open planningscultuur. Dat vraagt om andere regelgeving, prikkels en planvorming. Een aantal planningsinstrumenten, zoals de Rijksbufferzones en Nationale Landschappen, bestaan al een tijdje niet meer. Andere, zoals de Ecologische Hoofdstructuur, zijn vervangen door een decentraal georganiseerd Natuurnetwerk Nederland. Provincies zijn ieder voor zich een nieuw instrumentarium aan het opbouwen in de aanloop naar de nieuwe Omgevingsvisie.

Aziatische monstersteden zoals Seoul, Taipei en Jakarta racen hun westerse collega's voorbij in termen van architectonische visie en stadsontwerp, volgens Winy Maas (MVRDV). Maas verklaart dit doordat dynamische burgemeesters in Aziatische steden aanstuurden op extreme verbeteringen van mobiliteit, huisvesting en openbare ruimte, als antwoord op de snelle verstedelijking en groeiende verwachtingen, en om bedrijven aan te trekken. "Deze steden met hun actiegerichte beleid zijn een voorbeeld voor het oplossen van de huidige stedelijke problematiek, ook voor westerse steden", zegt Maas.

WINY MAAS (MVRDV), INTERVIEW OP DEZEEN, 2017

"Tegelijkertijd moeten we de hoge kwaliteit van onze leefomgeving koesteren. In China zien ze de Randstad als stad met een park. Groen is altijd nabij. Die kernkwaliteit moeten we goed bewaken."

HANS TIJL (IenM), INTERVIEW DOOR STADSZAKEN, 2017

De *pilot Bescherming door Ontwikkeling* inventariseert op hoofdlijnen welke planningsinstrumenten in Nederland zowel bescherming van waardevolle landschappen mogelijk maken, als de gewenste ruimtelijke ontwikkelingen en transitie. Ook de *pilot De Onderhandelstafel* gaat hier op in. De nieuwe generatie instrumenten moet ervoor zorgen dat mensen invloed hebben op en participeren in het maken van hun leefomgeving. In buitenlandse regio's valt veel te leren, zoals van de regionale parkplanning in Frankfurt en Milaan, of van de levendige stichtingen en verenigingen in San Francisco. Ook in onze eigen poldergeschiedenis speelde publiek-private samenwerking een grote rol.

Ook in de *pilot Groene Longen* wordt de nieuwe rol van het bedrijfsleven en burgers in het landschap verkend, en de planningsinstrumentaria en governance-modellen die dit mogelijk kunnen maken. Door gesprekken met beleidsmakers, bedrijven en kennisinstellingen is in kaart gebracht waar hiervoor de kansen liggen in de twee wel heel verschillende 'longen' van de MRDH, Voorne-Putten en Midden-Delfland, en in de nieuwe verbinding tussen die twee.

De *pilot Brabant aan Zee* maakt duidelijk dat ook het gebied tussen Antwerpen, de Brabantse stedenrij en Rotterdam – een donkere vlek op de nachtelijke satellietfoto – de kwaliteit van landschappelijke oase kan hebben, met alle recrea-

tieve functies die daarbij passen. Het interessante hier is dat dit gebruik kan/moet worden gecombineerd met de toenemende logistieke rol van West-Brabant én de biobased economy die in dit gebied op de grens van zand en klei grote mogelijkheden heeft. De uitdaging is hier om het beste van drie werelden te ontwerpen, op basis van de cultuurhistorische en geomorfologische onderlegger, en te ontdekken welke partijen hiervoor aan zet zijn.

Verscheidene pilots hebben geworsteld met de vraag hoe bedrijven en maatschappelijke organisaties betrokken kunnen worden bij het ontwikkelen van het landschap. Bedrijven willen best een maatschappelijke rol vervullen en hebben, in een mondig en verstedelijkt land als Nederland, behoefte aan een 'license to operate'. Maar dan moeten we het wel eenvoudig en aantrekkelijk maken: serieuze investeringsclubs met zichtbaarheid en aanzien, duidelijke gebieden of projecten om in te (co)financieren, duidelijkheid rond CO₂ prijzen, publieke investeringen in campusontwikkeling en aansluiting op nationale parken. Een concrete mogelijkheid ligt in hun budgetten voor maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) en compensatie van emissies. Bedrijven hebben er ook financieel baat bij dat werknemers met de fiets naar hun werk komen en ontspannen (scheelt parkeerplekken, filettijd en gezondheidsklachten).

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Uit de werkconferentie (13 april 2017, Amersfoort) trokken we een aantal conclusies en aanbevelingen over het landschap als vestigingsvoorwaarde.

1. COMBINATIE VAN SCHAALNIVEAUS IS CRUCIAAL:

een prettig woonmilieu, een fijne fietsbare route naar je werk, én een aantal verschillende top-landschappen binnen een paar uur rijden voor in het weekend. In Sydney kan je op dezelfde dag surfen en skiën. Benoem en versterk deze kwaliteiten ook in Nederland, stelde landschapsarchitect Eric Luiten;

2. LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE IS EEN WEDERKERIG BEGRIP,

constateerden landschapskenners Adriaan Geuze, Joost Wentink en Frits van Loon. Het landschap levert niet alleen de kwaliteiten waardoor bedrijven of personen zich ergens vestigen. Het landschap stelt ook eisen aan het soort bedrijven dat zich vestigt. Of de blinde dozen van een Tesla-fabriek iets toevoegen aan het landschap, is bijvoorbeeld nog de vraag. Om de levering van leefkwaliteit in de toekomst mogelijk te maken moeten we het aanpassingsvermogen van het bedrijfsleven aanspreken;

3. FRAMING VAN HET ONDERWERP IS ESSENTIEEL

‘Verkoop je bezoekers niet de term landschap, maar spreek bijvoorbeeld over buitenleven’, zegt marketing expert Thijs Verheugen. Dit maakt niet een statisch ding, maar een actieve, dynamisch plek. ‘Station Lage Zwaluwe is eigenlijk Biesbosch CS’, vervolgt ontwerper Marco Vermeulen. Helmut Thöle (provincie Zuid-Holland) over framing van het fietsnetwerk: ‘In het buitenland worden regionale fietspaden niet zo zeer bekeken als een doel, maar als een middel;

4. STAD = LANDSCHAP

Rijksadviseur Berno Strootman drukte de deelnemers aan Landschap als Vestigingsvoorwaarde op het hart de stad niet te vergeten bij het denken over landschap. Betrek bij de ontwikkeling van het landschap alle stedelijke stakeholders. Ga in gesprek met inwoners, internationale bedrijven, expats en (zorg)instellingen.

5. UITWERKING

Er is grip op het onderwerp ontstaan, we ontdekken steeds meer van de spelregels en er is geëxperimenteerd met hoe je hier handen en voeten aan geeft. Dat duurt een tijd en het proces is niet altijd eenduidig. Toch wordt er in vergelijking met andere hardnekkige onderwerpen, zoals knooppuntontwikkeling, relatief snel opgeschaald en worden er stappen gezet. Het ontstaan van een beweging, een community of practice van zo'n 70 professionals met 12 pilots, geeft aan dat het landschap als vestigingsvoorwaarde sterk in de belangstelling staat. In het buitenland is dit ook het geval, getuige de uitwisselingen met Noord-Italië (september 2016) en Toronto (april 2017). Nu het onderwerp op de agenda staat, is het zaak daarmee zoveel mogelijk te bereiken in de nieuwe omgevingsvisies en (infrastructuur)projecten.

6. MENTALE KAART

Internationale werknemers noemen vooral de kwaliteit van de Nederlandse steden: groen, kleinschalig en inclusief. De door experts zo gewaardeerde grote landschappen zoals het veenweidegebied en het IJsselmeergebied zijn voor veel expats (en Nederlanders) een blinde vlek, blijkt uit de gesprekken met expats en enkele pilots. In de beeldvorming kunnen deze zichtbaar niet op tegen de Rocky Mountains of zelfs het Bois de Boulogne. Dat betekent niet dat ze geen meerwaarde kunnen hebben in het vestigingsklimaat, maar naast fysieke ontsluiting en informatievoorziening moeten we vooral gaan werken aan de mentale kaart van de Nederlandse top-landschappen;

7. AFWEGINGSKADER OPGAVEN

Het landschap in en om de stad is een steeds belangrijkere factor voor de Nederlandse concurrentiepositie. Daarnaast is het landschap de onderlegger waar verschillende grote veranderingen de komende jaren op zullen plaatsvinden, zoals duurzame energie, klimaatbestendigheid en de groei van de steden. Dit leidt tot kansen maar vaak ook tot lastige keuzes. De verschillende waarden van het landschap (ecologische, economische, recreatieve, cultuurhistorische etc.) worden steeds duidelijker, net als de agenda's die op het landschap worden geprojecteerd. Een goed afwegingskader ontbreekt echter nog. Hoe maken we gezamenlijk de beste keuze, krijgen we het potentieel goed in beeld, en kunnen we het verzilveren?

8. STEVIGER ONDERBOUWING

Er is een grote behoefte aan kwantitatieve onderbouwing van de bijdrage die specifieke Nederlandse landschappen of landschapstypen leveren aan het economisch vestigingsklimaat. (Semi)-overheden en marktpartijen vragen hierom. Dit zou met de huidige technieken (zoals monitoring via telefoon-apps) bij universitaire onderzoekscentra in o.a. Delft, Wageningen en Groningen goed te realiseren moeten zijn. Nu is deze onderbouwing nog niet voldoende beschikbaar omdat er nog te weinig geld beschikbaar wordt gesteld voor dit type onderzoek (zoals landschapswaardering). Pogingen om kwantitatief onderzoek op te nemen in de pilotprojecten van dit onderzoek stuiten ook op problemen in de opdrachtverlening, omdat de urgentie niet op elk niveau gevoeld wordt. Toch is het potentieel groot. Het aantonen van baten van landschapsinvesteringen in een brede MKBA kan bijvoorbeeld leiden tot integrale projecten, waarbij budgetten voor o.a. gezondheidsdoelen en bereikbaarheid kunnen worden gekoppeld.

9. ROL VOOR BEDRIJFSLEVEN

Voor het tot stand komen van de Nederlandse landschappen van de toekomst is initiatief van het bedrijfsleven en van bewoners noodzakelijk, daarover is men het eens, of het nu over nieuwe productielandschappen of recreatieve biodiverse landschappen gaat. Enkele voorbeelden daargelaten zijn we echter nog ver verwijderd van publiek-private landschapontwikkeling. De leefomgeving van hoge kwaliteit als vestigingsvoorwaarde van talent heeft bij de meeste grote bedrijven geen urgentie, omdat deze a) vaak redelijk op orde is en b) gezien wordt als overheidstaak. Overheden kunnen veel beter getraind worden in het doen van concrete voorstellen waarin ondernemers willen participeren en investeren. De Green Deals (Economische Zaken) waren immers nog maar het begin. Voor abstracte beleidsdiscussies heeft een bedrijf geen tijd, maar wel voor winst, imago, meerwaarde, toegang tot talent, license to operate, productiviteit en bedrijfszekerheid. Het juiste landschapsinitiatief kan hierbij een schot in de roos zijn.

KERNTeam

PARTNERS

PILOTS NOORD-BRABANT

PILOT UTRECHT

PILOT GELDERLAND

PILOTS METROPOOLREGIO AMSTERDAM

Bescherming door Ontwikkeling

PILOT DRECHTSTEDEN

PILOTS METROPOOLREGIO ROTTERDAM DEN HAAG

Mooi Snel

PILOT HART VAN HOLLAND

MANIFEST IJSELMEER

HET GOEDE (BEDRIJFS) LEVEN

WAAR IS DE CLUB VAN HEDENDAAGSE INDUSTRIËLEN?

Landschap is nog een blinde vlek bij veel regionale organisaties die bedrijven aantrekken, zoals Innovation Quarter, Brainport Development en Rotterdam Partners. Het is immers niet de eerste vraag die een bedrijf stelt. Sommige economic boards, zoals die van Utrecht, kijken hier wel expliciet naar.

Bedrijven in de kenniseconomie zijn steeds meer afhankelijk van talent, dat voor zeker de helft hun keuze voor een woonplaats laat hangen van de kwaliteit van de leefomgeving in brede zin (voorzieningen en kwaliteit van de fysieke omgeving). Burgers en overheden kijken steeds vaker naar het bedrijfsleven als er initiatief en investeringen nodig zijn in het landschap, maar het bedrijfsleven kijkt vaak nog maar schuchter terug. Woonwijken en scholen bouwen, zoals Philips dat ooit deed in Eindhoven, is een verouderd model. Landschaps-investeringsfondsen van groot aanzien gericht op bedrijven, zoals in de VS, zijn er in Nederland niet of nauwelijks. Maar bedrijven zijn wel degelijk geëngageerd in de maatschappelijke ontwikkeling en de omgeving van hun vestigingen. Ook hebben ze in toenemende mate beschikking over budgetten voor maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO), gezondheid en mobiliteit van hun werknemers, en moeten in de toekomst emissies van bijvoorbeeld CO₂ gecompenseerd worden. En wat te denken van de sterk in populariteit gestegen groene ontwikkelfondsen, bij banken zoals ASN en Triodos, of specifiek op landschaps-herstel gericht zoals Commonland?

Is de tijd rijp voor een club van hedendaagse industriëlen? Niet alleen een sigarenpaffend old-boys network maar een club waar de huidige generatie CEO's zich voor wil inzetten, de persoonlijke en bedrijfsnaam mee kan versterken, en samen met collega directeuren een bijdrage kan leveren aan de grote vraagstukken van deze tijd. Het soort activiteiten waar je later een standbeeld voor krijgt.

**IN DE VOETSPOREN
VAN DE HAVENBARONNEN**
De grootindustriëlen van begin vorige eeuw gaven een deel van hun welvaart terug aan het publieke domein. Havenbaron Kröller stichtte met zijn vrouw (Müller) het bekende museum op de Veluwe. Van Beuningen richtte eveneens een hoogwaardig instituut op in Rotterdam, en Van der Vorm investeert postuum nog steeds in zijn stad via de stichting Verre Bergen. Van Caldenborgh opende recent voor de Caldic-collectie het museum Voorlinden, in Wassenaar.

“Landscape can certainly make a difference in attracting talent. Before establishing in the Netherlands, I worked in Boulder (Colorado, USA). As a small startup we could even recruit professionals from a large company like SpaceX, precisely because of the spectacular mountain conditions. Historic scenery, like in Oxford is very attractive too. Leiden has a similar quality. And I know people in the San Francisco Bay Area who made their choice based on the ability to have snow, hills and the coast within a short range. It's a topic that Richard Florida missed in his work on the creative class. And in our business in Noordwijk we don't really use the fact that it's near the dunes and beach.”

ANDREA BENETTI, DIRECTEUR SAPIENZA AEROSPACE CONSULTING, NOORDWIJK

“Het aantrekken en vasthouden van talent is cruciaal voor ons succes. Wij bieden uitdagende carrièremogelijkheden en spelen ook een rol in het faciliteren van een gunstige sociale omgeving voor onze werknemers. Als diverse en multiculturele onderneming, stimuleren we de integratie en het welzijn van de 95 nationaliteiten onder ons personeel. De meeste internationale en lokale werknemers werken en leven nabij onze vestigingen, vaak met hun familie. We willen hen helpen om van hun lokale gemeenschappen een aantrekkelijke en stimulerende leefomgeving te maken.”

ONDERDEEL VAN ASML COMMUNITY RELATIONS PROGRAM, 2017

“Sincerely, I believe many people choose for the Netherlands for other motives that are well known abroad, such as the political stability, social equality and safety. I have the impression that internationals in The Netherlands and Germany stay for some years and then go back to their home country. Sometimes they even go back to their family in the weekends, as far as Italy.”

ANDREA BENETTI, DIRECTEUR SAPIENZA AEROSPACE CONSULTING, NOORDWIJK

“Grote, internationale bedrijven die in Nederland met hun hoofdkantoor gevestigd zijn, hebben vaak budgetten voor CSR (maatschappelijk verantwoord ondernemen) maar zoeken daar nog een goede bestemming voor. Het liefst iets duurzaam of een sociale activiteit gericht op hun eigen personeel.”

LAURENS KOK, WESTHOLLAND FOREIGN INVESTMENT AGENCY

“Er zijn zes bouwblokken nodig om succesvol te kunnen worden als industriële sector – en als land:

1. regionale ecosystemen
2. industrial expertise: clusters van kennis
3. visie (beleid) bij de overheid die de doelstellingen van de industrie ondersteunt
4. toptalent en research
5. een leefomgeving die meer is dan alleen werk
6. een mentaliteit van samenwerken

Eindhoven staat weliswaar als enige stad van Nederland in de top-10 van steden die aantrekkelijk zijn bij het aantrekken van talent van buiten, maar dat is vooral vanwege onze kracht als “enabler”. Helaas scoren we veel minder goed op het punt van de leefomgeving. Daar moeten we, met hulp van de nationale overheid, sterk in investeren; niet alleen voor Brainport, maar juist voor het hele land.”

PETER WENNINK, DIRECTEUR ASML (INTERVIEW IN E52, 2017)

“We investeren zelf niet in gebiedsontwikkeling, behalve in de nabijheid van onze locatie. Daar zijn met name verkeersproblemen een issue en werken we nauw samen met de gemeente. We zijn nog volop onze locatie in Veldhoven aan het vergroenen en daarbij nemen we de buitenrand van onze locatie ook mee zodat er een mooi publiek wandelpad ontstaan is. We investeren in het leefklimaat in de omgevingen waar we actief zijn. Denk aan faciliteiten voor internationals en locals, zoals The Hub in Eindhoven. In het kader van de Brainport ActieAgenda hebben we gezamenlijk een onderzoek gedaan naar behoeftes van internationals in de regio. Via sponsoring steunen we ook culturele en sportieve initiatieven, zoals Glow, het Muziekgebouw en Marathon Eindhoven. We richten ons ook op techniekeducatie/promotie. Dat doen we door contact te hebben met leerlingen en studenten, lessen, bezoeken, sponsoring en evenementen (Dutch Technology Week, GirlsDay etc.).”

MONIQUE MOLS, COMMUNICATIESTRATEG BIJ ASML, 2017

METROPOOLREGIO EINDHOVEN (E52, BRAINPORT)

40% VOELT ZICH THUIS

51% RAAKT DE REGIO AAN

CULTURELE BAROMETER: VOORZIENINGEN EN EVENEMENTEN

39% tevreden 32% ontevreden

37% tevreden 18% ontevreden

76% TEVREDEN MET BIOSCOOPANBOD

47% TEVREDEN MET CONCERTAANBOD

44% TEVREDEN MET MUSEUMAANBOD

36% TEVREDEN MET KUNSTGALLERIES

36% TEVREDEN MET THEATERAANBOD

POSITIEVE ERVARING

Korte woon-werk afstand
Technologische omgeving
Carrièremogelijkheden
Quality of life

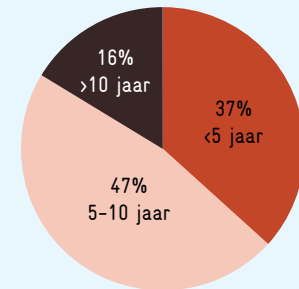
NEGATIEVE ERVARING

Lange afstand naar andere steden
Gebrek aan interactie met de lokale bevolking
Gebrek aan cosmopolitische sfeer

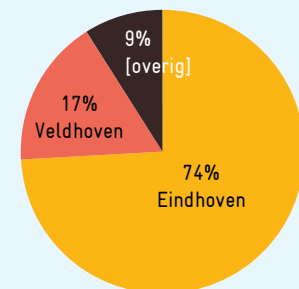
WAT ONTBREEKT ER IN DE BRAINPORT?

Aanbod van culturele evenementen (in het Engels) zoals theater en concerten / Schoolaanbod voor internationale kinderen / Aantal en kwaliteit van restaurants / Nachtleven / Sportvoorzieningen, zoals cricket- en basketbalvelden, en zwembaden

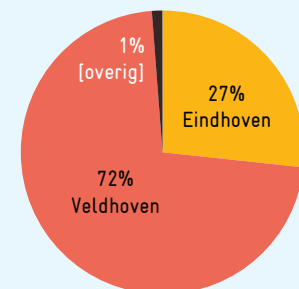
Periode in the regio

Woonplaats

Werklocatie

WAT VERWACHTEN INTERNATIONALE HOOGOPGELEIDE MENSEN NU ÉCHT VAN HUN LEEFOMGEVING?

Jeroen Mensink en Merten Nefs vroegen het aan expats in het Haagse WTC, tijdens een evenement van het International Community Platform in mei 2017. Vervolgens vulden ruim 70 internationals een enquête in, met dank aan ICP en Expatriate Archive Centre (Den Haag).

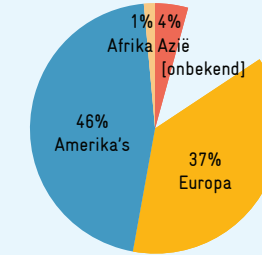
Uit de Brainport regio weten we ook het een en ander, omdat Brainport Development hier onderzoek naar heeft gedaan met o.a. ASML. De

Eindhovense nieuwssite E52 publiceerde een interviewreeks, waarin expats een boekje open doen over hun ervaringen in de regio.

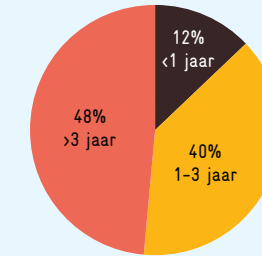
In beide regio's ontbreekt goede informatievoorziening in het Engels, gericht op voorzieningen en activiteiten die relevant zijn voor internationals. Daarnaast zijn er ook specifieke ruimtelijke en culturele aandachtspunten.

ZUIDELIJKE RANDSTAD (VERENIGING DELTAMETROPOOL, JAM*, ICP)

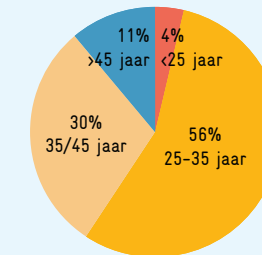
Continent van herkomst

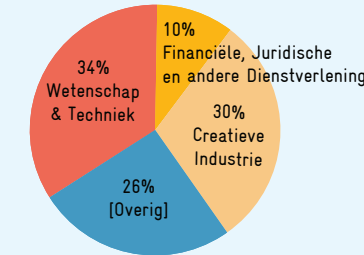
Periode in Nederland

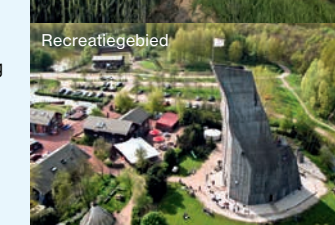
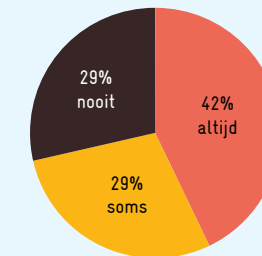
Leeftijd respondent

Professionele sector

Fietsen naar het werk

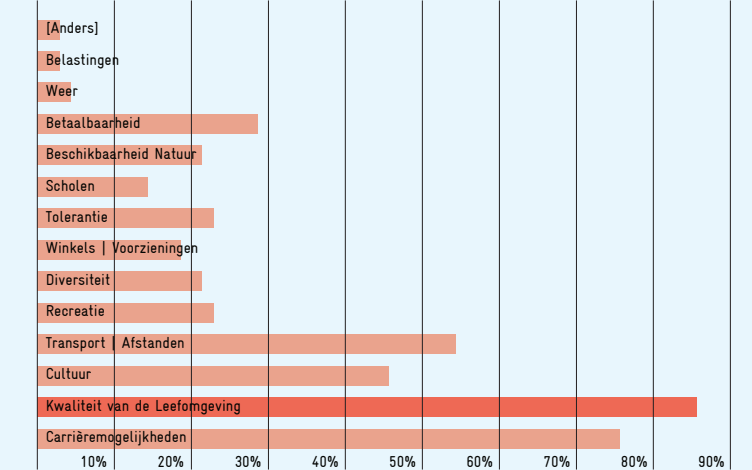
POSITIEVE ERVARING

Fietscultuur en -infrastructuur / Nabijheid van stad en natuur / Het platteland, stedelijke rivierfronten, parken / Cultureel aanbod en diversiteit / Openbaar vervoer / Architectuur / Openbare ruimte / Water / Simpel, georganiseerd en functioneel / Schoon en veilig / Historische stadscentra / Rustig / De (onbebouwde) kust, zonsongang / Snelle toegang tot andere Europese steden / Gemengde huisvesting

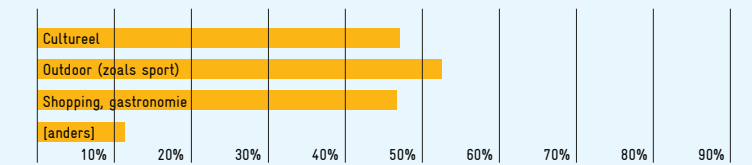
NEGATIEVE ERVARING

Verkeer (lawaai) / Sociale conflicten / Het weer / De taal / Beperkt winkelaanbod / Beperkte culturele agenda (winter) / Verloederde openbare ruimte (onveilig) / Vervuiling (water) / Duur / Monotoon (monofunctioneel) landschap / Industrie, snelwegen en buitenwijken / Druk / Permanent 'under construction' / Beperkte wilde natuur

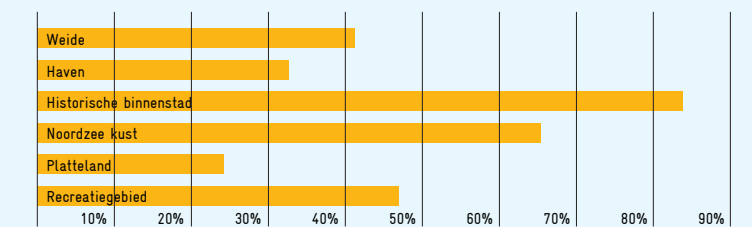
Vier belangrijkste locatiefactoren bij het verhuizen naar een andere regio

Favoriete activiteit(en) in het weekend

Favoriete drie landschappen in Zuid-Holland

"In het begin woonde ik ongeveer in de achtertuin van de Effenaar en was daar ook veel te vinden. En ik kan de gezelligheid hier wel waarderen."

GISÈLE MAMBRE, UIT CURAÇAO, COMMUNICATIEADVISEUR IN EINDHOVEN

"Landscape and outdoor activities are very important to me. I was born in Rio de Janeiro and I still feel the need to be in touch with nature and the ocean. The access to green areas such as Midden-Delfland could be better. I did my MBA in Maastricht, where the school was very welcoming. Because that city felt too small, I moved to The Hague."

JULIA TADDEI (BRAZILIAANSE ADVOCATE, DEN HAAG)

SCHAAL

38 METROPOLITANE PARKSTRUCTUREN VERGELEKEN

GEBIEDSBENADERINGEN

Landschapstheater

Plantage

Concentrische groene zone

CORRIDORBENADERINGEN

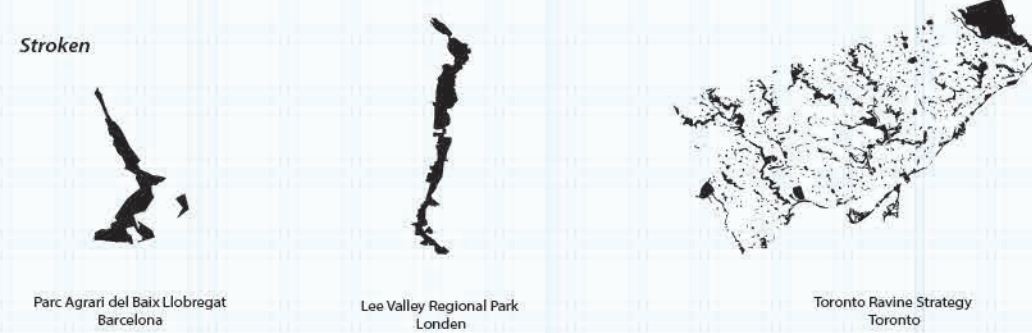
Randen

Stromen

Stroken

Groene wiggen

RAAMWERKBENADERINGEN

Tussengebied

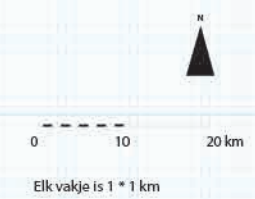
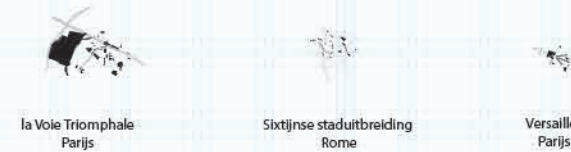
Routenetwerk

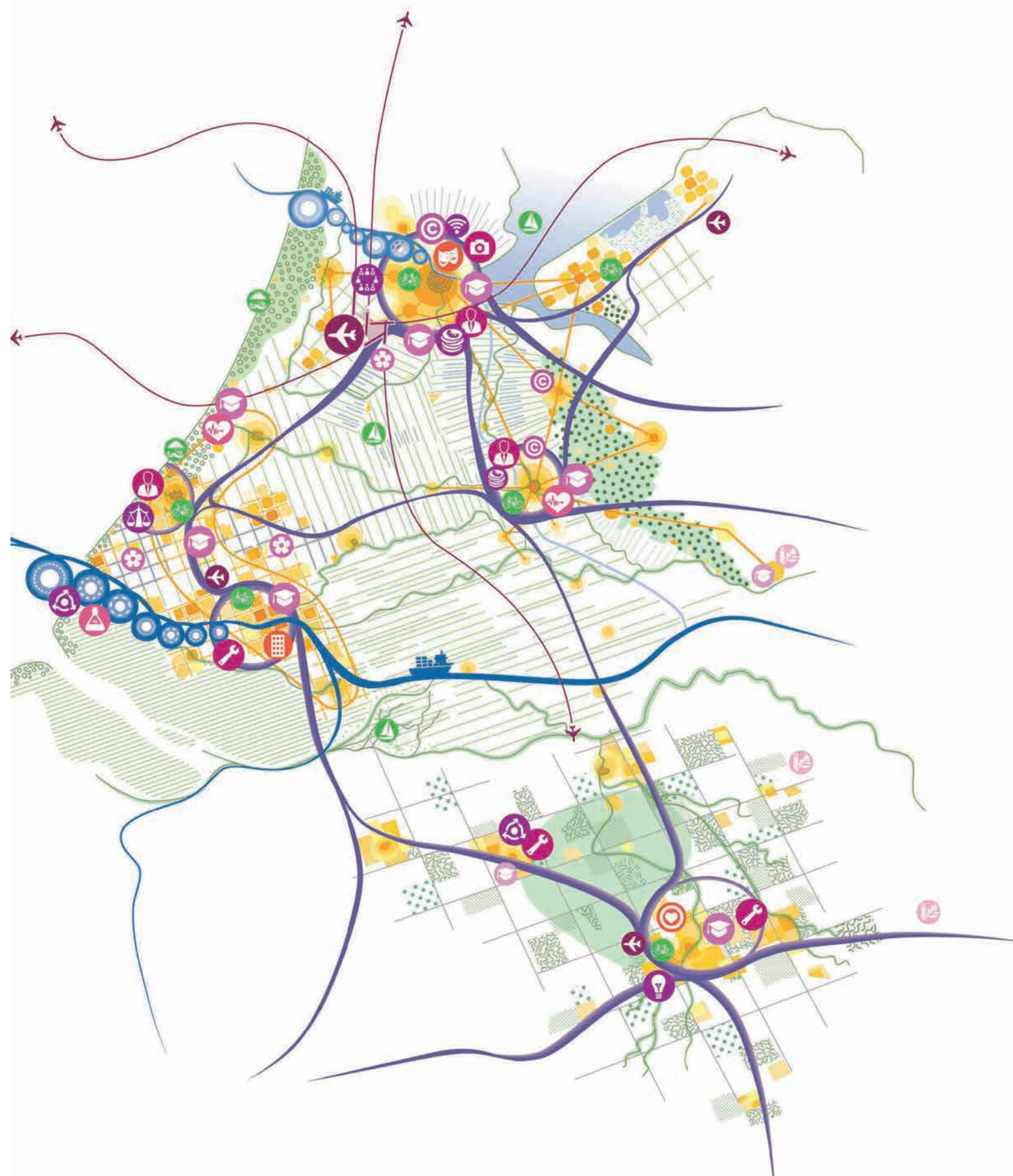

Casco

Assen

NIEUWE MAAKBAARHEID

BELEIDSINNOVATIE VOOR HET LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

Het landschap is van iedereen, en daarmee blijft de overheid vanzelfsprekend een belangrijke actor in het ontwikkelen en beschermen ervan. Er is wel een hoop aan het veranderen op dit vlak. De nationale omgevingsvisie (NOVI) gaat een belangrijke rol spelen, net als de Nationale Parken van wereldklasse, maar die zijn beide nog niet uitgewerkt. Tegelijkertijd wordt het open landschap rond de stad in razend tempo geprogrammeerd door urgente beleidsagenda's op het gebied van energie, water, voedsel, biobased economy, recreatie en toerisme. Wie is in de nieuwe beleidscontext verantwoordelijk voor het landschap ten behoeve van het vestigingsklimaat? De laatste jaren lag de bal duidelijk bij de provincies, die elk op eigen wijze met het door het Rijk 'te vondeling gelegde' landschap aan de slag gingen. In dit artikel nemen we de vijf deelnemende provincies onder de loep, o.a. door middel van interviews. Hoe richtten zij hun landschapsbeleid in na de decentralisatie zonder Rijksbufferzones en Randstadgroenstructuur? Welke handvatten biedt dit beleid voor het landschap als vestigingsvoorwaarde en wat zijn de actuele innovaties en veranderingen op dit vlak? En op welke punten blijft regie op nationale schaal noodzakelijk?

PROVINCIES

In 2016 meldden vijf provincies zich aan, samen met enkele metropoolregio's, om door middel van pilotprojecten mee te werken aan het project Landschap als Vestigingsvoorwaarde. Niet toevallig gaat het om de provincies die bij elkaar opgeteld het meest verstedelijkte deel van Nederland vormen, met in totaal zo'n 11 miljoen inwoners. Vereniging Deltametropool sprak met hen over hun beleid ten aanzien van het vestigingsklimaat en het landschap.

ZUID-HOLLAND

STEDELIJKE GROENBLAUWE STRUCTUUR EN LANDSCHAPSTAFELS

Interview met Gielijn Blom, stedenbouwkundige bij de provincie en Harm Veenbos, onafhankelijk provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit, aangevuld met een gesprek met Marc Soeterbroek (programmamanager verstedelijking).

“De Zuidvleugel is een netwerkstad, een patchwork”, stelt Marc Soeterbroek. Eerder was hij verantwoordelijk voor beleid van water en groen, nu is hij programmamanager verstedelijking, waardoor hij beide dossiers kan overzien. Naast kwaliteit is het vestigingsklimaat in de Zuidelijke Randstad ook afhankelijk van kwantiteit, want er zijn simpelweg te weinig woningen. Sinds de crisis wordt verstedelijking meer als een binnenstedelijke opgave gezien en een geleidelijke transformatie. De grote steden zetten niet meer in op bouwen in de wei, o.a. om kapitaalcrachtige bewoners aan de stad te binden. De provincie werkt samen met Rijk en gemeenten in de ‘Citydeal binnenstedelijk bouwen en transformatie’ bedoeld om knelpunten weg te nemen, zoals voorfinanciering en sanering. Ook wordt regelgeving aangepast, zoals bij hinderzones van de haven, zodat op meer plekken in de stad gewoond mag worden. Er is een nieuwe stedenbouw ontstaan met kleinschalige strategieën en typologieën en het maken van goede stadsranden. Het realiseren van een stedelijke groenstructuur vraagt creativiteit, nu gemeenten niet meer vanzelfsprekend geld verdienen met de grondexploitatie.

INRICHTING LANDSCHAPSBELEID

Na de decentralisatie van het landschapsbeleid werd een provinciale groenvisie opgezet met een bindende kwaliteitskaart en daaronder als uitvoeringsinstrument de landschapstafels, met daarin lokale partijen. Het beleid werd daardoor rijker geschakeerd en beter verankerd in de maatschappij dan het geval was in de strategische rijks-groenprojecten, zoals de Groenblauwe Slinger en de reconstructie Midden-Delfland. De tafels worden afgerekend op de doelstellingen landschapsbeleving, biodiversiteit en landbouw. Het is een governance-model dat zowel de grote steden als de boeren meeneemt. Wel wordt gewerkt aan een kwaliteitslag. De huidige plannen van deze tafels gaan tot 2019. Parallel aan de landschapstafels werden gebiedsprojecten opgesteld, ook met als basis maatschappelijke betrokkenheid. Met deze twee instrumenten wordt de ruimtelijke kwaliteit geborgd, wat mede het vestigingsklimaat ten goede komt.

Twee jaar nadat Bleker in 2010 zijn brief stuurde, kwamen de gronden van de ecologische hoofdstructuur (EHS) in handen van de provincie. Door uitruil, verkoop en de realisatie van ca. 2.000 ha nieuwe natuur is het netwerk in 2027 gereed. Nieuwe natuur heeft nog weinig te bieden aan de recreant. Het veenweidegebied is bijvoorbeeld een lastig landschap, leuk voor de connaisseur en racefietser, af en toe zie je wat bootjes op de plas. In het Veenweide Innovatiecentrum (VIC) wordt op eigen grond getest en geïnnoveerd met veenweidelandbouw, zoals lis-dodde-teelt en onderwaterdrainage.

HANDVATTEN VOOR LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

“Zuid-Holland voert nog niet letterlijk beleid op landschap als vestigingsvoorwaarde”, stellen Blom en Veenbos. “Wel is er een groeiend besef dat dit belangrijk is in de provincie en wordt samenwerking gezocht met de steden en brancheorganisaties. De Verkenning Stedelijk Landschap en Groenblauwe structuur Zuid-Holland is hiervan een voorbeeld.” Dit lopende project beoogt het landschap in de sterk verstedelijkte Zuidelijke Randstad als leefomgeving en vestigingsvoorwaarde te benaderen en ook als continuüm, zonder het klassieke onderscheid tussen stad en land; daarin opgaven te benoemen en in gesprek met verschillende partijen de contouren voor een nieuw landschapsinstrumentarium te schetsen.

In de beleidspraktijk van Zuid-Holland en de

Metropoolregio Rotterdam Den Haag is een verschuiving merkbaar richting zachte vestigingsfactoren, zoals in de ‘Roadmap Next Economy’ en het regionale investeringsprogramma. Op strategisch niveau is het onderwerp onderkend maar bij het operationaliseren laat men nog zaken liggen. Economisch beleid gaat via projecten als ‘Innovation Quarter’ en ‘TIP Delft’ steeds vaker over het creëren van de juiste stedelijke condities voor innovatieve bedrijven, maar dit gaat vooral nog over de stedelijke voorzieningen en weinig over landschap. Landschappelijke inpassing wordt wel steeds steviger meegenomen in infrastructuurprojecten, zoals de Blankenburgtunnel, A4 Midden-Delfland, de Rijnlandroute en de verbinding A13-A16.

De provincie denkt en investeert mee in stedelijke landschapsprojecten die het vestigingsklimaat versterken, zoals Singelpark Leiden en Getijdenpark Rotterdam, naast al wat oudere projecten als de Hollandse Duinen, Driemanspolder, Biesbosch-Haringvliet, de Groenblauwe Slinger en het Bentwoud. Soeterbroek: “Uniek in die stedelijke projecten is het commitment van zoveel verschillende partijen, zoals Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat en gemeenten. Ook de koppeling met woonmilieus wordt zo gelegd, bijvoorbeeld in het bottom-up Essenburgpark in Rotterdam, Ringpark Gouda en mogelijk drijvende woningen in getijdennatuur van de delta”.

BESTUURLIJK PROFILEREN

De bestuurlijke synergie mist nog tussen steden, de groene longen en de provincie. Bijvoorbeeld in Midden-Delfland. Dit gebied vaart nu een eigen koers gericht op behoud en aparte status als Bijzonder Provinciaal Landschap, terwijl het commitment van Rotterdam en Den Haag niet wordt ingevuld met de nodige investeringen en ontwikkelingen in het gebied. Een gemiste kans volgens Veenbos.

AMBITIES

Het provinciaal beleid, o.a. de Visie Ruimte en Mobiliteit, kent nog belangrijke lacunes, zoals de verbinding van het stedelijk gebied met het omringende landschap, en sturing op urgente nieuwe

opgaves zoals klimaat, gezondheid en de economische waarde van het landschap. Er zijn in het kader van de omgevingsvisie ook nieuwe instrumenten nodig. De decentrale uitvoering vraagt immers om sturing en visievorming, ook op het gebied van het vestigingsklimaat.

Op de website van de Provincie staat: ‘Voor de provincie blijft de aanwezigheid en kwaliteit van voldoende groen en recreatiemogelijkheden onverminderd belangrijk voor een prettige leefomgeving en een aantrekkelijk vestigingsklimaat in Zuid-Holland. Het geld hiervoor blijft beschikbaar.’ Dat klinkt geruststellend, maar nog niet heel proactief. “Een goed verhaal, zoals het Singelpark of Getijdenpark, vindt bij de provincie gehoor, maar faciliteren is niet genoeg”, vindt Veenbos. “Een eigen verhaal ontbreekt, juist dit is onderwerp van de genoemde verkenning.”

Drie perspectieven voor het landschap in Zuid-Holland: Land van Ontwikkellijnen, Ruimte voor Nieuwe Landschappen, Stad als Park (marco.broekman; Nohnik; Vereniging Deltametropool en Provincie Zuid-Holland)

Soeterbroek noemt onderdelen van dat grote verhaal die nu al vorm krijgen: “Het is nodig om een groot verhaal te stellen tegenover het beeld van de versnipperde regio. Dat gaat over grote structuren, zo is er enthousiasme om de Rotte door te trekken richting het Bentwoud. Ook de Hollandse Banen (West8) bekijken fietsinfrastructuur voorbij de scheiding tussen utilitaire verbindingen (bereikbaarheid, veiligheid) en kwaliteit van recreatieve verbindingen, zodat men stad en land gaat verbinden langs lange logische lijnen.”

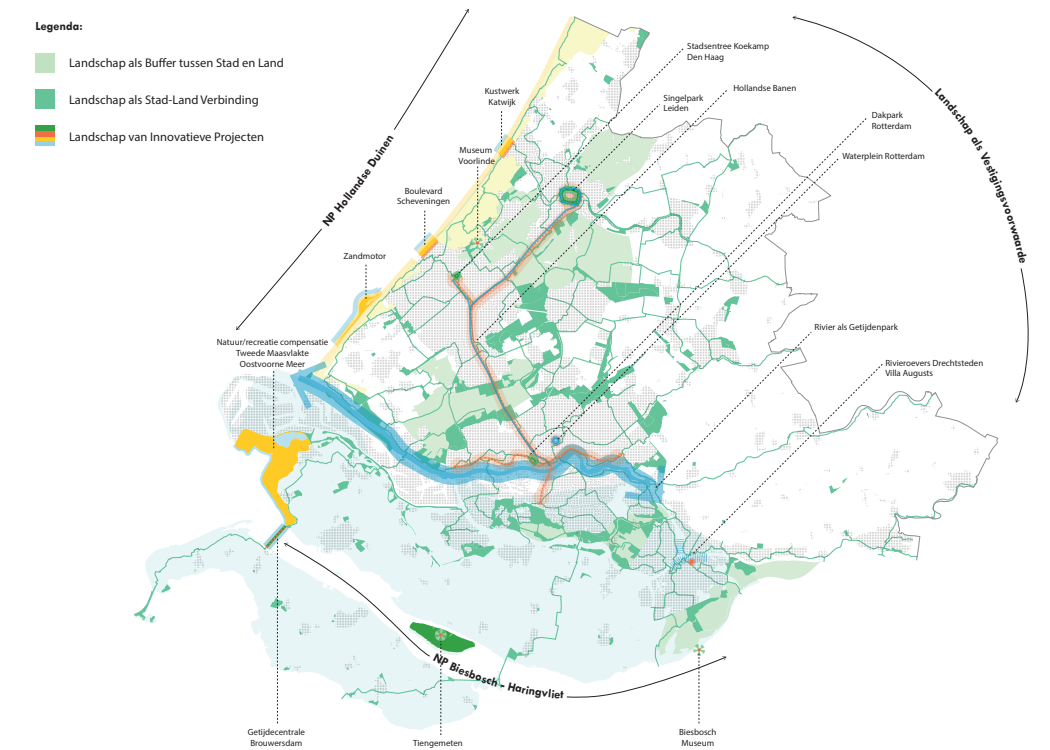
ONTSNIJPER DE KUST EN CREËER BURGERLIJK GELUK IN HET TUSSENLANDSCHAP

De Zuid-Hollandse kust is erg druk, op topdagen is de capaciteit snel bereikt en is de bereikbaarheid een probleem. Hierdoor is er te weinig ruimte voor

gebruikers van recreatieve fietsroutes. Het lukt daardoor niet om bijvoorbeeld mountainbike-routes met vignetten uit te rollen, wat in Nationaal Park Heuvelrug succesvol is gedaan, vertelt Blom, zelf mountainbiker. Andere landschappen in de regio zijn fysiek versnipperd, zoals het zogenaamde ‘tussenlandschap’, dat essentieel is voor dagelijks gebruik, door de nabijheid en de ecosysteemfuncties zoals koeling en waterrecreatie. Gemeenten in dit ‘tussenlandschap’ zien zichzelf in toenemende mate als groene long van de metropool en richten zich op een groene diensteneconomie terwijl de agrosector het steeds lastiger krijgt. “In het gebied rond de metrolijn tussen Rotterdam en Den Haag wordt letterlijk burgerlijk geluk gefaciliteerd”. Veenbos: “Verstedelijking zou beter gekoppeld moeten worden aan investeringen in landschap.”

“Wat mij opvalt, is de manier waarop grote steden met hun groei omgaan. Utrecht en Rotterdam vangen de behoefte aan nieuwe woningen grotendeels binnenstedelijk op. Dat is een hele klus, zeker als je bedenkt dat zij daar bovenop ook kans zien om de kwaliteit van de stedelijke leefomgeving te verbeteren. Steden zien een gezonde leefomgeving als een belangrijke factor in hun vestigingsklimaat en daarmee in hun internationale concurrentiepositie.”

CHRIS KUIJPERS, DIRECTEUR-GENERAAL MILIEU EN INTERNATIONAAL BIJ HET MINISTERIE VAN INFRASTRUCTUUR EN MILIEU (SLIMMEGEZONDESTAD.NL, 2017)

Landschapsbeleid Zuid-Holland (marco.broekman)

UTRECHT

GEZOND STEDELIJK LEVEN IN EN ROND DE UITHOF EN HET RINGPARK

Interview met Bertus Cornelissen, programmamanager Utrecht-Oost / Science Park

De stad Utrecht en de kernen daaromheen zijn omringd door verschillende unieke landschappen waaronder veenweidepolders, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Heuvelrug. Deze kwaliteit wordt al lang onderkend en het wonen in Utrecht is hierdoor extra populair. De centrale ligging in Nederland en het grootste kenniscluster van het land, de Uithof / Utrecht Science Park (USP), maken het vestigingsklimaat tegelijkertijd van hoge kwaliteit als ook een evidente opgave, vanwege de navenante verstedelijkingsdruk op het landschap en de mobiliteitsproblematiek.

INRICHTING LANDSCHAPSBELEID

De Ruimtelijke Strategie voor (gemeente) Utrecht (RSU, 2017) wil de sterke groei van de stad, naar ca. 400.000 inwoners in 2032, op een verstandige, gezonde wijze faciliteren, primair door binnenstedelijke ontwikkeling. In de RSU wordt daartoe een aantal concentratiegebieden aangewezen, de economische hotspots van USP/Oost, Binnenstad/Stationsgebied en Leidsche Rijn Centrum. Daarnaast zijn ook specifieke hotspots voor werkgelegenheid aangegeven: Lage Weide en Papendorp. En prioriteitslocaties voor woningbouw: afronden Leidsche Rijn, transformatie van het Nieuwe Centrum en de Merwedekanaalzone tot hoogwaardige gemengde gebieden in hoge dichtheid. Parallel aan de inhoudelijke strategie wordt een investeringsstrategie opgesteld.

In de Mobiliteitsvisie (beleidskader BRU 2014) zijn vijf hoofdkeuzes gemaakt: 1) Kiezen voor het verantwoord accommoderen van de mobiliteitsgroei, 2) Kiezen voor de meest geschikte vervoerwijze per gebied, 3) Kiezen voor kwaliteit voor de OV-reiziger, 4) Kiezen voor kwaliteit voor de fietser, 5) Kiezen voor een gezamenlijke aanpak van leefbaarheid en bereikbaarheid bij de Ring Utrecht. De Mobiliteitsvisie doet relevante uitspraken over fietsroutes op regionale schaal, inclusief de groene omgeving.

UTRECHT-OOST / USP

Specifiek voor het gebied rond USP is de ambitie uitgesproken dat overheden en partijen op het Utrecht Science Park samenwerken om in 2020 een internationaal toonaangevend vestigingsmilieu te bieden voor het cluster life science, duurzaamheid en gezondheid. In 2016 zijn drie grote programma's onderscheiden: ontwikkelruimte, bereikbaarheid en Etalage Healthy Urban Living. Tijdens bestuurlijke conferenties is de wens geuit om het landschap meer te betrekken. De actie 'groene omgeving USP' is hier het resultaat van.

Op het niveau van de provincie zelf is het landschap als vestigingsvoorwaarde verweven in verschillende beleidsdocumenten, zoals de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS) 2013-2028 en de Provinciale Ruimtelijke Verordening 2013, beide vastgesteld in 2013 en herijkt in 2016.

De provincie heeft hierin vastgelegd de kwaliteit en dynamiek van het landelijk gebied te willen behouden. Functies die bijdragen aan behoud van de openheid, kwaliteit en/of beleefbaarheid van het platteland, zoals landbouw en natuur worden gekoesterd. Verdere uitwaaiing van stedelijke functies over het landelijk gebied wordt zoveel mogelijk voorkomen, o.a. door rode contouren waarbuiten niet gebouwd mag worden. "Dit beleid vormt de contramal van ons beleid voor de vitale dorpen en steden. De kwaliteit van het landelijk gebied draagt immers bij aan de aantrekkelijkheid en het goede functioneren van de steden en daarmee aan de aantrekkelijkheid van onze provincie", aldus Cornelissen.

In mei 2017 werd een brede steunbetuiging getekend door bestuurders van provincies, gemeenten, waterschappen en grote eigenaren zoals Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer, ter onderbouwing van de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als UNESCO werelderfgoed, als uitbreiding van de bestaande site Stelling van Amsterdam (1996). De linie is prominent aanwezig aan de oostzijde van Utrecht en draagt sterk bij aan de landschappelijke en recreatieve kwaliteit rond het USP.

De Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen maakt onderdeel uit van de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie, als inspiratiebron voor professionals in de landschapontwikkeling. In de gids verzamelt de provincie alle gegevens over de landschappen – beschrijving, geschiedenis, bodem, ontwikkelmogelijkheden etc. –, met als doel de belangrijkste kwaliteiten te beschermen en versterken. De kwaliteitsgids bestaat uit 6 katernen, respectievelijk Groene Hart, Eemland, Waterlinie, Gelderse Vallei, Rivierengebied en Heuvelrug. Voor Utrecht Oost zijn de laatste twee het meest relevant.

HANDVATTEN VOOR LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

"De kansen om het USP te verbinden met de omliggende landschappen moeten nu worden aangegrepen", vindt programmamanager Bertus Cornelissen. Hij is tevens de Utrechtse vertegenwoordiger in het samenwerkingsverband REOS (Ruimtelijk-economische Ontwikkelingsstrategie). Utrecht is hierin partner (als onderdeel van de regio Noordvleugel) naast de Zuidvleugel, regio Brainport en het Rijk. De gevormde strategie heeft de ambitie om de drie regio's – afzonderlijk én in combinatie – economisch tot de top 3 van Europa, en de top 5 van de wereld te laten behoren. "Hoewel landschap niet expliciet wordt benoemd, is de redeneerlijn van REOS bruikbaar voor de benadering van het landschap als vestigingsplaatsfactor", stelt Cornelissen. Na ondertekening van de intentieverklaring in 2016 wordt momenteel het uitvoeringsprogramma opgesteld. Ook de Gebiedsagenda Noord-Holland, Utrecht en Flevoland stelt de economie voorop. De visie werd in opdracht van Rijk en regio's opgesteld en vormt de komende jaren de basis voor de infrastructuuruitgaven van het (BO) MIRT. Speerpunt is het behouden, versterken en verduurzamen van de internationale concurrentiepositie van het kerngebied Noordvleugel. In de gebiedsagenda zijn naast thematische opgaven ook zeven majeure gebiedsopgaven opgenomen waar rijk en regio samen verantwoordelijk voor zijn, waaronder de as stationsgebied Utrecht-Leidse Rijn en Utrecht-Oost/Science park.

AMBITIES

De uitdaging van Utrecht is om de groei van het aantal inwoners en bedrijven te accommoderen en tegelijkertijd de hoge kwaliteit van leven te blijven versterken. Dit is ook een kernpunt in de Ruimtelijk-economische koers U10-gemeenten – Ontmoetingsplaats voor Healthy Urban Living (2016). De koers Healthy Urban Living (HUL) kan worden beschouwd als de ruimtelijk-economische vertaling van de strategische agenda van de Economic Board Utrecht, die inzet op de thema's groen, gezond en slim. "Groen, landschap en cultuurhistorie leveren een onmisbare bijdrage aan een aantrekkelijke, gezonde en duurzame leefomgeving. Daarom verbeteren we de beleefbaarheid voor recreanten en toeristen van omringende landschappen, met aandacht voor de cultuurhistorische waarde".

"Nederland heeft ongeveer dezelfde omvang als Silicon Valley, maar heeft een betere infrastructuur en een fantastische ligging. De voorzieningen zijn hier veel beter: je kunt hier voor een redelijke prijs naar de dokter, goed wonen en er zijn goede scholen. Het zou een makkie moeten zijn om hier het beste start-upsysteem van de wereld op te zetten."

PRINS CONSTANTIJN, START-UPAMBASSADEUR
(IN HET FINANCIËEL DAGBLAD, 21 JUNI 2017)

INRICHTING LANDSCHAPSBELEID

Het benoemen van een gemeenschappelijke identiteit, gebaseerd op het Brabantse landschap, is tamelijk recent en van groot belang voor de ontwikkeling van o.a. het vestigingsklimaat. Het bod voor de Culturele Hoofdstad van 2018, ook al ging dat niet door, was een cruciale stap in de identiteit van Brabant als landschappelijke mozaïekstad (Brabantstad = de samenwerking van de steden Eindhoven, Breda, 's-Hertogenbosch, Helmond, Tilburg en de provincie Noord-Brabant).

In het atelier Brabantstad van de Internationale Architectuuriennale Rotterdam 2014 – ‘Weven aan het stedelijk tapijt’ – werd door middel van een tijdslijn teruggegrepen op de Brabantse traditie sinds WO II om toekomstvisies te ontwikkelen, gebruik makend van ontwerpend onderzoek (zoals Welvaartsplan 1947, Streekplannen, Manifest Brabant 2050, BrabantStad Mozaïekmetropool 2007).

NOORD-BRABANT

INVESTEREN IN HET MOZAÏEK

Interview met Anne van Kuijk, provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit, en Ronald Kramps, beleidsadviseur ruimtelijke ordening West- en Midden-Brabant, aan de hand van informatie verzameld met Erwin Dacier, strategisch adviseur ruimte bij de provincie.

“Ik lees Brabant als een explosie, van net iets te kleine steden en net iets te grote dorpen, op een redelijke afstand van elkaar, waardoor zich er een prachtig landschap tussen afspeelt,” zei rijksbouwmeester en Brabander Floris Alkemade tijdens het Festival Ruimtelijke Kwaliteit in 2015. Het vestigingsklimaat van Brabant heeft volgens Ronald Kramps en Anne Van Kuijk verschillende (fysieke) unieke selling points. In Brabant zijn stad en land altijd nabij en de fietsafstanden klein; de ligging is gunstig tussen de metropolen Parijs, Düsseldorf en Amsterdam; het landschap is toegankelijk, er zijn voldoende kansen voor een gezonde levensstijl, het aanbod van werk- en woonmilieus is gevarieerd en het is er (nog) relatief rustig. Tijdens zijn ronde langs de provincies na de decentralisatie was voormalig rijksadviseur Eric Luiten in eerste instantie teleurgesteld in Brabant. “We waren even de stoutste leerling van de klas, omdat we geen afzonderlijk landschapsbeleid hadden”, zegt Van Kuijk, “het werd hem duidelijk dat landschap niet expliciet maar impliciet in allerlei beleid verweven zat, bijvoorbeeld in wonen, mobiliteit, cultuurhistorie en gebiedsontwikkeling.”

Het publiek domein van BrabantStad. Beeld: Studio Marco Vermeulen

casco van de mozaïekstad, is steeds meer focus komen te liggen op verbetering van de kwaliteit van het leefklimaat in plaats van alleen natuurwaarden. In het programma Vrijtijdseconomie en Visit Brabant wordt o.a. gewerkt aan Natuurpoorten met horeca, fietsverhuur en parkeren. Van het denken in gebieden en plaatsen gaat het beleid steeds meer uit van het denken in stromen, van stad-land gescheiden beleid naar samenhang in het mozaïek, bijvoorbeeld gedreven door de water- en klimaatopgaven.

De opgestelde gebiedsaspooorten worden in de praktijk weinig gebruikt. De grote vraag is nu, net als in de meeste provincies, hoe landschap verweven wordt in de omgevingsvisie in samenhang met de grote transitieopgaven en de dynamiek in Brabant.

HANDVATTEN LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

In de werkagenda BrabantStad 2016 werd o.a. het Kenniswerkerparadijs genoemd, gericht op metropolitane kwaliteiten door voorzieningen en evenementen, aantrekkelijk stedelijke én groene woonmilieus, profilering en benutting van industrieel erfgoed & design. In het A (aantrekkelijk) B (bereikbaar) C (concurrerend) van BrabantStad krijgt landschap steeds meer aandacht, onder de noemer Next Landscape: een nieuwe kijk op stadsranden, niet meer als bouwreservering maar een gebied om levenskwaliteit en andere diensten voor de samenleving in te organiseren. De Brabantse steden werken daarin samen met andere gemeenten, waterschappen, natuur- en landbouworganisaties, de provincie en particuliere initiatiefnemers. Een voorbeeld is het gezamenlijke bod van de Brabantse steden in het kader van het provinciale Groenontwikkelingsfonds, om gezamenlijk onderdelen van het Natuurnetwerk Brabant te realiseren in de overgangsgebieden van stad en land.

In de diverse delen van Brabant werken overheden, maatschappelijke organisaties en vooral ook veel betrokken bewoners aan de kwaliteit van het landschap, waarbij bestaande waardevolle karakteristieken worden verbonden aan nieuwe opgaven op het gebied van bijvoorbeeld water,

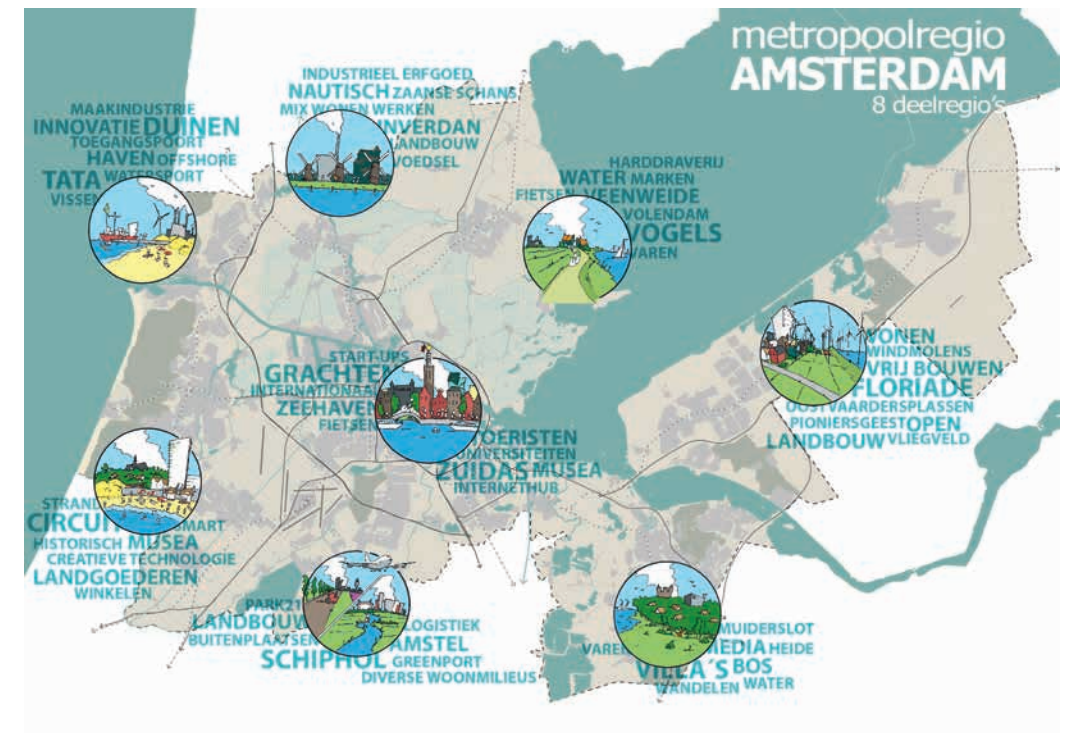
landbouw en energietransitie. Ondernemerschap, creativiteit, trots en verbondenheid met het gebied gaan hier hand in hand.

AMBITIES

Brabant functioneert dus als ecosysteem van overheid, ondernemers en burgers, met het landschap als kernkwaliteit. Die gemoedelijke ondernemersgeest heeft naast de zegeningen ook een keerzijde, met druglabs, logistieke ‘sprawl’ langs de wegen en de problematiek rond de veehouderijen. “Blijven samenwerken, maar ophouden met aanklooiën”, adviseerde Adriaan Geuze eens. Wat vooral nodig is, volgens Alkemade, is dat de provincie soms de goede beperkingen instelt, die tot energie en creativiteit leiden, voor publieke waarden het grote verhaal opzetten met de samenleving (het gedeelde panorama), en verder vooral de initiatieven niet voor de voeten lopen.

Uit de pilotprojecten van Landschap als Vestigingsvoorwaarde in Brabant komt een dominant thema naar voren: de druk en ruimtevrage vanuit de logistiek is een cruciaal vraagstuk in relatie tot de omgevingskwaliteit, het vestigingsklimaat en het onderscheidend vermogen van de mozaïekmetropool. “Het gaat bij die logistieke hubs aan de snelwegen om XXL in oppervlakte en massa”, zegt Van Kuijk, en dat stelt ons voor nieuwe uitdagingen.

De competitie ‘Nationale Parken van Wereldklasse’ heeft ook in Brabant een impuls gegeven aan aandacht voor de grotere landschappelijke samenhang van gebieden: NL Delta Biesbosch-Haringvliet, Het Van Gogh National Park en eerder al de Zuiderwaterlinie. “De kracht van deze grote landschappelijke eenheden, verweven met hun omgeving, voor het vestigingsklimaat wordt meer en meer onderkend”, aldus Van Kuijk. En het houdt niet op: de voormalige ‘stoute leerling uit de klas’ kon onlangs Het Groene Woud feliciteren met het feit dat de Landschapstriennale 2020 daar plaatsvindt, in het hart van de mozaïekmetropool Brabant.

MRA Agenda (mraagenda.nl, 2017)

NOORD-HOLLAND

METROPOLITAAN LANDSCHAP VAN WERELDKLASSE IN ONTWIKKELING

Op basis van gesprekken met Marijn Bos, secretaris Stuurgroep Metropolitaan Landschap, landschapsarchitect Anne Konst en Jandirk Hoekstra, onafhankelijk provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit (PARK).

Het landschap in Noord-Holland kent grote verschillen in dynamiek. Waar in de Kop de ruimte wijds is en het tempo van ontwikkeling lager ligt, wordt het landschap in de metropoolregio veel meer bepaald door de aanwezigheid van grote ruimtelijk-economische krachten. In de noordelijke helft volstaat de provincie met een kaderstellende en toetsende rol, in de zuidelijke helft werkt de provincie samen met gemeenten binnen het samenwerkingsverband van de Metropoolregio Amsterdam aan een actievere aanpak.

“Werken aan de Zuidas, uitwaaien in de polder, hardlopen aan het strand, varen in de veenweiden: het kan allemaal in de MRA.’ De eerste alinea van ‘Kwaliteitsbeeld en nieuwe opgaven voor het MRA landschap’ noemt expliciet de bijdrage die het landschap levert aan het vestigingsklimaat (Jandirk Hoekstra e.a., 2014). Er zijn vele factoren die het succes van Amsterdam in de kenniseconomie verklaren, o.a. ook de ligging op een hub in het mondiale internetverkeer, en de van oudsher sterke financiële en culturele sectoren. Maar ook de fysieke leefomgeving en unieke landschappen op fietsafstand spelen een rol.

INRICHTING LANDSCHAPSBELEID

De basis van het landschapsbeleid ligt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV), die er op toe ziet dat beschikbare ruimte zorgvuldig wordt gebruikt. Hierin is onder andere het bufferzonebeleid, het Natuurnetwerk Nederland en beleid voor benutting en verdichting rond OV-knooppunten verankerd.

PRACHTLANDSCHAP NOORD-HOLLAND! is het motto van twee recente provinciale producten: de hernieuwde Leidraad Landschap en Cultuurhistorie en het Kwaliteitsbeeld Noord-Hollands Landschap 2050. De Leidraad geeft antwoord op de vraag: hoe brengen we initiatieven en projecten in overeenstemming met de aard van het landschap? Het gaat over een optimale inpassing en verschijningsvorm van ruimtelijke ontwikkelingen, zoals nieuwe bebouwing, infrastructuur, vormen van energieopwekking of dijkversterking. De Leidraad geeft daartoe voor alle Noord-Hollandse landschappen een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis, de dynamiek (wat wordt er zoal in het gebied ontwikkeld), de landschappelijke karakteristieken (hoe zit het landschap in elkaar), de openheid en ruimtebeleving en de ruimtelijke dragers. Met ontwikkelingsprincipes wordt aangegeven wat de provincie belangrijk vindt. Deze Leidraad wil meer dan in de eerste versie uit 2010, die vooral beschrijvend van aard was, richting geven in een vroege fase van het planproces. De Leidraad is daartoe nauw verbonden met de Provinciale Structuurvisie en de PRV.

Het Kwaliteitsbeeld Noord-Hollands Landschap 2050 is een advies (2017) van de PARK aan Gedeputeerde Staten. Het onderzoekt het verband tussen de opgaven die op het landschap afkomen (zoals energietransitie, klimaatverandering, verstedelijking, voedselvoorziening) en de waarden en kwaliteiten van het landschap. Het advies geeft antwoord op de vraag wat waar kan en past in het landschap, opdat het strookt met de draagkracht, opgaven en kwaliteiten ervan. Per landschap(stype) wordt een koers aangegeven en

passend programma. Het Kwaliteitsbeeld is een bouwsteen voor de Omgevingsvisie van de provincie Noord-Holland.

In het Kwaliteitsbeeld van het MRA-landschap (2014) wordt een aantal principes uitgewerkt voor de ontwikkeling van het landschap, bijvoorbeeld het koesteren en versterken van een aantal structuurlijnen en landschappen, die uniek of ‘outstanding’ zijn. Ook aan het benutten van de infrastructuur wordt gedacht, voor ontsluiting van het landschap en als ‘kathedralen’: passages over of onder infrastructuurbundels voor fietsers, wandelaars en vaarverkeer, daar waar ze dragende landschappelijke structuren kruisen. Naast de PARK heeft de gemeente Amsterdam een eigen adviseur. ‘Mooi Noord-Holland’ faciliteert voor 34 andere Noord-Hollandse gemeenten adviescommissies, die zich buigen over de ruimtelijke kwaliteit, m.b.t. cultuurhistorie, monumenten, welstand, landschap, stedenbouw en openbare ruimte.

Als eerste metropoolregio in Nederland richtte de MRA een ‘portefeuillehoudersoverleg Metropolitan Landschap’ op, bestaande uit gemeenten van de MRA en twee provincies. Vorig jaar werd het ‘Actieprogramma Metropolitan Landschap 2016-2020’ vastgesteld, waarin de samenwerking is vastgelegd voor de ontwikkeling van bereikbare, beleefbare en toekomstbestendige landschappen. De volgende acties komen aan bod, ieder met specifieke trekkers uit de deelnemende partijen:

- Bereikbare landschappen (metropolitaan wandel-, fiets- en vaar netwerk; OV-knooppunten in het landschap);
- Beleefbare landschappen (aantrekkelijke recreatielandschappen; benutten van erfgoedstructuren; en samenwerking op gebied van evenementen);
- Toekomstbestendige landschappen (veenweidegebieden; verbinding met thema gezondheid; gebiedsuitwerkingen; en onderzoek naar de ontwikkeling van investerings- en beheerkosten als gevolg van majeure ruimtelijk-economische ontwikkelingen).

In Landschap als Vestigingsvoorwaarde zijn de Buitenpoorten als totaalconcept verder uitgewerkt door DS landschapsarchitecten i.s.m. marketingbureau ps City en provincie, in een combinatie van ontwerp en marketing. Daarbij was vooral ook de mentale ontsluiting een belangrijk aandachtspunt. Het concept is getest op drie Buitenpoorten: Wormerveer (veenweide), Santpoort Noord (duinen) en Almere Oostvaarders (wetlands). Branding van landschappen staat in de MRA sowieso hoog op de agenda. De bekende voorbeelden Amsterdam Beach (Zandvoort) en Castle (Muiderslot) zijn nog maar het begin.

Een ander voorbeeld is de ontwikkeling van een concept Buitenpoorten. In de publicatie ‘Maak plaats!’ uit 2013 van de provincie Noord-Holland en de Vereniging Deltametropool is het idee van deze OV-toegangspoorten naar het landschap gelanceerd als onderdeel van een bredere typo-

logie van stationslocaties in Noord-Holland. In verschillende trajecten zijn buitenpoortlocaties verder verkend, zoals in 2016 op de Kennemerlijn (met o.a. de provincie, gemeente Haarlem, Bloemendaal en bureau NoordZuiden).

HANDVATTEN LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

De ontwikkeling van de provinciale omgevingsvisie wordt stapsgewijs uitgevoerd en regelmatig zijn er openbare bijeenkomsten om de tussenresultaten te bespreken. Online wordt een dossier bijgehouden door projectleider Ton Bossink (www.noord-holland.nl/omgevingsvisie). Recent werd de Verkenning NH2050 opgeleverd, een uitgebreide analyse van de onzekerheden en kansen in de duurzame ontwikkeling van de fysieke leefomgeving, de samenleving en het gebruik van de leefomgeving. Hieruit worden systematisch trends, ontwikkelingen en opgaven gedestilleerd, met tien majeure uitdagingen die ook in de andere provincies aan de orde komen. De uitdaging die het meest raakt aan het landschap als vestigingsvoorwaarde is nr. 10: ‘Wonen, werken en recreëren concentreren zich verder in de stad en stedelijke agglomeraties, met tot gevolg druk op de stad en het omliggende landschap. Betekent een principe van duurzame verstedelijking, met vooral binnenstedelijk verdichten in de MRA, dat recreatieve doeleinden binnen het metropolitaan landschap het primaat krijgen?’ Een relevante vraag, gezien het feit dat in Noord-Holland de recreatiebehoefte tot 2040 gemiddeld met 30% toe zal nemen (Provincie Noord-Holland, 2014).

Op het gebied van erfgoed spreekt de verkenning zich duidelijk uit over de bedreigingen en kansen: ‘Het veranderend ruimtegebruik als gevolg van demografische ontwikkelingen, verstedelijking en divergentie in regionale groeipaden, leidt tot verlies aan landschappelijke en cultuurhistorische waarden en leegstand van waardevol erfgoed. Echter, juist de aanwezigheid van cultuur en erfgoed heeft een positief effect op de herkenbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving en wordt als ‘zachte vestigingsplaatsfactor’ van groter belang.’ Ook de aanwezigheid van groen wordt in verband gebracht met het vestigingsklimaat: ‘Groen is van economische waarde voor de stad: het blijkt van belang voor de keuze van woonplek – in het bijzonder in steden met een snel groeiende kennisintensieve economie.’ Na de verkenning wordt een Koers NH2050 opgesteld, die de tussenstap vormt richting de omgevingsvisie.

AMBITIES

Provincie en MRA zien de waarde van het landschap voor de economie van de metropool en het welzijn van haar bewoners. In de omgevingsvisie maakt de provincie strategische keuzes over ontwikkelrichtingen. Tegelijk zet de provincie in op verdichting en verbetert ze het instrumentarium dat moet sturen op de juiste plek (wat) en een zorgvuldige inpassing (hoe). In de MRA wordt intensief samengewerkt aan het landschap met gemeenten. Dit tezamen moet ervoor zorgen dat de metropool ook op termijn groen en gezond blijft voor haar inwoners en bezoekers.

GELDERLAND

REGIONAAL WERKEN AAN HET HYBRIDE LANDSCHAP

Interview met Mark Kemperman, strateeg bij de provincie, mede op basis van input van Henri Stakenburg (strateeg recreatie en landschap)

Gelderland is onderdeel van grensoverschrijdend stedelijk netwerk, zowel in Nederland als richting het Duitse Ruhrgebied. De kenniseconomie van Gelderland kent concentraties in Wageningen en de regio Arnhem-Nijmegen. Gelderland is rijk aan natuur. Samen met buurprovincie Overijssel is Gelderland goed voor 40% van de Nederlandse natuurgebieden. Dit biedt vanzelfsprekend mooie kansen voor het landschap als vestigingsvoorwaarde. Denk daarbij aan de Food Valley (Wageningen) en de ligging van Arnhem-Nijmegen in het stuwwallengebied. ‘Unilever komt bijvoorbeeld naar onze regio, uiteraard vanwege het al aanwezige cluster, maar de mooie omgeving helpt absoluut om hun personeel over te halen zich hier te vestigen’, stelt Mark Kemperman, ‘met de quality of life is het dik in orde in Gelderland!’

Gelderland wordt gekenmerkt door een verscheidenheid aan regio’s, vaak met grote verschillen in landschap en volksaard: Arnhem-Nijmegen, Achterhoek, Food Valley, Noord Veluwe, Stedendriehoek en Rivierengebied. De landschappen zijn globaal onder te verdelen in landelijk bekende gebieden als de Veluwe (uitgestrekt tot de Heuvelrug), het rivierengebied van de Betuwe, en het coulisselandschap van de Achterhoek. De Achterhoek kenmerkt zich door een andere volksaard dan de ‘bible belt’ en weer anders dan Arnhem-Nijmegen.

INRICHTING LANDSCHAPSBELEID

Gezien de vele groene kwaliteiten van Gelderland verbaast het wellicht niet dat Gelderland in 2012 na de decentralisatie van het rijk, als eerste provincie haar eigen natuur- en landschapsbeleid presenteerde. De pijlers van toen: zorgvuldig omgaan met natuur en landschap, maatschappelijke betrokkenheid vergroten en de ambities met natuur en landschap realistisch en betaalbaar houden staan nog steeds fier overeind.

Na de decentralisatie van het landschapsbeleid zijn de meest cruciale gebieden opgenomen in de nieuwe NNN structuur (Natuurnetwerk Nederland). Er wordt nog hard naar cofinanciering van het beheer gezocht, zoals particulieren, agrarisch natuurbeheer, landgoedconstructies e.d. Maar dat blijft nog best lastig, zegt Kemperman. Gelderland investeert niet direct vanuit de middelen van de geprivatiseerde energiebedrijven in het landschap, zoals Brabant. Het zogenaamde stamkapitaal is in Gelderland namelijk bewust niet aangesproken. Ongeveer 60% van de natuur in Gelderland is gelabeld met één van de vier gebiedsaanduidingen van provinciaal belang. Voor elke gebiedsaanduiding zijn kernkwaliteiten benoemd en vastgelegd

Radio Kootwijk. Foto: Bert Kaufmann

“Het creëren van een slimme en gezonde stad is een zaak van de overheden, maar bovenal van burgers, wijk- en buurtorganisaties, bedrijven, instellingen en overheden samen.”

HARRIËT TIEMENS, WETHOUDER GEMEENTE NIJMEGEN

ontwikkelingen zijn mogelijk mits de kernkwaliteiten van het gebied in hun samenhang substantieel worden versterkt. Omdat de groene ontwikkelzone zeer verspreid ligt, zijn voor 186 Gelderse deelgebieden de kernkwaliteiten voor natuur en landschap benoemd.

- NATIONALE LANDSCHAPPEN

Hier zijn de regels er vooral op gericht dat de kernkwaliteiten niet aangetast worden en liefst versterkt. Voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en Romeinse Limes zijn de kernkwaliteiten nader omschreven in de verordeningregels zelf.

- WAARDEVOLLE OPEN GEBIEDEN

De regels zijn hier gericht op het behoud van de openheid, waarbij windturbines mogelijk zijn, mits voorzien van een ruimtelijk ontwerp.

HANDVATTEN LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

Vanuit de provincie worden stimulerende en inspirerende acties en bijeenkomsten uitgevoerd en georganiseerd om de aandacht voor ruimtelijke kwaliteit te bevorderen. Deze hebben een sterke communicatieve inslag, bijvoorbeeld de Gelderse Prijs voor Ruimtelijke Kwaliteit, forum Maak Gelderland Mooier, de in co-creatie gemaakte Gebiedenatlas Gelderland, het Q-team en kwaliteitsteam Groene Ruimte. Elke Gelderse gemeente heeft een Landschapsontwikkelingsplan.

Er is niet zoiets als een Gelders merk, het vestigingsklimaat is veel meer regionaal, met zoals eerder genoemd: iedere regio zijn eigen identiteit. De regio’s worden dan ook apart in de markt gezet. Zo wordt Food Valley bijvoorbeeld internationaal gepromoot. Ook de Gelderse VVV maakt gebruik van de Gelderse diversiteit en gebruikt de term: ‘Gelderse Streken’. Ook in ruimtelijk-economisch en landschapsbeleid wordt regionaal gewerkt. Dit geldt ook voor de actuele opgave van energietransitie. Momenteel is er geen provinciaal adviseur ruimtelijke kwaliteit, zoals die in andere provincies bestaat, wel wordt bekeken of dit van meerwaarde kan zijn.

AMBITIES

Na de omgevingsvisie van 2014 wordt nu gewerkt aan een hernieuwde, integrale visie die in 2018 gereed is, met daarin zeven grote thema’s, waarvan het vestigingsklimaat er één is. ‘Tot op heden doen we over landschap in relatie tot het vestigingsklimaat, net als in veel provincies, slechts algemene uitspraken’, stelt Kemperman, ‘de noodzaak om het onderwerp beter uit te diepen is groot’. De benoemde thema’s leveren ook dilemma’s op. Bijvoorbeeld het thema energietransitie, denk bijvoorbeeld aan de toepassing van windenergie in gebieden waar ook grote landschappelijke waarden zijn, zoals op de Veluwe. Het landschap is bij alle thema’s relevant.

In de Gelderse pilot is gekeken naar de landschappen die niet automatisch in beeld komen. Een groot deel van dat landschap in Gelderland valt buiten de klassieke stad-land indeling, is met andere woorden hybride. Samen met de TU Delft is bekeken hoe deze landschappen in beeld gebracht kunnen worden en welke handelingsperspectieven geduid kunnen worden om deze landschappen het vestigingsklimaat te laten versterken.

in de provinciale omgevingsverordening. Bij ruimtelijke ontwikkelingen, via nieuwe of gewijzigde bestemmingsplannen, dient aan de kernkwaliteiten getoetst te worden.

- GELDERS NATUURNETWERK (GNN)

Dit betreft de hoofdstructuur van de natuurgebieden van Gelderland (voorheen EHS-natuur) en hiervoor geldt een redelijk stringente beleid. Hier zijn in principe geen nieuwe functies toegestaan tenzij er geen alternatieven zijn, er sprake is van groot openbaar belang en de negatieve effecten op de kernkwaliteiten beperkt worden en anders gecompenseerd.

- GROENE ONTWIKKELZONE

Dit betreffen gebieden met een menging van functies, maar waarin natuur wel een belangrijke rol speelt (voorheen EHS-verweving en EHS-verbinding). De regels maken een onderscheid in grootschalige en kleinschalige ontwikkelingen en uitbreiding van bestaande functies. Voor grootschalige ontwikkelingen geldt ongeveer het beleid zoals voor GNN. Kleinschalige

Naar een duurzame en concurrerende economie

- Bereikbaarheid en verbindingen
- Cultuur en erfgoed
- Defensie en nationale veiligheid
- Economische ontwikkeling
- Energievoorziening
- Gebouwde omgeving
- Gezondheid en veiligheid in de leefomgeving
- Natuur en landschap
- Natuurlijke hulpbronnen
- Voedsel en landbouw
- Water

LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE IN NEDERLAND

BEWUSTWORDING KOMT TERUG IN BELEIDSVORMING

De provincies zijn duidelijk aan een omslag bezig in hun beleid omtrent het landschap en het vestigingsklimaat. Ook het Rijk heeft het vestigingsklimaat, duurzame concurrerende economie, woningen, leefomgeving en landschap hoog op de agenda staan. De Startnotitie van de Nationale Omgevingsvisie heeft deze onderwerpen verwerkt in strategische opgaven (zie kader). Hoewel niet expliciet gesteld wordt, dat een waardevolle leefomgeving en het landschap een voorwaarde zouden zijn voor het functioneren van de economie, worden de opgaven nadrukkelijk in hun samenhang benaderd, met de omgevingskwaliteit als spil.

De Ruimtelijke Economische Ontwikkelstrategie (REOS) werd al genoemd bij de provincies hierboven. Het Rijk is hierin partner en in 2016 zijn de bestuurlijke intentieovereenkomsten gesloten in het kader van grote investeringen in de (kennis) infrastructuur van Nederland. Een aantrekkelijke leefomgeving en sterke identiteit spelen in deze strategie een belangrijke rol.

Het ministerie van Economische Zaken bracht in 2014 de natuurvisie 'Natuurlijk Verder' uit en werkt momenteel het beleid uit voor een aantal Nationale Parken van Wereldklasse, in samenwerking met verschillende provincies en natuurorganisaties. In 2016 konden burgers in een verkiezing hun favoriete park kiezen. In 2016 adviseerde de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLi) tevens een economische strategie voor Nederland die niet alleen toegespitst is op versterking van de mainports (Schiphol, Rotterdamse Haven, etc.) maar ook op het versterken van vestigingsfactoren in het gehele stedelijke netwerk (Mainports Voorbij, 2016). In het najaar van 2016 presenteerde de RLi het advies Verbindend Landschap, waarin de dialoog met de burger over waarden en transities in het landschap werd geagendeerd.

UITVOERING GEVEN AAN HET LANDSCHAP ALS VESTIGINGSVOORWAARDE

Ook de uitvoerende rijksdiensten leveren in verschillende programma's al een bijdrage aan het landschap als vestigingsvoorwaarde. Zo startte de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap) recent een vervolg van de Visie Erfgoed en Ruimte (VER), waarin door onderzoeken en projecten het belang van cultuurhistorie tastbaar wordt gemaakt voor de Nederlandse economie en welzijn. Een belangrijk onderdeel daarin zijn de gebiedsontwikkelingen, die geënt kunnen worden op cultuurhistorische elementen en structuren, de benadering 'beschermen door te ontwikkelen' die we al kenden uit het Belvedere-programma sinds de jaren 90. Staatsbosbeheer (onder Economische Zaken) voert sinds een aantal jaar het programma Groene Metropool uit, waarin wordt beoogd de groengebieden beter in te zetten voor de gezondheid en het welzijn van de stadsbewoners. En Rijkswaterstaat (onder het ministerie van Infrastructuur en Milieu) leidt het programma 'Slimme en Gezonde stad', waarin de kwaliteit van de leefomgeving in steden wordt bevorderd, bijvoorbeeld door i.s.m. kennisinstututen en steden, de problematiek van de luchtkwaliteit rond snelwegen aan te pakken. Het idee dat het (stedelijk) landschap maakbaar is, is dus weer levendiger en urgenter dan ooit. De nationale overheid en de provincies zijn alvast begonnen in samenwerking met vele maatschappelijke actoren, en in toenemende mate het bedrijfsleven.

NOVI

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is weliswaar nog niet klaar, maar de nationale overheid spreekt zich wel degelijk uit over het landschap en de rol van de leefomgeving in het economisch vestigingsklimaat. Zo benoemt de NOVI startnotitie (februari 2017) vier strategische opgaven:

1. Naar een duurzame en concurrerende economie; Innovatie, kennis, verhoging productiviteit en verduurzaming zijn steeds belangrijker voor de economische ontwikkeling en de levensstandaard.
2. Naar een klimaatbestendige en klimaatneutrale samenleving; Inzet is minder energieverbruik en duurzamere bronnen. Tegelijkertijd bereiden we Nederland voor op de gevolgen van klimaatverandering, zoals hittestress en wateroverlast.
3. Naar een toekomstbestendige en bereikbare woon- en werkomgeving; Hoe houden we ons land bereikbaar en daarmee het vestigingsklimaat aantrekkelijk? Waar bouwen we onze woningen?
4. Naar een waardevolle leefomgeving; Hoe gaan we verantwoord om met onze natuurlijke omgeving waaronder de landbouw, natuur en ons landschap?

Noordzeekust Voorne-Putten. Foto: Kees Hummel

Nu de meeste mensen in steden wonen, is de drang naar het buitenleven groter dan ooit. 'Van buiten wordt je van binnen beter', weet An van Veen (Staatsbosbeheer, zie programma Groene Metropool). Een recente SIRE TV-spot riep ouders en kinderen op tot

meer ravotten. OERRR is de nieuwe slogan van Natuurmonumenten, waarbij vooral ook de bedoeling is om jezelf buiten uit te leven en vies te maken. En volgens de succesvolle reclamecampagne van outdoor-keten Bever 'bestaan er geen binnen-mensen'.

PILOT 1

UTRECHT SCIENCE PARK

Landschap als podium voor de kenniseconomie

PILOT IN UTRECHT

Nationaal Park Heuvelrug: Janine Caalders
Vereniging Deltametropool: Ana Luisa Moura
Nohnik architecture and landscapes: Jorrit Noordhuizen
Terra Incognita: Robert Arends

Provincie: Bertus Cornelissen, Annelies Camping, Jeroen Cornelissen, Paul Roncken, Ymkje van de Witte

Utrecht staat bovenaan het lijstje van meest competitieve regio's van Europa (EU Regional Competitive Index, 2017). Op en rond het Utrecht Science Park (USP) wordt de komende jaren ruim 2 miljard geïnvesteerd, in vastgoed- en infrastructuurprojecten. Vanaf 2013 zijn jaarlijks bestuurlijke conferenties georganiseerd, waarop afspraken over de ontwikkeling van het gebied zijn gemaakt. Overheden en partijen op het Utrecht Science Park werken samen aan de ambitie om in 2020 een internationaal toonaangevend vestigingsmilieu te bieden voor het cluster life science, duurzaamheid en gezondheid.

De samenwerking betreft:

1. Voldoende ontwikkelruimte van de juiste kwaliteit
2. Een 'open community' gericht op interactie binnen en tussen hoogwaardig kennisclusters
3. Een dynamische omgeving met hoogwaardige voorzieningen die uitnodigen tot ontmoeten
4. Een uitstekende in- en externe bereikbaarheid
5. Een duurzame en gezonde omgeving voor wonen, werken en recreëren

Het USP ligt in een schitterende landschapelijke setting, met een geweldige historische gelaagdheid. Dit biedt kansen om de nieuwe vormen van stedelijkheid op de campus op heel veel manieren (zowel fysiek als sociaal en economisch) te verbinden met die groene omgeving. Op deze manier wordt inhoud gegeven aan de ambitie van Utrecht als topregio voor Healthy Urban Living (HUL). Het USP heeft zich gespecialiseerd op life sciences en duurzaamheid, met onder meer clusters voor oncologie en stamcelonderzoek. Het USP heeft het in huis en wil dit laten zien, als een groot living lab.

GEBUNDELDE OPGAVEN

Begin 2017 is door regiopartners gewerkt aan het rapport 'Groene omgeving USP', als opmaat naar de ontwikkelstrategie USP. Utrecht heeft deze pilot benut om enkele bestaande landschapsvizies en -initiatieven te bundelen rond het thema landschap als vestigingsvoorwaarde:

De Heuvelrug loopt van het Gooimeer tot de Grebbeberg en trekt zich niets aan van bestuurlijke grenzen. Het streven is van de hele Heuvelrug één Nationaal Park te maken. Kwar-

termaker Janine Caalders zoekt naar de relatie met de stad: "Het ecologische en economische systeem gaat verder dan de grenzen van het park". Diverse bedrijven zijn in mei/juni 2017 geïnterviewd, op zoek naar die verbinding tussen landschap en economie.

De onafhankelijk provinciaal Adviseur Ruimtelijke Kwaliteit Paul Roncken heeft met NOHNIK in mei en juni twee ateliers georganiseerd om het concept van een Ringpark Utrecht uit te werken. Via een dragons' den (snelle ondernemerspresentaties voor een jury) zijn investeringsmodellen onderzocht. Ook is nagedacht over de sturingsfilosofie.

In december 2016 is het rapport "Knooppunt in twee werelderfgoederen" verschenen, met inspiratiebeelden voor de kernkwaliteiten van het knooppunt Nieuwe Hollandse Waterlinie en Neder-germaanse Limes.

Tenslotte is een internationale vergelijking uitgevoerd, om te leren hoe andere campussen zich positioneren door middel van hun groene omgeving.

DUIZEND JAAR UITHOF

In duizend jaar heeft de Uithof zich ontwikkeld van een drassig moerasgebied tot een stedelijke campus. De geschiedenis van wat nu het Utrecht Science Park is, is onder te verdelen in vijf fasen. Toen Utrecht in 1122 stadsrechten kreeg en de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd, begon de ontginning. Voor die tijd was het gebied een drassig moeras rondom de rivier, met een overgang naar het bosrijke gebied van de Heuvelrug. Die rivier vormde de noordgrens van het Romeinse Rijk, de Limes. Vanaf de middeleeuwen hebben de broeders van het klooster Oostbroek het gebied geschikt gemaakt voor de landbouw. Later

ontstaan tal van landgoederen, waar de rijke adel het voor het zeggen heeft. Begin negentiende eeuw ligt De Uithof in het terrein van de verdedigingszones van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die langs de oostkant van de stad Utrecht loopt. Als de verboden kringen worden opgeheven ontstaan plannen om van de Johannapolder een universiteitscomplex te maken. Daarna gaat het hard en groeit De Uithof in rap temp uit tot wat het nu is: het Utrecht Science Park (USP) met dagelijks ruim 70.000 bezoekers. En het USP groeit in alle opzichten nog steeds flink door.

Militair landschap bij de Uithof. Foto: Riza Nugraha

**LESSEN UIT
BUITENLANDSE VOORBEELDEN**

Bij vier campussen is onderzocht hoe zij gebruik maken van hun landschappelijke context: Adlershof, Berlijn; ETH Hönggerberg, Zürich; Nyenrode Business University, Breukelen; en McMaster University, Toronto.

Op de website van de USP lijkt het landschap, de groene omgeving, enkel het decor voor evenementen, drankjes en vrijetijdsbesteding in het algemeen. De blik is daarbij vooral 'naar binnen gericht'. De potenties van het historisch gelaagde landschap worden onvoldoende (h) erkend. Op basis van de internationale vergelijking, waarbij vooral Toronto en Zürich veel inspiratie bieden, zijn de twee belangrijkste aanbevelingen:

1.

Maak van het landschap gebruik op verschillende niveaus:

- de campus als proeftuin en laboratorium voor healthy urban living waar theorie over gezondheid e.d. in de praktijk wordt gebracht;
- landschap als decor voor evenementen en als visitekaartje op website en andere communicatie;
- landschap als factor in de productiviteit en creativiteit van de campus (ruimte voor concentratie, een wandeling in de pauze, ontstressen, inspiratie opdoen etc.);
- landschap als showcase en letterlijke proeftuin op gebied van botanie en farmacie;
- landschap als sportvoorziening (zorgt weer voor een fit en productief imago);

2.

Maak bij de koppeling van campus en landschap gebruik van de onderliggende structuur en de Nederlandse planningstraditie:

- Benut het grid van het landschap op en vooral ook rond het USP, waaronder het ensemble van de HWL, de Kromme Rijn en de landgoederen.
- En programmeer deze volgens bovenstaande functionaliteiten (hardlooppadjes en andere paden vanuit de campus het groen in, interessante randen ontwerpen met de polder a la Adlershof, fort kan ook een klimwand en uithangbord van de campus zijn).
- Wat is er te doen met het snelweglandschap en het zicht vanaf de snelweg?

Adlershof, Berlijn, foto: Brucke-osteuropa, 2010

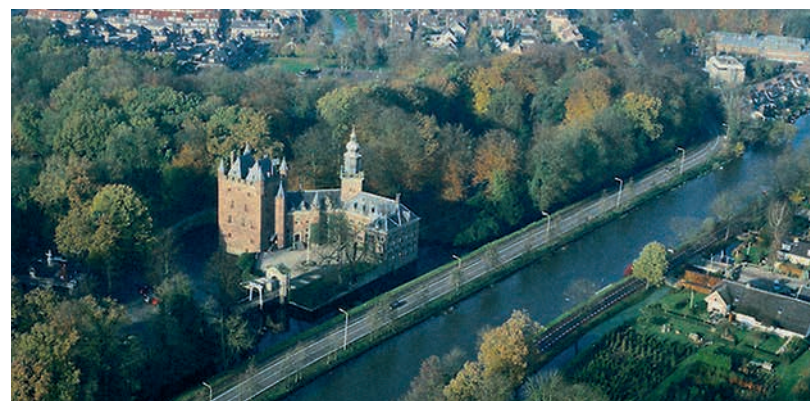
ETH Hönggerberg, Zürich, foto: Roban Kramer, 2010

“Het contact met de natuur past in de filosofie van ‘ontwikkelingsgerichte zorg’ die gebaat is bij wat in vaktermen een ‘healing environment’ wordt genoemd. Het Prinses Máxima Centrum zoekt het contact met de natuur en de omgeving als dat bijdraagt aan de kwaliteit van de zorg en het verblijf.”

VINCENT PIJPERS, HOOFD COMMUNICATIE
PRINSES MAXIMA CENTRUM, UTRECHT

McMaster University, Toronto, foto: Peter Cruickshank, 2008

Nyenrode Business University, Breukelen, Collectie Nederlandse Kastelenstichting, fotograaf onbekend

GROENE OMGEVING USP

De groene omgeving van het Utrecht Science Park heeft veel te bieden. Binnen een afstand van 3 tot 4 kilometer van het universiteitsterrein De Uithof vind je er historische buitenplaatsen, fraaie parkbossen, uitgestrekte weilanden en waardevolle natuur. De groene omgeving draagt in belangrijke mate bij aan de hoogwaardige ruimtelijke kwaliteit, het internationale vestigingsklimaat en de aantrekkelijke gebruikswaarde van het gebied tussen Utrecht-Oost, De Bilt, Zeist, Bunnik en Houten. De volgende drie gebiedsopgaven zijn naar voren gebracht voor groene ontwikkeling rond het Utrecht Science Park:

Gebiedsopgave 1:

Versterk de groene zuidrand van de Uithof/USP

Het landbouwgebied van de Universiteit Utrecht aan de zuidrand van De Uithof heeft groene kwaliteiten die nu nog onderbenut zijn. Er liggen kansen voor landschappelijke versterking, verbetering van de ecologische waarden in het gebied en mogelijkheden voor nieuwe recreatieve verbindingen tussen De Uithof en Amelisweerd. Het gebied ten zuiden van De Uithof kan meer gaan functioneren als een groen uitlooptgebied voor het USP.

Gebiedsopgave 2:

Versterk de groene noordrand van de Uithof/USP

En verbeter de relaties met de Liniepark Rijnsweerd en het gebied ten noorden van de A28. De gemeente Utrecht wil graag het gebied ten noorden van het USP/ De Uithof beter recreatief toegankelijk maken, als uitlooptmogelijkheid vanuit de stad. De gemeente De Bilt wenst het buitengebied van De Bilt-Zuid rustig te houden, met het accent op natuur. De ecologische verbinding die hier ligt wordt gekoesterd. In de huidige situatie is het vanuit De Bilt beperkt mogelijk om in het gebied te wandelen. Op kleinschalige wijze kan de recreatieve toegankelijkheid van het buitengebied worden verbeterd.

Gebiedsopgave 3:

Verbind USP met Amelisweerd, Fort Rijnauwen, Fort Vechten en Nieuwe Wulven

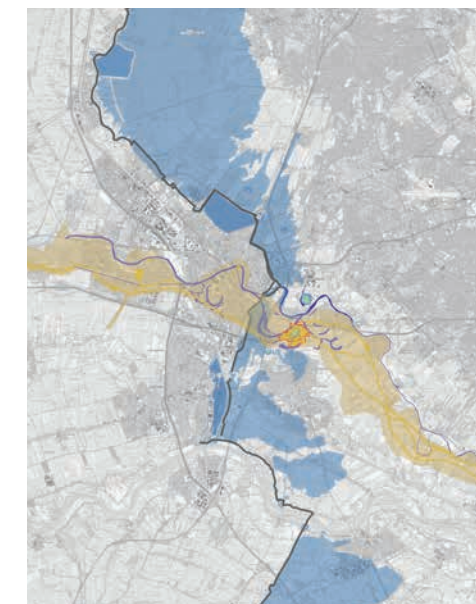
In de groene omgeving van het USP vormen de Nieuwe Hollandse Waterlinie, Stichtse Lustwarande, Kromme Rijn en het Nationaal Natuurwerk vier voorname hoofdgroenstructuren. De recreatieve betekenis (toegankelijkheid, herkenbaarheid, beleefbaarheid) van deze hoofdgroenstructuren kan echter nog worden verbeterd. Vanuit het USP kan met name worden bijgedragen aan het verbeteren van de beleefbaarheid en herkenbaarheid van de linieobjecten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het beoogde doel is behoud en ontwikkeling van de groene kwaliteiten van de NHW, zodat deze een economische en ecologische bijdrage kan leveren aan een aantrekkelijke woon- en vestigingskwaliteit van de groene omgeving van het Utrecht Science Park.

SAMENKOMST LIMES & NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Acht aanbevelingen voor het gebied waar twee belangrijke erfgoedstructuren samenkomen: de Limes en de Nieuwe Hollandse Waterlinie:

1. Vertel inspirerende verhalen over 2000 jaar militair erfgoed.
2. Stimuleer het ontwikkelen van een gebiedsidentiteit voor het onderzoeksgebied.
3. Maak een integraal plan voor de recreatieve ontsluiting.
4. Zet virtuele middelen in om onzichtbare kernkwaliteiten van de linies tot leven te wekken.
5. Maak beide linies even belangrijk.
6. Combineer stedelijke ontwikkelingen met UNESCO werelderfgoed.
7. Benut bestaande plannen.
8. Onderzoek of de zonering ook geschikt is voor andere delen van de linies.

Uit het rapport "Knooppunt in twee werelderfgoederen", gemaakt door Parklaan Landschapsarchitecten & Raap Archeologie (2016) in opdracht van Provincie Utrecht en Programma Nieuwe Hollandse Waterlinie, in nauwe samenwerking met het Programma Limes van de Provincie Utrecht en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De aanleiding voor deze rapportage is de UNESCO nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) en de Neder-Germaanse Limes (NGL).

VOORBEELDUITWERKING OOSTELIJK DEEL VAN HET RINGPARK

Dit is het oude strijdtonel van Amelisweerd, de Romeinse Limes, de Hollandse Waterlinie langs de Kromme Rijn. Wij stellen ons hier een veel bredere overkluizing van de verbrede Ring Utrecht voor, die alleen boven het landschap uitkomt om een nieuw OV knooppunt te maken bij het Utrecht Science Park

(links op de tekening). Het landschap van forten, sporten en landgoederen moet hier onbeschadigd doorlopen. Ook zien we hier de okerkleurige Nieuwe Arcadische Route een belangrijke verbinding maken tussen de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

VOORBEELDUITWERKING WESTELIJK DEEL VAN HET RINGPARK

We zien de omgeving van Kasteel de Haar. Maar let vooral op de okergele Nieuwe Arcadische Route. Deze verbindt het tijdelijk festivalterrein, het Lekkere Landschap van de microbrouwerijen, de voedsellandschappen (Chinampas) en de parkerven rond

vrijgekomen agrarische bebouwing. Het park is hiermee nog niet af, maar er is een begin gemaakt, op tekening in ieder geval.

RINGPARK

De stadsregio Utrecht heeft nu één van de meest aantrekkelijke woon- en vestigingsklimaten van Europa. Mede hierdoor wordt de komende 30 jaar een sterke groei van inwoners (+30%) en bedrijven verwacht. Er wordt bestuurlijk en ontwerp nu vooral ingezet op binnenstedelijke verdichting, erfgoedbehoud en het bijhouden van de groei van mobiliteit. De rol van het landschap rond de stad wordt hierbij nog onvoldoende betrokken. Ook spelen de kernen rond Utrecht een rol in de groeiopgave. Het gedeelde landschap van de stad Utrecht en de negen gemeenten er omheen (de 'U10') heeft nog geen verbindend verhaal, terwijl het bijna ongemerkt juist zo gewaardeerd wordt. Het ontwikkelen van een visie op groen en recreatie vraagt in de 21^e eeuw om een meer innovatieve aanpak en een nieuwe manier van denken.

Voor de stadsregio Utrecht stellen we daarom een Ringpark voor: een groene gordel rondom de stad waarbij de huidige landschappelijke

kwaliteiten worden uitvergroot. Ook werken wij vanuit het lange termijn belang van lokale ondernemers en initiatiefnemers, die binnen hun inhoudelijke missie een hoogwaardige kwaliteit van een landschapspark nodig hebben. Het Ringpark krijgt op die manier van onderop vorm, via een programma en niet via een van tevoren bedacht ontwerp. Door de focus op sociale, lokale en natuur inclusieve initiatieven, bouwen wij aan een netwerk dat de integratie tussen het stadslandschap en een regiopark aantrekkelijker en beter toegankelijk maakt voor de stedelingen. De provincie treedt hierin op als een 'gebiedsmakelaar' die initiatiefnemers helpt om op te schalen en samen publieke voorzieningen mogelijk te maken. Het USP is een bijzonder onderdeel van het Ringpark, een hotspot in de kenniseconomie met talloze stakeholders, en tegelijkertijd een knooppunt van internationaal bekende cultuurhistorische landschappen. De ideale plek om de gesprekken te starten over de invulling en totstandkoming van het Ringpark.

NATIONAAL PARK HEUVELRUG VAN WAARDE NAAR BETEKENIS

De Heuvelrug is een van de drukst bezochte groengebieden van Nederland, een regio waar mensen plezierig wonen en waar toonaangevende bedrijven zich graag vestigen. Maar die waarde is niet gelijk te verzilveren in een contributie door de gebruikers aan de instandhouding van het park. Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug breidt zich in de toekomst uit over de hele Heuvelrug. Onderzoek toont aan dat op macroniveau het huishoudboekje van dit grote park weliswaar in evenwicht is, maar de inkomsten zijn grotendeels afkomstig van overheden en dus politiek gevoelig. Op microniveau blijkt dat bijvoorbeeld landgoedeigenaren erg hun best moeten doen voor het beheer, terwijl andere partijen daarop 'gratis' meeliften. In de zomer en het najaar van 2017 wordt ondernemers in het gebied gevraagd hoe het landschap van betekenis kan zijn in hun eigen bedrijfsvoering. Een voorproefje van de interviews is voorin dit magazine te lezen: landgoed Eyckenstein.

Vrijkomende agrarische bebouwing is een probleem maar heeft ook charme. Meedoen met het ritme dat agrariërs in de loop der eeuwen hebben ontwikkeld is een concept dat ook andere doelgroepen aanspreekt. Denk aan het toestaan van bijzondere en zelfvoorzienende bebouwing, het verhuren van stille werkplekken (Seats-for-Silence, een concept van Eline

van de Veen) en een Knarrenhof (initiatief van Krasse Knarren). Dit zorgt voor een uitdagende mix als tegenpool voor de internetverhuurtype van de grote steden. Ook Tiny Houses kunnen hier tot Tiny Estates uitgroeien.

Er zijn steeds meer microbrouwerijen te vinden in de groenmetro-pool Utrecht. Voor de productie van bier en cider zijn graanvelden, fruitgaarden, hopvelden en kruidrijke graslanden nodig, maar ook lokaal bronwater, gevoed door de Utrechtse Heuvelrug of gefilterd hemelwater. Het beleefbaar en herkenbaar maken van dit Lekkere Landschap kan met een culinaire route die ook de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie met elkaar verbindt.

“Wij denken dat het gaat om het ontwikkelen van een integrale leefomgeving waar juist mobiliteit gezondheid oplevert, waar sociale energie een plek kan krijgen in het gebruik van het gedeelde landschap en waar verdienmodellen zijn gekoppeld aan het beheer van groen en recreatieve voorzieningen.”

PAUL RONCKEN, PROVINCIAAL ADVISEUR RUIMTELIJKE KWALITEIT UTRECHT

Festivalorganisatoren zoeken nog naar een betere inpassing in het landschap en innovatie van de groeiende techniek die zij nodig hebben. Wij hebben daarom ontwerper Tom van Heeswijk over een samenwerking laten nadenken om een roulerende en tijdelijke opstelling te ontwikkelen waarmee zonne-energie geogst wordt, zowel tijdens als ook buiten een evenement.

De opbrengst is genoeg om een woonkern als Bunnik een jaar lang van energie te voorzien. Al ronddreizend door het Ringpark kan een festivalorganisator hiermee alle kernen zowel schone festivals als schone energie aanbieden.

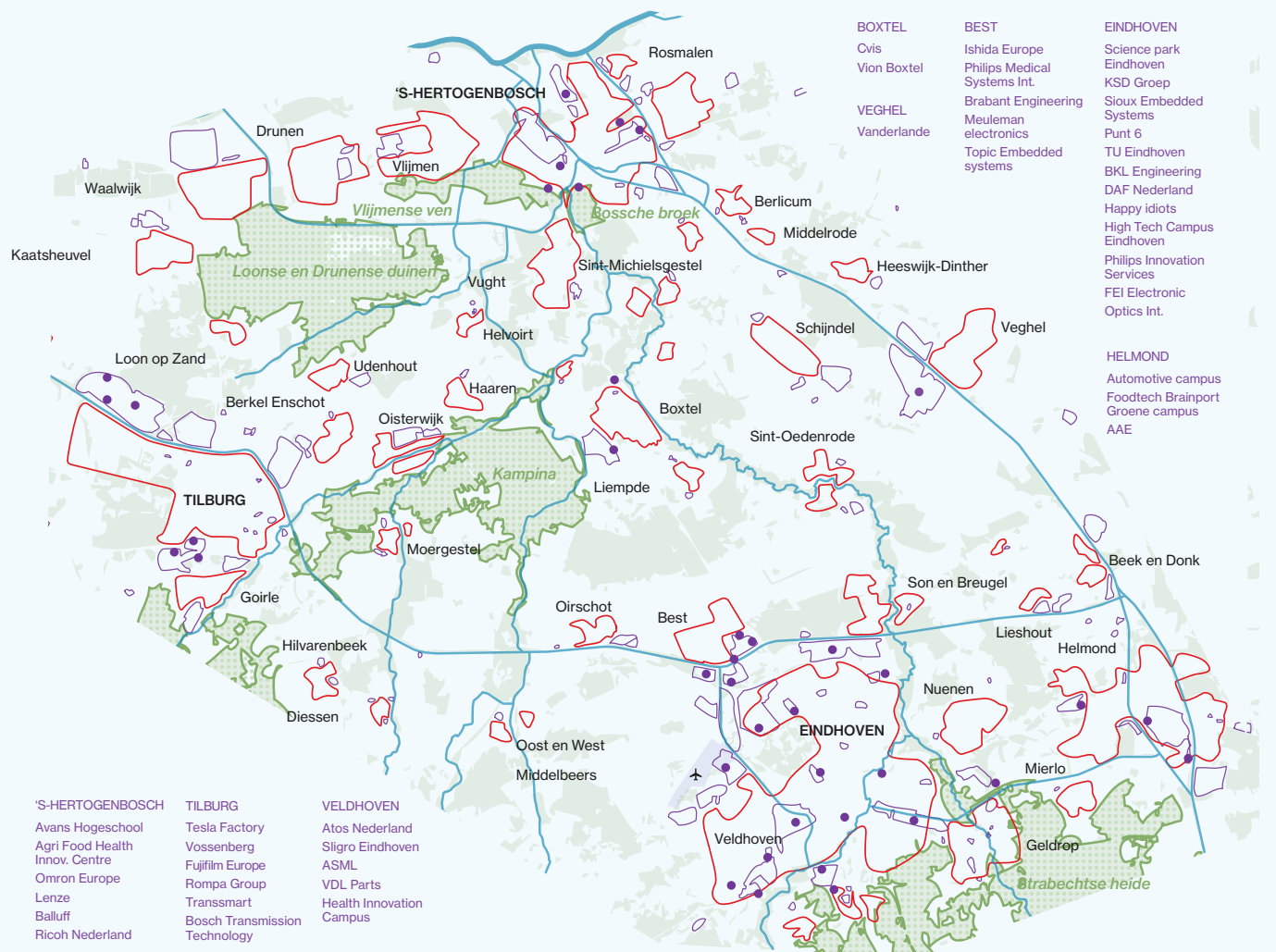
INNOVATION CITY

Ondernemen in het Brabantse Mozaïek

PILOT IN NOORD-BRABANT
 Wageningen Universiteit: Adriaan Geuze (auteur), Annemarie Kuijt,
 Sven Stremke, Ilse Voskamp en 31 studenten (zie colofon)
 Provincie: Anne van Kuijk, Willy Thijssen

Foto's (van binnen naar buiten): Tanten.nl, Inhabitat, Regionaal Archief Tilburg

'Van Gogh National Park = Brainport'. Bedrijvigheid in de regio Eindhoven, Den Bosch, Tilburg. Beeld: West8

Van maart tot mei 2017 namen 31 masterstudenten van de Wageningen Universiteit deel aan de Master Studio Regional Landscape Architecture, gecoördineerd door Adriaan Geuze en Sven Stremke. De studio werd georganiseerd in samenwerking met lokale partners waaronder de Provincie Brabant en het Brabants Landschap en had als titel 'Innovation City: Van Gogh National Park = Brainport'. Geuze reflecteert op de uitkomsten.

In de Brabantse innovatieregio groeit het besef dat de expliciete betekenissen van landschap, milieu en cultuur voorwaardelijk zijn voor het bestendigen van het hoogwaardige profiel van de technologische industrie. De driehoek Tilburg, Den Bosch en Eindhoven-Helmond is voor Nederland hét prototype van een regio met een hoogwaardige economie, die zou moeten kiezen voor een beleid gericht op het maken van aantrekkelijke woonmilieus met kwalitatief hoogwaardige culturele, educatieve en landschappelijke voorzieningen. In november 2016 verwoordde ASML topman Peter Wennink dit krachtig in een interview met het Financieele Dagblad, waarbij hij hamerde op het versterken van deze zachtere vestigingsvoorwaarden om de technologische voorsprong van de regio te kunnen behouden.

bedrijven en hoogwaardige maakindustrie. Hier worden doorlopend nieuwe systemen en materialen ontwikkeld voor allerlei sectoren, waaronder ICT, electronica, aviation, agrifood, automotive, health en photonics en voor de ontwikkeling van doorbaaktechnologieën zoals robotics, Big Data en Internet of Things. De investeringen in research en development zijn met een jaarlijks budget van ruim 2 miljard dermate groot dat per dag gemiddeld vier patenten worden verleend, waarmee de regio met kop en schouders boven de rest van Europa uitsteekt. Anders dan voorheen richten de meeste bedrijven zich op de ontwikkeling, productie en toelevering van specifieke componenten en onderdelen. Hun kracht ligt in de wijze waarop ze intensief met elkaar samenwerken in biotopen die als een 'ecosysteem' worden getypeerd. Deze netwerkverbanden hebben zich ontwikkeld rondom partijen als ASML in Veldhoven, Philips en Vanderlande in Veghel. Ook grote buitenlandse spelers zoals Bosch en Toshiba maken deel uit van deze sterke ketens waarin het ondernemersplan groot is en de lijnen kort zijn. De research- en developmentcampussen en kennisinstellingen zoals de Avans Hogeschool en de TU Eindhoven spelen hierin een onmisbare rol. Het netwerk is sterk internationaal georiënteerd en competitief en werkt als een magneet op nieuwe bedrijven die willen profiteren van deze context.

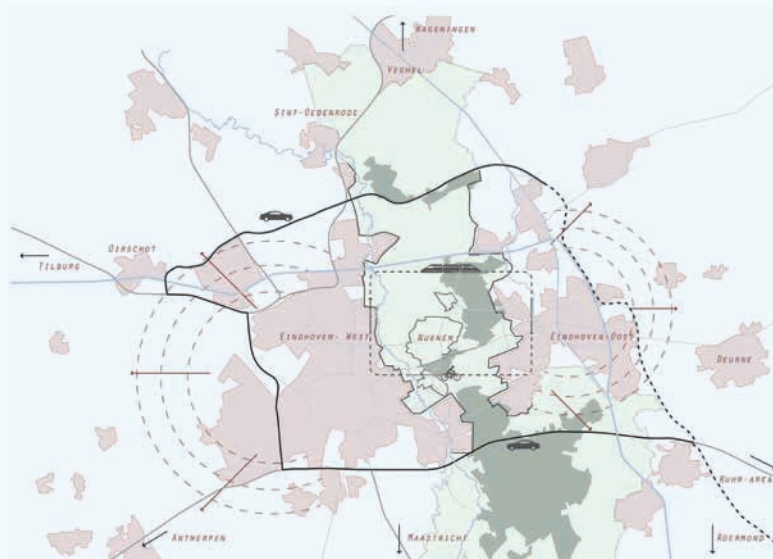
De Masterstudio van de Wageningen Universiteit had als uitgangspunt om het Van Gogh National Park (VGNP) en de bredere Brainportregio als overlappende fenomenen te onderzoeken. Het VGNP werd in 2016 voor de prijsvraag 'Het mooiste natuurgebied van Nederland' geïntroduceerd als overkoepelend concept voor een reeks bestaande natuurgebieden. Daarin zijn Van Gogh, zijn wandelingen en schilderijen uit zijn geboorteregio de ingrediënten waarmee een groter narratief over het Brabantse landschap wordt verteld. In de studio werd gekozen om dit concept toe te passen op het grotere gebied tussen Tilburg, Den Bosch en Eindhoven-Helmond. Het biedt een nieuw landschappelijk perspectief voor bewoners van de hele regio.

Het Wageningse onderzoek resulteert in een reeks concrete aanbevelingen voor deze regio aangaande het onderwerp landschap als vestigingsvoorwaarde. De belangrijkste hiervan kunnen als volgt bondig worden samengevat:

De bredere Brainportregio kenmerkt zich door een grote concentratie aan hightech

Werken op locatie met Adriaan Geuze en Floris Alkemade

Ringweg rond Eindhoven en Helmond (Robert Bikker, Masterstudio WUR)

“Terwijl Silicon Valley op twee uur rijden ligt van Yosemite National Park, blijken in de Eindhovense regio het Van Gogh National Park en Brainport te overlappen, te versmelten! Om dit potentieel te benutten, zou de Nederlandse Innovation City in Brabant expliciet moeten kiezen voor een dubbelidentiteit. Brainport is Van Gogh National Park.”

ADRIAAN GEUZE

Rural urbanism bij Buxtelt (Begoña Arellano Jaimerena, Masterstudio WUR)

Cluster van gestapelde logistiek (Gerwen van der Veen, Masterstudio WUR)

AANBEVELINGEN

VERSTERKING RELATIE STAD-LAND

Den Bosch is prachtig gelegen aan het open cultuurlandschap. De zuidelijke fortificaties, het stadssilhouet met de Sint Jan, het Dommelbeekdal en de Bossche Broek verlenen een unieke monumentaliteit aan de stadsrand. Het Dommelbeekdal is sinds de jaren dertig beschermd. Eindhoven heeft zich ontwikkeld als een vingerstad met blauw-groene scheggen en prachtige groene lanen. Sinds 2007 is tussen Eindhoven en Oirschot een Groene Corridor in ontwikkeling. Tilburg daarentegen heeft een gesloten stadsrand met bedrijventerreinen en infrastructuur. In Tilburg kan het plan voor de Kanaalzone een soortgelijke stad-land verbinding opleveren. En ook in Boxtel kan vanaf het station en het kasteel een nieuwe entree naar het westelijk gelegen beekdalenslandschap van de Kleine Aa en de Kampina worden gerealiseerd.

RURAL URBANISM

In het gebied is sprake van een serie karakteristieke historische dorpen die zijn uitgegroeid tot grote suburbane complexen en die op gespannen voet staan met het dorps karakter: Vught, Boxtel, Schijndel, Veghel en Nuenen. Het kritische punt van 'urban sprawl' lijkt hier bereikt. Het is noodzakelijk nieuw beoogde stadsuitbreidingen te baseren op 'inbreiding' of te zoeken naar alternatieve vormen van suburbanisatie. In Den Bosch en Sint Oedenrode werd al succesvol geëxperimenteerd met compacte kleinschalige bebouwing in een kwalitatief hoogwaardige landschappelijke context. 'Rural Urbanism' werd in het onderzoek met succes toegepast op het driestromenpunt ten westen van Boxtel.

BEAUTIFUL VILLAGES

Eén van de beste troeven voor een aantrekkelijke regio is het cultiveren van de arcadische kwaliteiten: beekjes, bosranden, heide, essen, kloosters en dorpjes. De regio heeft met Oisterwijk, Liempde, Sint Michielsgestel, Sint Oedenrode en Oirschot een aantal dorpen met grote authenticiteit en zeggingskracht. Het zijn iconen voor een tijdloze Brabantse allure. Deze dorpen worden met publiek debat, terughoudende stedenbouw, zorgvuldige buitenruimteontwerpen en programmering gekoesterd. Als zodanig blijven deze dorpen attracties voor het Van Gogh National Park en een sterke troef voor Brainport.

CAMPUSCONCEPT

Het campusconcept gaat uit van ontmoeting, uitwisseling en kruisbestuiving tussen bedrijven, die gesitueerd zijn in een parkachtige omgeving zonder auto's. In de regio is een nieuwe generatie bedrijventerreinen gebouwd volgens deze typologie. De Hightech Campus in Eindhoven is de nieuwe thuisbasis voor het Natlab van Philips. De TUe heeft een prachtige campus aan de Dommel. De Health Campus in Best is in herontwikkeling en het nieuwe plan voor de Brainport Industrie-campus aan de Dommel en de Run. Deze Dommelcampus zou een ideale aanvulling zijn op de ASML campus en de Hightech Campus.

VERGROTEN/TOEVOEGEN NIEUWE KERNGEBIEDEN VOOR NATUUR EN LANDSCHAP

Landschaps- en natuurorganisaties stelden gezamenlijk, onder regie van Brabants Landschap, een zoneringplan voor natuur- en landschapskwaliteit vast: 'Het Groene Woud'. Het gebied is zeer goed verknoot met de Ecologische Hoofdstructuur en wordt gekoppeld aan de grote steden door middel van nieuwe stad-land verbindingen. In de studie is een veelbelovende nieuw kerngebied onderzocht, bestaande uit de herontwikkelde Schijndelse Heide en het pastorale beekdal van de Dommel tussen Liempde en Sint Oedenrode. De vroeg twintigste-eeuwse ontginning van de Schijndelse Heide is terug te draaien tot eikenbos met heidevelden. Als complementaire tegenhanger zou het beekdal van de Dommel moeten worden geconsolideerd als open landschap met vele beekmeanders.

DUURZAAM WATERBEHEER

De beken van de Dommelvallei zijn de afgelopen vijftien jaar gereconstrueerd. Het is de waterschappen gelukt de oorspronkelijk gekanaliseerde beken terug te brengen in hun meanderende loop. De hogere gebieden houden beter het water vast. Voor zowel klimaatadaptatie als de kwaliteit van natuur en landschap is dit een enorme verbetering. Voor het Van Gogh Nationaal Park en Brainport zijn de beken een geweldig narratief, dat verder moet worden uitgewerkt en uitgedragen.

STRUCTUURINGREPEN TEGEN FRAGMENTATIE

Grote delen van het landschap in de regio raken versnipperd. Door een combinatie aan factoren raakt het voor Brabant kenmerkende kleinschalig gevarieerde landschap in verval. Dit lijkt een onomkeerbaar proces. Het studentenonderzoek naar het gefragmenteerde landschap tussen Eindhoven en Helmond laat zien dat door sanering van bedrijventerreinen en boerenerven, gekoppeld aan structuurverbetering, goede resultaten kunnen worden bereikt. In het onderzoek wordt ook aangetoond dat de zone langs het Beatrixkanaal, waar een golfbaan en het bedrijventerrein de Hurk liggen, zich leent voor herontwikkeling voor innovatieve industrie. In plaats van in het open landschap worden dan locaties dicht bij het stadscentrum benut.

OPHEFFING BARRIÈREWERKING INFRASTRUCTUUR

De huidige A2 doorsnijdt het Dommel-dal onder Den Bosch en blokkeert de verbinding tussen de bebouwde kom van Vught en Boxtel en het Dommeldal. Interessant bleek de conclusie van het ontwerpend onderzoek over de realisatie van een hoge ringweg rondom Eindhoven. Uitgangspunt was het doortrekken van de A58, vanaf Oirschot langs de bovenkant van Best en Son, via Beek en Donk, langs de oostzijde van Helmond naar de A67. Hiermee krijgen Eindhoven en Helmond een ruit met afslagen en bedrijventerreinen in de buitenring en wordt het tussengebied met het Dommeldal gespaard. Er ontstaat zo een 'Dubbelstad' met een groenblauw hart.

VOEDSEL EN STADSLANDBOUW

In de regio is De Kleine Aarde in Boxtel het oudste initiatief voor duurzaamheid in de voedselketen. Het uit de jaren zeventig stammende instituut experimenteerde met alternatieve landbouwproductiemethoden. Het oude klooster Abdij Koningshoeven te Berkel-Enschot is een mooi voorbeeld van streekeigen ambachtelijke productie met een grote aantrekkingskracht voor het publiek. Ook de Philips Fruittuinen heeft zich ontwikkeld tot een toonaangevende landwinkel aan de Groene Corridor in Eindhoven. Coöperatie Heerenboeren Wilhelminapark is een vergelijkbaar initiatief waarbij leden in Den Bosch, Vught en Sint Michielsgestel de vraag bepalen naar biologische producten van groente en vlees. Het Brabantse landschap én vestigingsklimaat is gebaat bij meer van dit soort initiatieven.

BOOMKWEKERIJEN ALS LANDSCHAPPELIJK RAAMWERK

In de regio bevinden zich twee clusters van boomkwekerijen: tussen Oisterwijk en Udenhout en ten zuidwesten van Sint Oedenrode. Deze internationaal opererende sector moet voor hun productie gebruik maken van pesticiden en herbiciden, die in de regel verneveld worden. De grote aaneengesloten oppervlaktes met boombestanden zouden met brede groene bermten kunnen gaan werken die buffers vormen rondom de akkers. Zo ontstaat een meer duurzame lay-out waarbij de waterkwaliteit kan worden verbeterd en waardoor een uniek 'Plantagelandschap' met recreatieve routes kan worden verwezenlijkt.

HERGEBRUIK OUDER INFRASTRUCTUUR

De oude, in onbruik geraakte spoortracés Eindhoven-Hasselt en Boxtel-Veghel (Het Duitse Lijntje) kunnen ontwikkeld worden tot regionale snel-fietsroutes of zelfs voor toeristische treintjes die het Brabantse landschap helpen ontsluiten.

PARTICIPATIE

Door open te staan voor lokale burgerinitiatieven, is gebleken dat waardevolle projecten voor landschapsontwikkeling verwezenlijkt konden worden. Sint Michielsgestel en Sint Oedenrode zijn de pioniers voor een nieuwe bottom-up benadering. De belangrijke landschapsontwikkelingen en landschapsbeheersprojecten werden daar door geëngageerde bewoners geïnitieerd. Deze ontwikkeling past zeer goed bij de cultuur van de regio en moet als sterke troef worden gezien.

CLUSTERING

LOGISTIEKE BEDRIJVIGHEID
Langs de assen Rotterdam-Antwerpen en Rotterdam-Duitsland is de regio een magneet voor de logistieke sector. Langs deze routes blijkt dat bijna elk gemeentebestuur een snelwegafslag aanbiedt als vestigingsplaats. De schaal van de logistieke sector is enorm: er zijn bedrijven met hallen groter dan 10 ha. De hallen en de grote hoeveelheden aan- en afvoer hebben een grote impact op de regio, die zich dit in ruimtelijke zin amper kan permitteren. Er ontstaan congestie en landschapsdegeneratie. De Tilburgse regio slijbt dicht. In de studie is een uitwerking gemaakt voor een sturing van logistieke bedrijvigheid door de provinciale overheid. Brabant zou bij Moerdijk of ten zuiden van Tilburg een compact cluster van gestapelde logistiek kunnen gaan ontwikkelen naar voorbeeld van Hong Kong en Singapore. Eén grootschalig gestapeld cluster, voor de gehele regio, kan landschappelijk goed worden ingepast met bosbestanden en voorkomt de wildgroei van de logistieke sector.

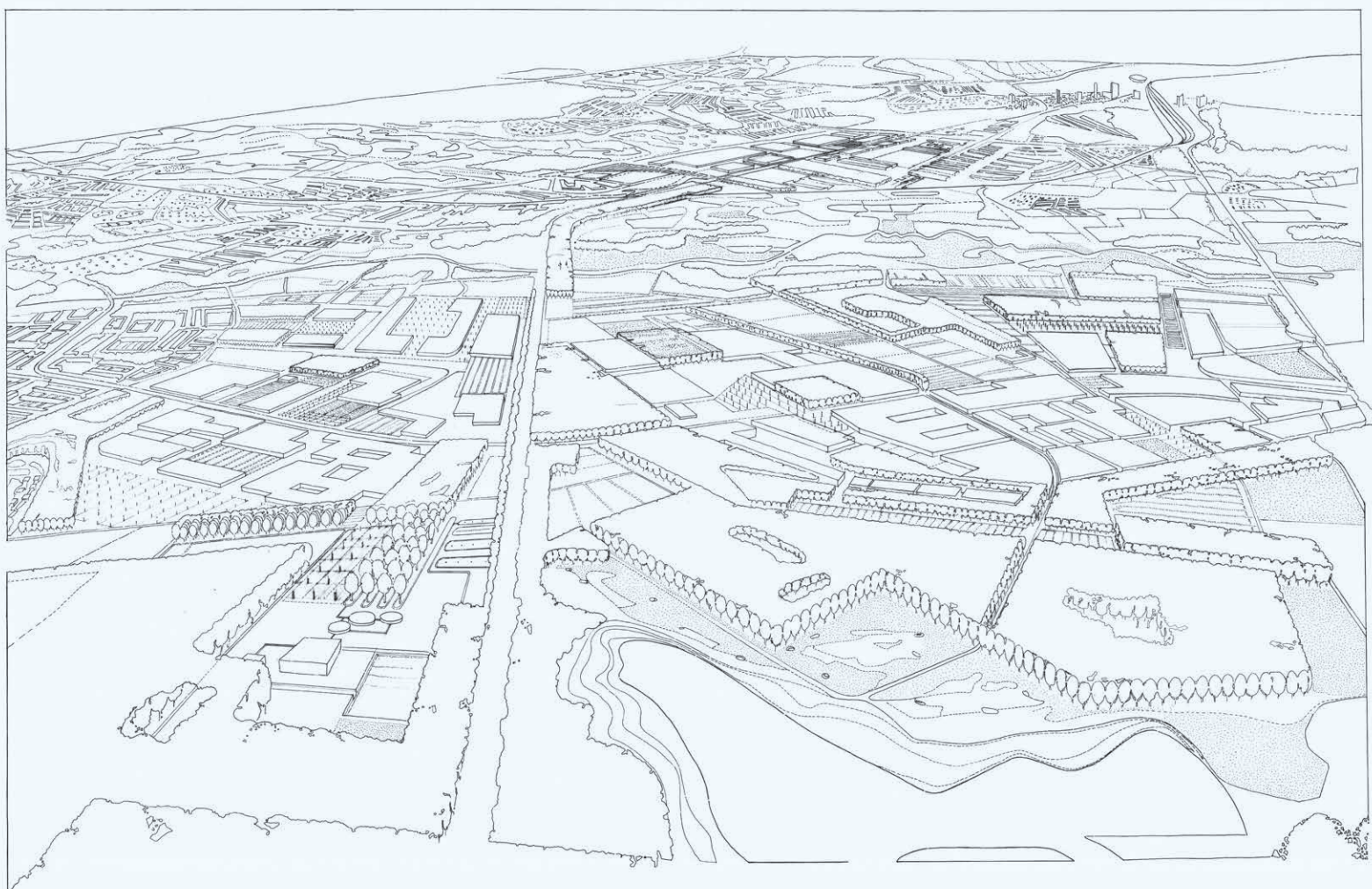
Herontwikkeling Schijndelse Heide (Rob Stuijt, Masterstudio WUR)

Cluster van drie high tech campussen in de Dommelvallei (Jian Long, Masterstudio WUR)

“De schaa sprong die logistieke centra, windenergie, kassen en boerenerven nu maken vormt een dilemma. Deze superingrepen passen niet of nauwelijks in de schaal van het Brabantse landschap en ondermijnen de kwaliteit van het landschap als vestigingsfactor.”

ADRIAAN GEUZE

Fragmentatie ten oosten van Eindhoven (Irene Curulli, Masterstudio WUR)

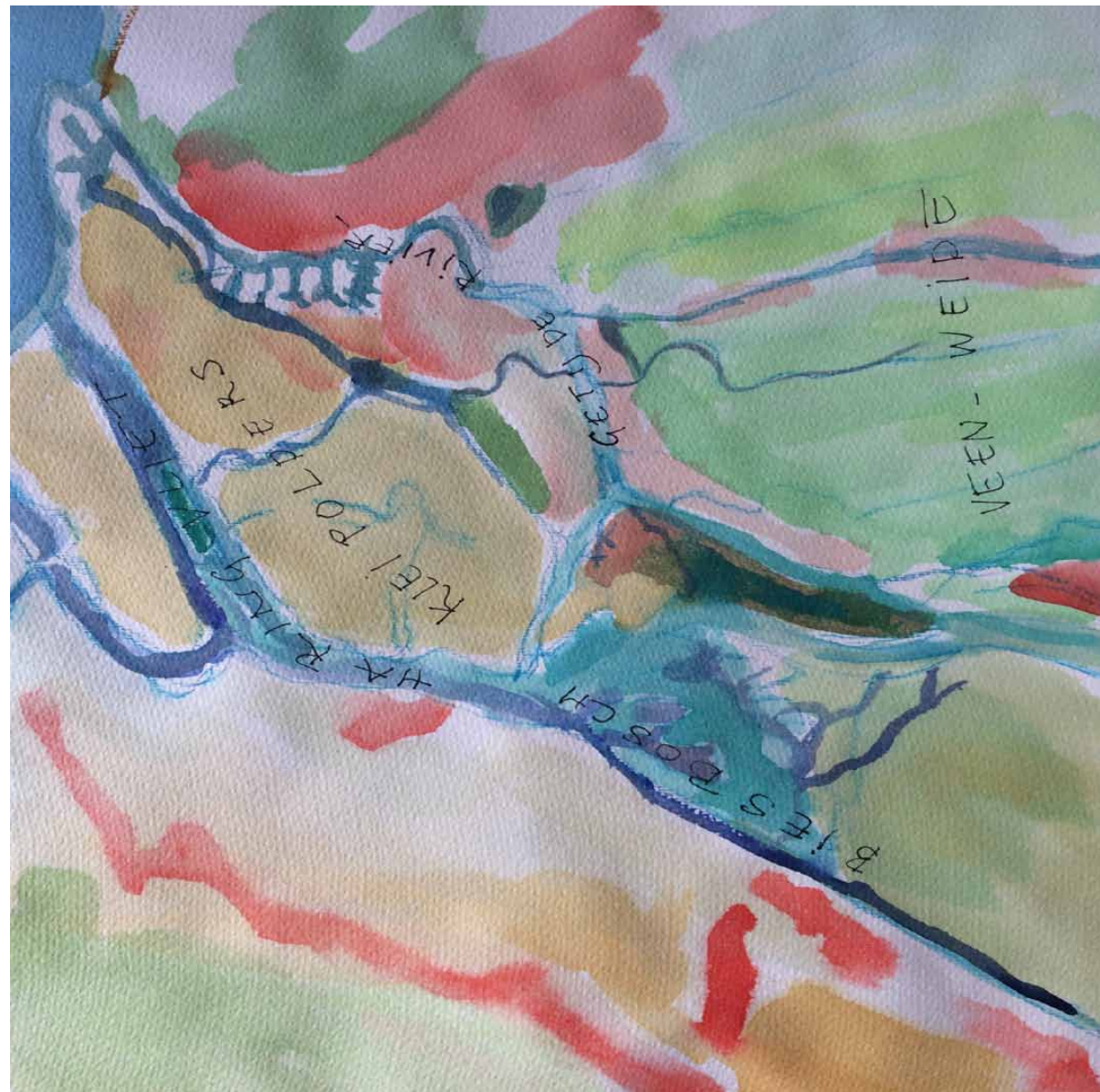
MARITIEM CLUSTER

Foto: Drechtsteden

Wonen in het getijdenlandschap

PILOT IN DE DRECHTSTEDEN
Defacto Urbanism & Landscape: Anne Loes Nillesen
LoesVerhaart Stedenbouw: Loes Verhaart
Vereniging Deltametropool: Anastasia Chranioti
Drechtsteden: Joyce Theijn (projectleider), Emma Forsten, Evelyn Bijl, Judit Bax, Irma Zanders, Christiaan Quik, Jenny van Boxel, Jantine Prins, Danielle Wijnen, René Lipman, Marijn Wegman, Lisette Louwman, Mercedes Sweeb, Aldo van Kleef, Saskia Platenkamp, Nicole Op de Laak, Rik van der Linden

Geijdenlandschap Drechtsteden. Beeld: Loes Verhaar

De Drechtsteden is een samenwerkingsverband van zeven gemeenten met in totaal ca. 280.000 inwoners. De regio is toonaangevend in de maritieme sector en heeft een strategische positie op de as Rotterdam-Antwerpen. Met de schoonheid van het water en haar oevers, de nabijheid van natuur van wereldklasse als het Nationaal Park de Biesbosch en de onderscheiden kernen, is wonen in de Drechtsteden uniek in de Deltametropool.

“Door het water en het landschap in het bebouwd gebied te versterken en de cultuurhistorische interessante plekken in dit groenblauwe netwerk op te nemen, verbinden we ook de kernen met het open landschap. Zo wordt wonen in de Drechtsteden nóg aantrekkelijker.”

EMMA FORSTEN, GEMEENTE DORDRECHT

“Een groot deel van het Nederlandse landschap is gevormd door een combinatie van natuurlijke krachten en menselijk ingrijpen. Maar er is waarschijnlijk geen regio waar het ‘bouwen met de natuur’ zo’n sterke cultuur is geworden als in de Drechtsteden. De bijzondere ligging op de overgang van rivieren naar delta en een geschiedenis van overstromingen vanuit zowel de rivieren als de zee bracht de inwoners tot vindingrijke aanpassingen aan hun huizen en land, en steeds weer nieuwe economische activiteiten die gebruik maakten van het water. De dijklinten die nog steeds op alle eilanden aanwezig zijn, het watersysteem van de Alblasserwaard met de bekende molens, de inpolderingen, de visserij en het biez en riet snijden in de Biesbosch, de houtindustrie, de scheepsbouw, de scheepssloperijen, de binnenvaart, de baggersector.”

JUDIT BAX, GEMEENTE DORDRECHT

Toch kan de Drechtsteden deze kwaliteit beter benutten. Veel van de in potentie kwalitatief goede locaties (langs het water, bij het station, op bijzondere binnenstedelijke locaties en bij het groen) zijn nog niet of te beperkt ontwikkeld en zichtbaar. Ook kunnen de woongebieden via recreatieve routes en groenstructuren beter worden verbonden met de grote landschappen buiten de stad. Deze pilot verbindt de landschappelijke kwaliteiten aan de grote opgave van de te ontwikkelen (maritieme) woonlocaties en schetst enkele mogelijkheden.

GROEIOPGAVE

De regio Drechtsteden is nog onvoldoende in balans. De ontwikkeling van het gebied blijft achter en profiteert nog te weinig van het economisch herstel. Er is sprake van beperkte draagkracht van bewoners en een relatief goedkope en verouderde woonvoorraad. Zo ligt de gemiddelde WOZ-waarde in de Drechtsteden 18% onder het Nederlandse gemiddelde. Door de stagnerende ontwikkelingen komen stedelijke voorzieningen onder druk te staan. Te veel hoogopgeleiden en jongeren verlaten de regio. Vooral door het ontbreken van voldoende aantrekkelijke en passende woningen. Tegelijkertijd wordt de maritieme sector (scheepsbouw, offshore en baggeraars, etc.)

steeds kennisintensiever, met meer werkgelegenheid voor hoogopgeleiden.

De Drechtsteden willen een schaa sprong maken om de sociaaleconomische positie te verbeteren. Naast het creëren van extra banen en het verbeteren van bereikbaarheid, kan het bouwen van nieuwe woningen als hefboom dienen om deze schaa sprong te realiseren. Daarom kiezen de Drechtsteden voor een fors hoger woningbouwprogramma door 20.000 à 25.000 nieuwe woningen te bouwen voor 2030, voornamelijk in binnenstedelijk gebied.

In het verleden gingen mensen vooral zo dicht mogelijk bij hun werk wonen. Zo ontstonden ook woonbuurten rond de havenactiviteiten in onze regio. Vandaag de dag kiezen mensen vooral voor een kwalitatief hoogwaardige woon- en leefomgeving. Uiteraard met toegang tot voldoende werk en voorzieningen. Dit betekent dat de sleutel tot vernieuwing vooral te vinden is in aantrekkelijker woningen in onderscheidende woonmilieus. De vraag is op welke manier deze verstedelijkingsopgave kan plaatsvinden opdat de aanwezige kenniswerkers blijven en nieuwe zich aan de regio gaan binden. Het onderscheidende landschap helpt hierbij.

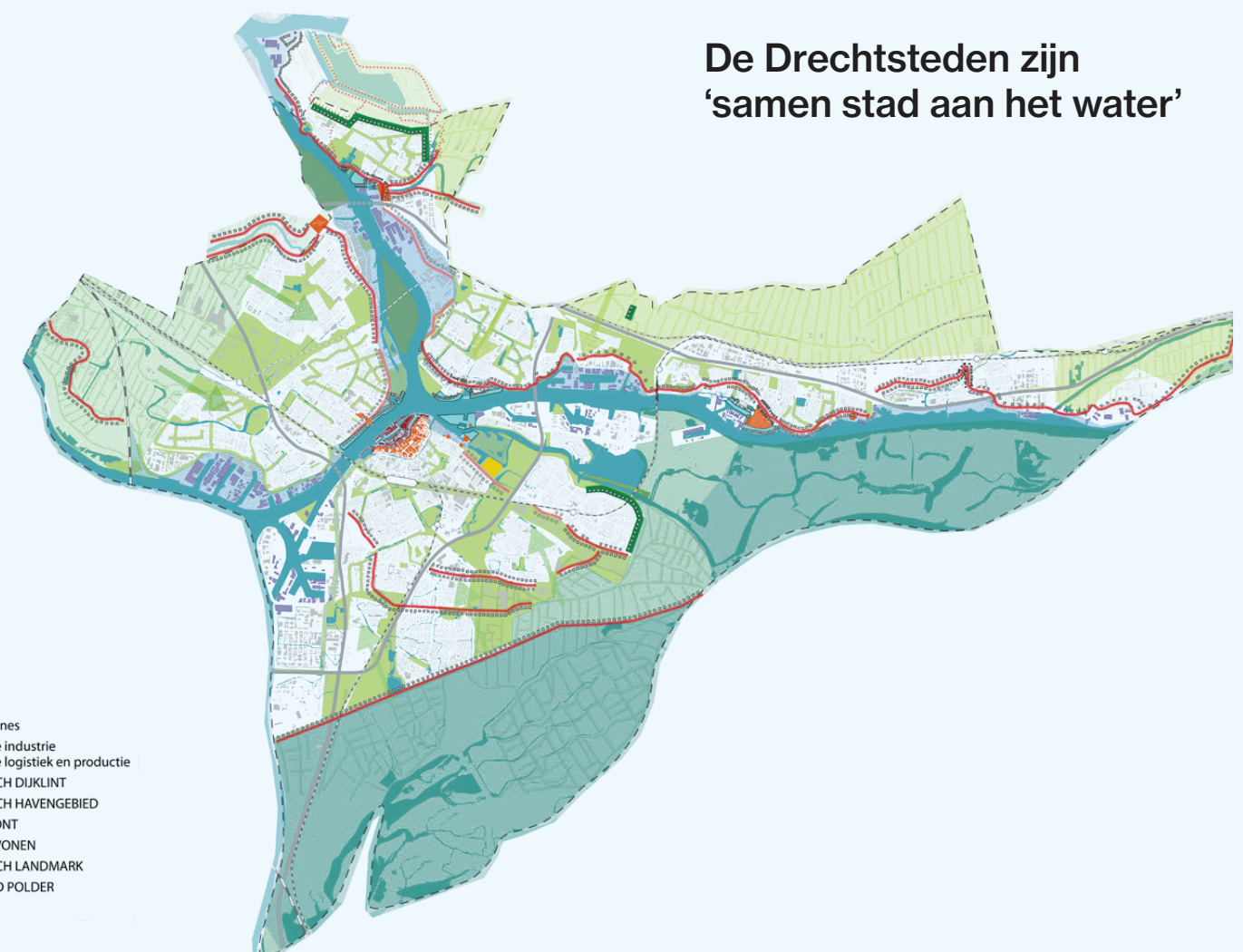
DRECHTSTEDELIJKE WOONOMGEVINGEN

In het kader van deze pilot heeft een uitgebreide analyse plaatsgevonden van alle woonomgevingen binnen de Drechtsteden. Hierbij is specifiek gekeken naar de uniciteit van de woningen en directe omgeving, aantrekkelijke historische elementen, de invloed van het landschap in de

directe omgeving en de relatie met het water. Uiteindelijk is gekozen voor een beschrijving van zes bijzondere woonomgevingen die typerend zijn voor de regio:

1. HISTORISCH DIJKLINT. Hoge en vrije ligging door dijktaalud en aangrenzende sloten, groen van percelen of bomenstructuur op de dijk, kleinschalig.
2. NABIJHEID POLDER. Weidsheid en openheid van de polder, uitzicht op natuurpark de Biesbosch of uitgestrekte polders.
3. RIVIERFRONT. Uitzicht op het water, gevoel van ruimte en vrijheid door de grote maat van de havens en de rivier, bijzonder licht van het water, getijdeverschillen, varende schepen, horizon.
4. HISTORISCH HAVENGEBIED. Pittoreske omgeving met uitzicht op boten. Sterke cultuurhistorische identiteit; historische relatie met water.
5. GETIJDWONEN. Ligging woningen aan/op het water, veel contact met het water, geleidelijke overgangen van land naar het water met bijzondere vegetatie (bevers, getijdeverschillen) en de nabijheid van Nationaal Park de Biesbosch.
6. HISTORISCH LANDMARK. Cultureel erfgoed met een prominente plaats in het landschap en aantrekkingskracht op de omgeving. Karakteristieke bouwwerken.

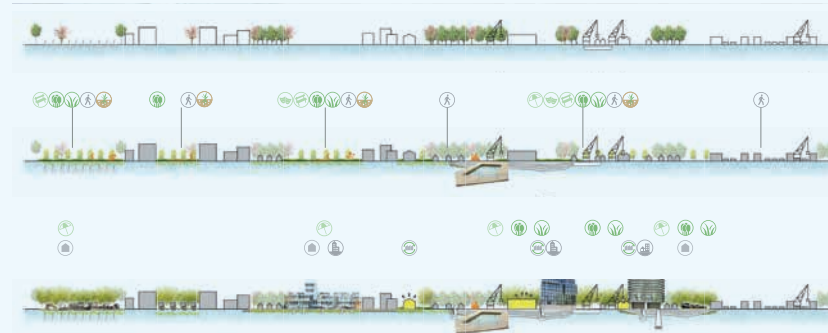
De Drechtsteden zijn ‘samen stad aan het water’

Beeld: Defacto

Gefaseerde transformatie van het rivierfront. Beeld: Defacto

Van boven naar beneden: huidige situatie; tijdelijk gebruik; toekomstig rivierfront

Deze typerende woonomgevingen zijn inmiddels opgenomen in de Drechtstedelijke Woonvisie. Beleidsmatig geeft de typering houvast bij het uitwerken van plannen. Het versterkt de regionale landschappelijke identiteit. Het landschap vormt een unieke selling point waarmee nieuwe woonlocaties vermarkt kunnen worden. Het geeft een projectontwikkelaar goed en snel een beeld van onze kwaliteiten en dient ter inspiratie. Een concrete vertaling hiervan is de kanskaart die gebruikt is tijdens de vastgoedbeurs Provada.

PILOT PROJECT NOORDOEVERS

In de pilot zijn mogelijke landschappelijke woonomgevingen en groen/waterstructuurverbindingen geanalyseerd in het gebied Noordoevers. Dit 'Rivierfront' is een 2 km lange oeverlocatie gelegen op het grondgebied van de gemeenten Hendrik Ido Ambacht en Zwijndrecht. Het is wenselijk om daar op termijn een mix van woningen, maritieme bedrijven, creatieve maakindustrie en recreatie te realiseren. Vóór de Noordoevers ligt midden in de getijdenrivier De Noord het natuureiland Sophiapolder. Het is bereikbaar met een klein voetveer voor een wandeling van 2,5 kilometer over vlonders en dijken. Door bestaande kwaliteiten en potenties van het landschap als vertrekpunt te nemen voor het te ontwikkelen gebied komt men tot interessante en andere keuzes. Dit geldt zowel voor de te ontwikkelen locatie zelf, als voor de verbindingen van en naar het te ontwikkelen gebied toe.

ANALYSE RIVIERFRONT NOORDOEVERS

Het maritieme landschap kent unieke kwaliteiten: doordat niet alles 'aangeharkt' is zijn er bijzondere contrasten en plekken ontstaan. Deze kwaliteit wordt steeds meer gewaardeerd vanwege de identiteit die deze geeft aan een gebied. Bij herontwikkelingen van voormalige haven en industrieterreinen in bijvoorbeeld Hamburg, Kopenhagen en Zürich is te zien dat het industriële karakter van een locatie, bijvoorbeeld in de vorm van relictten, steeds vaker wordt behouden. Voor de Noordoevers zijn dan ook eerst de bestaande kwaliteiten in beeld gebracht, deze kunnen een kwalitatieve basis vormen voor nieuwe ontwikkelingen. Bij de Noordoevers speelt bodemvervuiling een belangrijke rol bij het rondkrijgen van een businesscase voor woningbouw. In de pilot is voorgesteld het gebied langzaam te transformeren en 'in de tussentijd' groen in te zetten om de bodem te reinigen en een kwalitatieve groene omgeving te creëren.

Door tijdelijke functies en het versterken van verbindingen tussen de bestaande woonkernen

HAMBURG HAFENCITY – Het maritieme karakter van het gebied, met grootschalige karakteristieke gebouwen aan de weidse rivier, is een belangrijke identiteitsdrager. Net als in Hamburg is in de Drechtsteden is het contrast en de nabijheid tussen de grootschalige maritieme loodsen en kleinschalige woonlinten groot. Deze bijzondere ontsane kwaliteit heeft echter ook nadelen, bijvoorbeeld op gebied van verkeer of geluid. Het in stand houden en versterken van dit unieke karakter van de rivieroevers vraagt om coördinatie op regionale schaal.
Foto: Max Stolbinsky

en de rivier komt het gebied al beter bij mensen op de kaart te staan; dit is een mooi gebied waar iets te beleven is! Niet alle functies hoeven slechts tijdelijk te zijn. Zo kan worden voor geïnvesteerd in een wandelroute met brug die later onderdeel zal zijn van het uiteindelijke plan, maar nu al een mooie wandel- of hardlooproete door het gebied vormt.

Uiteindelijk kan het gebied worden getransformeerd in een groen woongebied, met enkele bebouwde accenten langs de oude industriële kades langs de rivier. Hiermee ontstaan vanaf de rivier groene oevers en een voor dit gebied uniek groen woonmilieu. Binnen het nieuwe oeverbos kunnen zich zowel vrijstaande woningen als appartementen bevinden. In de voorma-

lige industriële loodsen is ook plek voor bijzondere woon-werk combinaties.

Er ontstaan zo binnen de Drechtsteden krachtige oevers met maritieme karakteristieke terreinen, de beleving van de weidsheid van de rivier, aantrekkelijke groene woonmilieus en verbindingen, getijdenatuur, de historische dijklinten en Dordtse binnenstad. Een aantrekkelijk recreatief gebied voor de directe omgeving en voor de regio met bijvoorbeeld een drijvend zwembad, haventjes, een beeldenroute, maar ook heel rustige plekken waar je kunt wadlopen en waar de natuur overheerst.

Voor de pilot zijn het landschap en de groenstructuur van belang op drie samenhangende schalen: op de schaal van de regionale groenstructuren, de lokale gebiedsontsluiting en die van de directe groene woonomgeving. Op regionale schaal ligt de Noordoevers langs de

rieververbinding Rotterdam-Dordrecht, die met de waterbus goed ontsloten is. Het sturen op de beleving van deze oevers is hier essentieel. Daarnaast zijn kwalitatieve groene verbindingen tussen de rivier en het groene achterland van belang. Langs deze (nog niet altijd aanwezige) verbindingen kunnen bewoners en recreanten vanuit de kernen zowel de rivieroevers als de groene polders goed bereiken. Door recreatief landschap in te zetten kan de omgeving bij een nieuwe ontwikkeling meeprofitieren.

VERSTERK DOOR TE VERBINDEN EN VERMARKTEN

Een herkenbare landschappelijke identiteit is essentieel. Maak de landschappelijke kwaliteiten van de regio beter zichtbaar en vent uit hoe ze een bijdrage kunnen leveren aan zowel de kwaliteit van de woonomgeving als aan de regionale identiteit. Het gaat erom de nieuwe woonomgeving deel uit te laten maken van een ontluikend

groen-blauw netwerk, dat zich van de woning via openbare ruimte uitstrekt tot in de grote landschappen van rivier, polder en Biesbosch.

TIJDELIJKE NATUUR

In de haven van Amsterdam is 8 hectare met de bestemming havengebonden bedrijfsactiviteiten ingezet voor tijdelijke natuur. Haven Amsterdam ziet het als een win-win situatie voor zowel de natuur, de burgers als de haven. Nu al profiteren tal van dagvlinders en insecten van het extensieve beheer en het schrale, bloemrijke grasland. Omdat de oevers niet onnodig onderhouden worden, zitten her en der kleine kolonies oeverzwaluwen. Er is extra reliëf aangebracht waardoor enkele waterpartijen ontstaan, waarvan orchideeën en rugstrep-padden profiteren. Een informatiebord bij het fietspad langs het gebied helpt recreanten naar het gebied te trekken.

WERVENPARK

Een aantal recente gebiedsontwikkelingen laten zien hoe opnieuw betekenis wordt gegeven aan bouwen met de natuur in de Drechtsteden:

SOPHIAPOLDER

VAN LANDBOUWEILAND TOT ZOETWATERGETIJDEMOERAS

De Sophiapolder, een oude zandbank in de rivier De Noord die rond 1850 werd ingepolderd, werd in 2011 ontpolderd t.b.v. natuurontwikkeling, als compensatie voor de aanleg van de Betuwelijn. Tegenwoordig is het natuureiland vooral het domein van vogels en is op beperkte tijden te bezoeken per boot.

PLAN TIJ

NIEUWE WOONWIJK IN GETIJDDELANDSCHAP, VOORMALIGE AANWASPOLDER

In 2000 schreef de gemeente Dordrecht een prijsvraag uit voor de ontwikkeling van 96 woningen op de locatie van een voormalige atletiekbaan in een buiten de hoofdwaterkering gelegen polder. In het winnende plan is de dijk doorgegraven zodat eb en vloed van de rivieren het Vlij en het Wantij terug in het gebied komen. Resultaat is een zoetwatergetijdeland met water, biesbos en landtongen met paalwoningen. Kan Plan Tij een typologie worden die navolging krijgt op andere plaatsen in de regio?

WERVENPARK

TRANSFORMATIE VAN OUDE SCHEEPSHELLING NAAR BIODIVERS STEDELIJK GETIJDEPARK

Op de punt van de Staart, een buitendijks gelegen eiland in Dordrecht, wordt een nieuwe stadswijk ontwikkeld, Stadswerven. In het gebied was voorheen scheepswerf De Biesbosch gevestigd. Op een voormalige scheepshelling aan de rivier De Merwede wordt momenteel het Wervenpark aangelegd. De geleidelijke overgang van land naar water en de wisselende waterstanden van de rivier zijn de basis voor een natuurlijke vegetatie en daarmee nieuw leefgebied voor vogels, vissen, amfibieën en insecten. Het Wervenpark kan de eerste stap zijn in de omvorming van oevers langs de Merwede, Maas en Noord tot regionaal getijddepark.

Wervenpark. Beeld: AenF visuals

Het doel van ons onderzoek is het vinden en onderbouwen van aanknopingspunten voor de versterking van stad-land relaties en ontwikkeling van een aantrekkelijk, toegankelijk landschap waar cultuurhistorie, natuur en gebruik elkaar versterken. Centraal staat het in beeld brengen van omgevingskwaliteiten in het stad-land continuüm. Dit continuüm vatten we op als een palet van hybride landschappen waar naast verschillende verhoudingen rood en groen, functiemenging, overgangszones, knopen, relicten, restruimten, en onduidelijke grenzen de hoofdrol spelen. Omdat ze een belangrijk deel van een regio beslaan, zijn er veel aanknopingspunten om hier landschappelijke kwaliteiten te ontwikkelen die bijdragen aan een gunstig vestigingsklimaat.

Het onderzoek is in twee stappen uitgevoerd. Eerst is in de regio Arnhem Nijmegen een GIS analyse uitgevoerd. Dit resulteerde in een kaart met 150 categorieën van het stad-land continuum. Vervolgens zijn de karakteristieken uit de regionale analyse gebruikt om in twee deelgebieden ruimtelijke ontwerp- en ontwikkelprincipes op te stellen. We bekijken de landschappen Arnhem-Schelsmeweg en Nijmegen-Elshof.

STAD-LAND CONTINUÛM, DE METHODIEK

Het stad-land continuüm is geanalyseerd met behulp van een gridcelanalyse. In een raster van vierkanten van 100 x 100m zijn GIS-metingen verricht op basis van topografische en grondgebruikdata. De resultaten zijn geclassificeerd in honderdvijftig klassen. Het stad-land continuüm ontvouwt zich hierdoor als een hybride landschap, bestaand uit een spectrum van honderdvijftig variaties. Elk van deze variaties kent een eigen visueel-ruimtelijke en gebruiks-karakteristiek. De overzichtskaart maakt een alternatieve lezing van het landschap mogelijk. Hierdoor kunnen stadsrandzones gekarakteriseerd worden, maar ook overgangsgebieden, tussenland, volkstuincomplexen, rommelzones, et cetera geïdentificeerd. Het blijkt meestal om kleinere gebieden te gaan, maar tezamen beslaan ze wel 28% van de regio.

ONDER DE RADAR

Dergelijke gebieden blijven meestal onder de radar van het (regionale) beleid voor landschaps- of stadsontwikkeling omdat ze in de traditionele stedelijke of landschappelijke classificaties niet voorkomen of als marginaal worden gezien. Daar de analyse aangeeft dat bijna een derde van de regio juist bestaat uit deze kleinere gebieden met een grote heterogeniteit, waarbij het onderscheid stad of land moeilijk te maken valt, zijn hier grote kansen voor de versterking van omgevingskwaliteit en de verbinding tussen stad en land. Uit onderzoek blijkt dat deze gebieden op lokaal niveau meestal een zeer belangrijke functie vervullen en op ruimtelijk, sociaal, ecologisch en cultuurhistorisch terrein veel aanknopingspunten bieden voor lokale ontwikkeling en regionale inbedding. Het biedt bijvoorbeeld mogelijkheden voor 'organische gebiedsontwikkeling' met nieuwe typen initiatiefnemers en een kleinschalige aanpak welke de diversificatie van het landschap stimuleert. Of kijk naar de mogelijkheden voor de ontwikkeling van aantrekkelijke groene uitloopgebieden in de directe woonomgeving waar nu grote tekorten van zijn. Met betrekking tot cultuurhistorie kan op wijk- en buurtniveau

“Hybride Landschap jaagt de discussie aan over overgangszones, tussenland, en restruimten. Naast verschillende verhoudingen rood en groen spelen functiemenging, verknoping, relicten en onduidelijke grenzen hier een rol.”

STEFFEN NIJHUIS, ONDERZOEKER TU DELFT

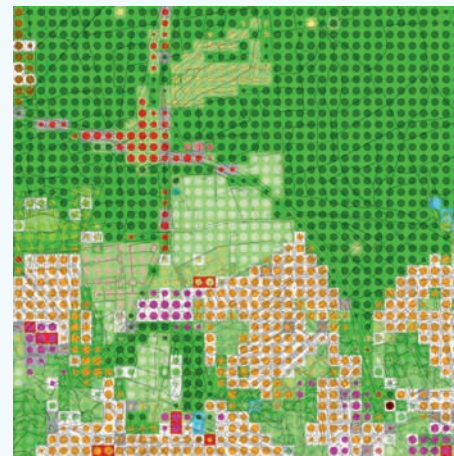
de stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit van bebouwing en openbare ruimte een grotere rol spelen. De informele ruimtelijke structuren van de stadsranden kunnen worden geduid en onderdeel worden van de planvorming. Nu worden deze vaak onvoldoende op hun cultuurhistorische waarde geschat. Tot slot kunnen 'nieuwe' ecosystemen met specifieke natuurwaarden worden erkend en in een groter kader geplaatst.

AANBEVELINGEN

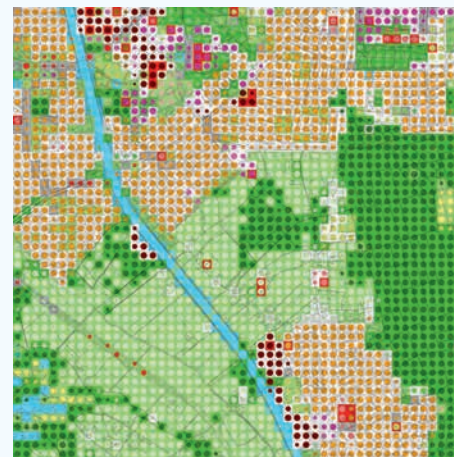
Deze alternatieve lezing van het landschap opent een nieuw perspectief op het stad-land continuüm, genuanceerder dan de oude stad-land dichotomie die het ruimtelijk beleid nog steeds domineert. Daarmee is het een aanjager van de discussie de mogelijkheden en kwaliteiten van onderbelichte landschappen zoals overgangszones, tussenland, en restruimten. Naast verschillende verhoudingen rood en groen, spelen aspecten als functiemenging, verknoping, relicten en onduidelijke grenzen hier vaak een grote rol. Toch, of juist, hebben deze hybride landschappen een belangrijke sociale, ecologische en cultuurhistorische betekenis, met specifieke waarden die verwijzen naar de geschiedenis van de plek, bijzondere flora en fauna herbergen, en ruimte bieden voor informeel ruimtegebruik en buurtinitiatieven. Een kwaliteitsslag in deze veel voorkomende gebieden draagt sterk bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor inwoners en bedrijven.

TWEE VOORBEELDEN

We hebben twee verschillende overgangsgebieden aan de rand van Arnhem en Nijmegen gekozen om de gebied specifieke karakteristieken nader te onderzoeken. Met behulp van kaartonderzoek en veldbezoek zijn de feitelijke ruimtelijke kwaliteiten benoemd zonder daarbij de historische achtergronden in ogenschouw te nemen, of de beleidscontext. Vervolgens zijn ontwikkelingsprincipes benoemd die kunnen helpen bij: het versterken van ruimtelijke identiteit, vergroten van de toegankelijkheid, aanbrengen van samenhang, verduidelijken van grenzen en als basis kunnen dienen voor de ontwikkeling van programma, zoals natuurontwikkeling, recreatie en stadslandbouw.

Arnhem-Schelsmeweg

Nijmegen-Elshof

VOORBEELD 1
ARNHEM-SCHELMSEWEG

Het gebied rond de Schelsmeweg heeft een tamelijk homogeen karakter met grofweg wonen aan de zuidzijde van de weg en een agrarische gebied aan de noordzijde. Het ligt op Arnheims grondgebied, ingebed tussen Arnhem en de Veluwe, omzoomd door bos in het noorden en oosten. Aan de zuid- en westzijde vormen lanen de schakel met het stedelijk gebied. De voor dit gebied typerende glooiende wijken Geitenkamp en Saksen Weimar grenzen hier direct aan, evenals Monnikenhuizen.

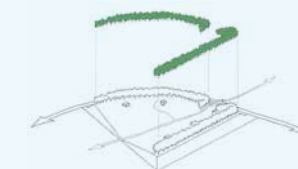
Rond het gebied liggen recreatieve voorzieningen zoals het Openlucht Museum en Burgers Zoo ten westen van het gebied, het Golfterrein en het Postiljonhotel ten noorden en Kasteel Rosendaal ten oosten. Deze zijn goed bereikbaar door de directe aansluiting op de A12 en de aansluiting op de provinciale wegen. De lokale wegen sluiten ook goed aan op dit netwerk. Langs de gehele Noordrand van Arnhem vormt de A12 een grote fysieke barrière voor het recreatieve verbindings vanuit Arnhem naar de Veluwe.

RUIMTELIJKE KARAKTERISTIEK
Het gebied is een open ruimtelijke eenheid, met een groene basis. Het gebied wordt omsloten door de A12, die zich in het landschap insnijdt. Hierdoor is het probleem van de geluidsoverlast gering.

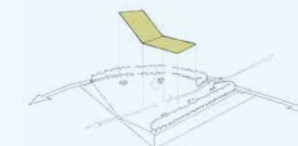
Het omsloten gebied kenmerkt zich door hoogteverschil, dat zich openbaart als een vouw. De provinciale weg vormt de entree en ligt op het laagste punt van deze vouw. Vanaf de weg omhoog kijkend maakt het een unieke ervaring, waarbij de boerderijen langs de rand de diepte-ervaring versterken en het gebied zijn agrarische uitstraling geven. Het gebied zelf wordt niet openbaar ontsloten, er zijn slechts privé landbouwpaden aanwezig.

Een tweetal elementen verstoren het ruimtelijk beeld: het sportcomplex, met gebouwen die qua maat, schaal en kwaliteit onderling en met hun omgeving verschillen, en een bomerij vanaf de bosrand langs de A12 tot de provinciale weg. Deze verkleint de ruimtelijke werking en verbreekt de eenheid van het gebied.

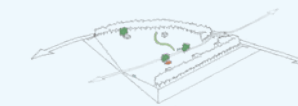
PRINCIPE 1: Randen versterken en samenhang aanbrengen met een eenduidig gebruik van ruimtelijke middelen en vormtaal. Hoge, grotere elementen aan de randen. Hekwerken vervangen door landschappelijke afscheidingen zoals taluds of dichte beplanting.

PRINCIPE 1: Randen versterken en samenhang aanbrengen met een eenduidig gebruik van ruimtelijke middelen en vormtaal. Hoge, grotere elementen aan de randen. Hekwerken vervangen door landschappelijke afscheidingen zoals taluds of dichte beplanting.

PRINCIPE 2: Accentueren van het hoogteverschil op de ervaring daarvan, door routes haaks op de hoogteverschil of plaatsing van ruimtevormende elementen parallel aan het hoogteverschil

PRINCIPE 3: Ruimterwerking versterking door het opnemen of aanvullen van solitaire landschappelijke elementen boomgroepen, wilde en/of geschoren hagen.

PRINCIPE 4: Ontsluiten en verbinden. Padenstelsel voor publiek toegankelijk maken of uitbreiden door gebruik te maken van de aanwezige agrarische ontsluiting of aan te sluiten bij het sportcomplex. Zodoende kan de rand meer gaan functioneren als een interface waarbij stad en land met elkaar interacteren.

PRINCIPE 5: Ontwikkelen openbare functies in stadsrand. Relatie met stedelijk gebied versterken door sociaal-culturele functies toe te voegen aan het sportcomplex en boerderijen aan de stadsrand (verbreding zoals: zorg, stadslandbouw, etc.)

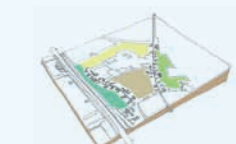
VOORBEELD 2
NIJMEGEN-ELSHOF

Nijmegen-Elshof is een duidelijk omsloten overgangsgebied, heterogeen van karakter. Het ligt tussen het bosrijke Heumensoord op de heuvelrug in het oosten en het Maas-Waalkanaal en de Overasseltse en Hatertse Venen in het westen. Direct aangrenzend aan de noordzijde liggen de Nijmeegse wijken Hatert (aan het kanaal) en Grootstal; aan de zuidzijde ligt Malden. Er is goede ontsluiting voor de auto, met dichtbij de aansluiting op de A73, met de provinciale N844 en met wijk- en buurtontsluiting. De rustige weg pal langs het kanaal vormt een belangrijke schakel voor fietsverkeer.

RUIMTELIJKE KARAKTERISTIEK
Het gebied is duidelijk begrensd met aan de noordzijde de strakke grens met de stad, aan de oostzijde de verspringende bosrand, aan de zuidzijde de fijnkorrelige dorpsrand, en westelijk het kanaal. Daarbinnen ligt een afwisselend kleinschalig landschap met lanen, landerijen en open plekken, met het landgoed De Elshof als bosrijke kern. Het gebied loopt af van oost naar west.

De Hatertseweg, goeddeels parallel aan het kanaal, is een kleinschalig lint met diverse bebouwing, met het cultuurhistorisch waardevolle buiten Elshof, en met schoonheidssalons, boerderijen et cetera. De Hatertseweg is een goede verbinding voor lokaal en recreatief verkeer tussen Nijmegen en Malden, en wordt ook gebruikt als sluisroute. Dit resulteert in relatief veel autoverkeer, hetgeen conflicteert met wandelen en vooral met fietsen. De provinciale weg N844, met vrijliggende fietspaden, vormt een tweede lint, met grote woonkavels, sportvelden en bedrijvigheid. Deze weg is een drukke, regionale verbinding. Verdichting en verkeer verbreken de ruimtelijke en functionele samenhang tussen het Heumensoord en de Elshof nagenoeg volledig.

De duidelijke randen, de boskern en bebouwingslinten zorgen voor een ruimtelijk raamwerk dat deelgebieden definieert, met elk een zeer uiteenlopend ruimtelijk karakter en gebruik. Het karakter varieert van restruimten met sportvelden en tuincentra in het oosten, een kleinschalige coulisselandschap met open grasland met opstreckende verkaveling in het midden, de kanaalzone met vochtminnende vegetatie en fruitteelt, tot een wat rommelige zone met een dierenasiel en school tegen de Nijmeegse stadsrand. Ter hoogte van Grootstal zien we verspreid enige woonbebouwing en veel aantrekkelijke landschapselementen zoals blokvormige boombestanden, geschoren hagen en boomgaarden.

PRINCIPE 1: Gebiedsspecifieke ruimtelijke opbouw van de deelgebieden als basis gebruiken voor verdere ontwikkeling. Maat en schaal van de ruimten, verhoudingen open-dicht en plaatsing van gebouwen zijn belangrijk, evenals verduidelijking rommelzone-stadsrand bij de school.

PRINCIPE 2: Cultuurhistorische elementen zoals het landgoed, de verkaveling, landschapselementen zoals bosschages, lanen en heggen, maar ook bebouwingslinten en het kanaal als identiteitsdragers versterken.

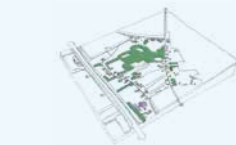
PRINCIPE 3: Ecologische gradiënt ontwikkelen. Het reliëf en verschillende hydrologische omstandigheden (bijvoorbeeld aanwezigheid kwek) bieden de mogelijkheid een ecologisch gradiënt (hoog-laag, droog-nat) in oost-west richting te ontwikkelen met de daarbij behorende specifieke natuurwaarden.

PRINCIPE 4: Ontwikkelen recreatieve verbinding in oost-west richting (Heumensoord-kanaalzone). Deze route volgt het natuurlijke gradiënt en maakt deze beleefbaar.

PRINCIPE 5: Versterken recreatieve verbindings in noord-zuid richting. Doorgaand autoverkeer Hatertseweg verminderen, langzaam verkeer stimuleren. Kanaalzone als belangrijke stad-land verbinding verder ontwikkelen. Toegankelijker maken buitengebied noordrand Malden.

PRINCIPE 6: Sociaal-culturele functie van het landgoed versterken door recreatief medegebruik (bijvoorbeeld ontwikkeling restaurant of B&B), educatie, kunst et cetera.

PRINCIPE 7: Verbreding landbouw: nieuwe vormen van (stads-)landbouw stimuleren die landschap versterken en recreatieve waarde verhogen.

MOOI SNEL

Metropolitane fietsinfrastructuur van topkwaliteit

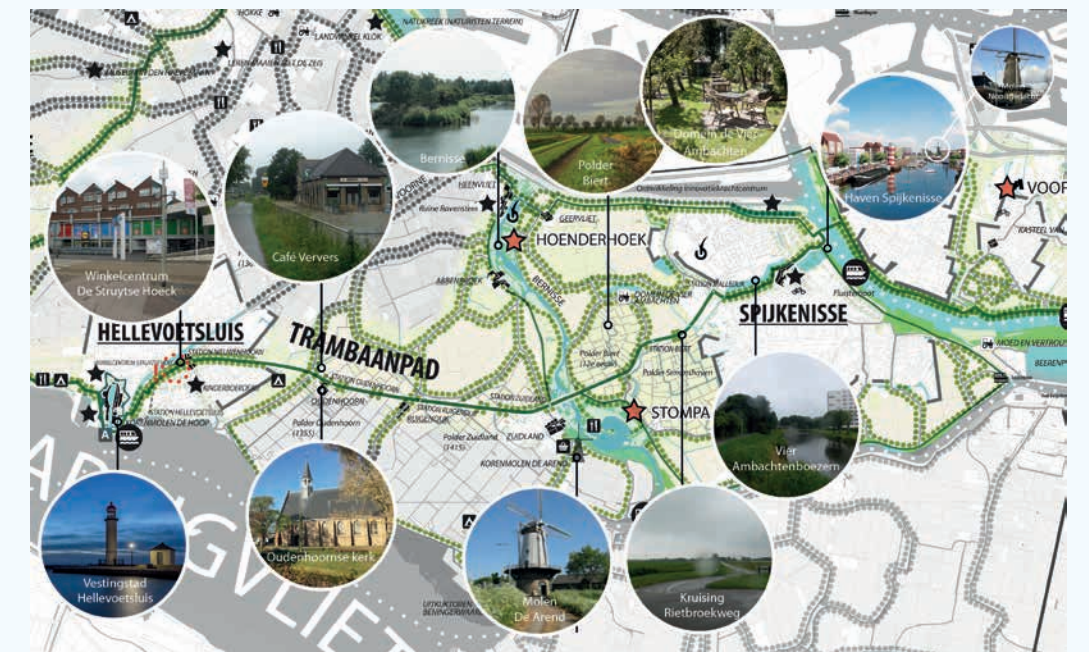
PILOT IN METROPOOLREGIO ROTTERDAM DEN HAAG
Vereniging Deltametropool: David Dooche, Mariana Faver Linhares, Gertie van den Bosch, Merten Nefs
Wageningen Economic Research: Ernst Bos
Provincie Zuid-Holland: Helmut Thöle, Diederik Braat en Wil de Moor
MRDH: Linda Frinking, Eric de Bruijn en Ron van Noortwijk
Fotografie: Ruud Slagboom

De zogenaamde Hollandse Banen zijn aantrekkelijke brede lanen met comfortabel wegdek en duidelijke bewegwijzering. Beleving van de landschappen en routes staat centraal, maar ook de betere bereikbaarheid van de regio in combinatie met de e-bike, en het stimuleren van een gezonde levensstijl. Fietsinfrastructuur speelt een belangrijke rol in de omschakeling naar een nieuwe economie in de Zuidelijke Randstad, omdat in de kenniseconomie de bereikbaarheid en kwaliteit van woon- en werklocaties en voorzieningen cruciaal is. Om het economisch vestigingsklimaat te versterken heeft de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH) in 2015 een lange termijn perspectief op het landschap opgesteld, met als doel de fysieke en mentale relatie tussen stad en landschap te verbeteren. Een belangrijke stelling uit deze studie was dat die relatie kan worden verbeterd door fietspaden die de historische kernen, werklocaties, woonwijken, voedselvoorziening en andere economische ontwikkelingen in het cultuurlandschappen logisch en op een aantrekkelijke manier met elkaar verbinden. De integratie met het recreatieve netwerk is lastig, omdat deze vaak nog apart gepland en gefinancierd worden. Hoe kan het bestaande netwerk worden opgewaarderd tot een metropolitaan fietsroutenetwerk van topkwaliteit? Hoe krijgen ze dat in het buitenland voor elkaar? Wat kost het en wat levert het de maatschappij op?

HET KAN

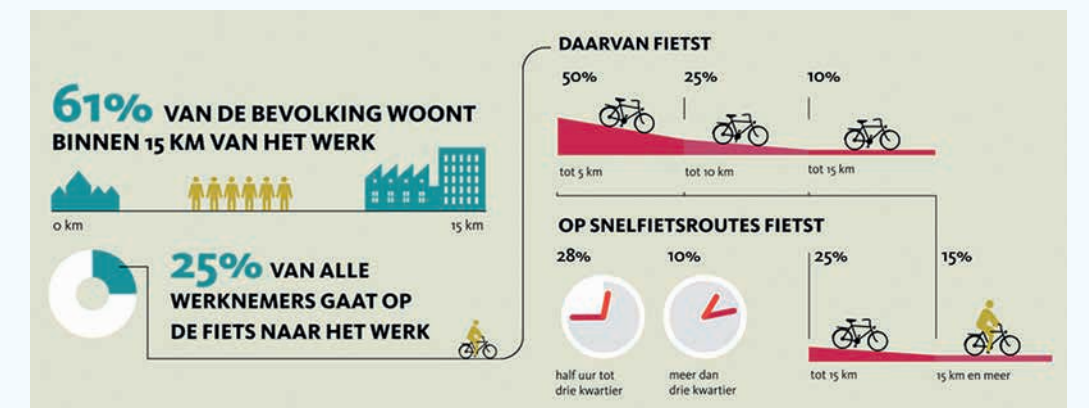
Met de huidige sectoraal gescheiden beleidsaanpak, van recreatie en verkeer, is het lastig om het beoogde netwerk te realiseren, terwijl de urgentie van hoogwaardige metropolitane fietsinfrastructuur hoog is. In buitenlandse steden blijkt het wél mogelijk om kwalitatief hoogwaardige fietsinfrastructuur te realiseren. En uit een lopende maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA) blijkt dat dergelijke routes snel worden terugverdiend. In twee test-tracés leren we door te doen en kijken we naar een integrale aanpak van utilitaire en recreatieve fietsinfrastructuur:

1. Een snelfietsroute van Den Haag naar Rotterdam via Delft. Hier, in het hart van de metropoolregio, moet metropolitane fietsinfrastructuur bijdragen aan maatschappelijke opgaven, zoals bereikbaarheid en gezondheid;
2. Het Trambaanpad, een fietspad op het tracé van een oude tramverbinding op eiland Voorne-Putten, ten zuiden van Rotterdam. Hier is metro-

“Het Trambaanpad als Hollandse Baan: letterlijk en figuurlijk voorrang aan de beleving van de polder.”

WEST8

Fiets Filevrij. Beeld: Information Design; Studiojaap.nl

politane fietsinfrastructuur een aanjager voor economische ontwikkeling van het landelijke gebied (recreatie en toerisme), die de landschappelijke structuur versterkt en het eiland verbindt met de stad via o.a. de metro van Spijkenisse.

INTERNATIONAAL PERSPECTIEF

In verschillende metropolen wereldwijd heeft het toevoegen van fietsverbindingen bijgedragen aan de verbetering van mobiliteit, gezondheid en de leefomgeving. De succesfactoren voor deze verbetering worden nader tegen het licht gehouden. De volgende stedelijke fietsnetwerken van hoge kwaliteit zijn onderzocht: de Cycle Super Highways in Londen, het Toronto Bike Plan en Toronto Islands Cycling Circuit, Vélib bicycle sharing en de Seine Boulevard in Parijs, en het bijzondere fietsnetwerk in Kopenhagen. Daarnaast zijn enkele grootschalige regionale fietsnetwerken bekeken: de snelfietsroutes tussen de grote stedelijke kernen van de Vlaamse Ruit, de Toronto Greenbelt Trails en San Francisco Bay Trail.

Door de verschillende doelstellingen zijn de genoemde metropolitane fietsnetwerken anders georganiseerd, gefinancierd en ontworpen. Wat ze allemaal gemeen hebben is de keuze voor een stevig profiel (vanaf 3 meter breed) en een voorrangpositie in het verkeerssysteem. In steden die recent zijn begonnen met het aanleggen van fietsinfrastructuur, zoals Londen en Toronto, is de aanpak eenvoudig: één autorijbaan wordt opgeofferd voor een fietspad in twee richtingen. In de San Francisco Bay Trail werkt men met een standaard profiel van 3 meter, gloeiend langs de randen van de baai. In Toronto is er een duidelijke scheiding tussen het stadsgrid, én de meer recreatieve trails die door de stedelijke ravijnen meanderen. Het Vlaamse netwerk heeft ook een standaard profilering en wordt plaatselijk goed gekoppeld aan het OV-systeem. Het profiel van de fietspaden in Kopenhagen varieert sterk, maar de felle kleur zorgt voor visuele continuïteit. Tot slot mag je in de meeste steden de fiets ook meenemen in het OV buiten de spits. Sommige steden hebben zelfs fietsenrekken op de bus.

DOELSTELLINGEN EN FINANCIERING

Globaal kun je de huidige netwerken onderverdelen in de netwerken die ontstaan zijn uit kansen voor beleving en recreatie, en de netwerken die geboren zijn uit de problematiek van verslechterde stedelijke bereikbaarheid. Beide typen kunnen in dezelfde stad voorkomen.

BELEVING EN RECREATIE

Ook in het buitenland is het recreatieve gebruik soms sterk gescheiden van het woon-werkverkeer, drie voorbeelden:

Greenbelt Trails in Toronto, deze worden beheerd door de GreenBelt Foundation. Het doel van de Foundation is het ondersteunen en versterken van landbouw in de Greenbelt. Langs het fietspad zijn stops zoals de Great Outdoors en culturele attracties.

De Route der Industriekultur werd opgezet vanuit Regionalverbandes Ruhr en Bundesland Nordrhein-Westfalen. Het doel is het toerisme naar het industrieel erfgoed in het gebied te versterken. Het fietsnetwerk is 400 km lang en verbindt zogenaamde ankerpunten, uitkijkpunten en themaroutes.

De **San Francisco Bay Trail** wordt georganiseerd door de Association of Bay Area Governments (ABAG) en is een 800 km lang netwerk tussen 47 steden, dat een breed spectrum aan landschappen ontsluit. Het doel is om de recreatieve route rondom de San Francisco Bay te ontsluiten.

De netwerken worden gefinancierd door stichtingen en verenigingen, waar overheden, burgers en het bedrijfsleven in vertegenwoordigd zijn.

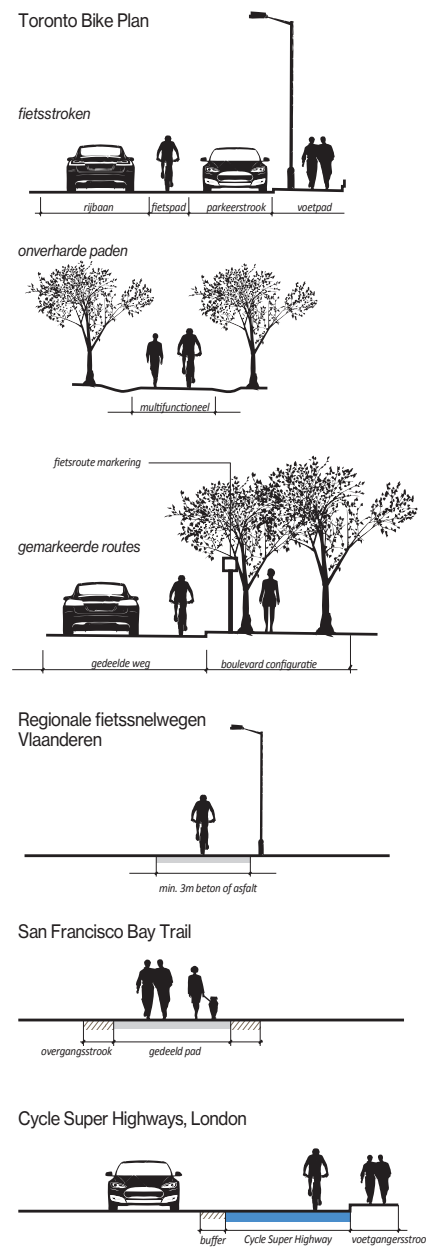
STEDELIJKE BEREIKBAARHEID

Wat betreft de stedelijke bereikbaarheid zijn er twee typen te onderscheiden: een regionaal en een stedelijk netwerk voor woon-werkverkeer.

Regionale netwerk. De fietssnelwegen in het Ruhrgebied koppelen steden en universiteiten aan elkaar. Het zijn snelle en veilige brede wegen, vlak en recht, met weinig kruispunten, goede verlichting en winteronderhoud. Ze worden gefinancierd door de regio en het Bundesland. De fietssnelwegen in Vlaanderen verbinden centrumsteden en de kleinstedelijke gebieden, de havens en de overige economische centra en sluiten aan op stations en haltes van de NMBS. Het is een gezamenlijk project van de Vlaamse overheid, de provincies (Antwerpen, Oost-Vlaanderen en Vlaams Brabant) en gemeenten.

Stedelijke netwerk. Deze worden georganiseerd en gefinancierd vanuit de desbetreffende steden. Vooral de aanleiding en doelen zijn hierbij interessant:

- het verhogen van aantal fietsbewegingen in de stad en verminderen van het aantal ongevallen (Toronto Bike Plan);
- comfortabel, veilig, snel, zeker en betrouwbaar (Seine Boulevard);
- een positief imago als groene stad, verminderen van auto bewegingen, veiligheid, reistijd en comfort (Bike Strategy 2011-25, Kopenhagen);
- het verminderen van drukte op (spoor)wegen, verminderen van luchtvervuiling en verbeteren van leefkwaliteit (Cycle Super Highways, London; Taipei);

ANALYSE VAN HET FIETSNETWERK VAN DE ZUIDELIJKE RANDSTAD

Recreatie combineren met woon-werk verkeer blijkt ook in het buitenland niet altijd gemakkelijk. De polycentrische structuur van de Zuidelijke Randstad kan hier juist in het voordeel werken. Op weg van Delft naar Rotterdam zou je immers heel prettig via Midden-Delfland kunnen fietsen, of dat nu in het weekend is of op weg naar je werk. Hiervoor moeten echter verschillende obstakels en missing links worden opgelost, naast een betere routing. En al die forensen die op weg van Voorne-Putten naar het centrum of de haven van Rotterdam in de file staan, die zijn ook gebaat bij opties zoals snelle e-bike routes en de aansluiting van het Trambaanpad op de metro van Spijkenisse. Omgekeerd zijn de inwoners van Rotterdam-Zuid en Nissewaard gebaat bij recreatieve ontsluiting van Voorne-Putten. Dit geeft een nieuw economisch perspectief voor de recreatieve sector van dit eiland, die steeds belangrijker wordt nu de banen in de haven deels gaan verdwijnen.

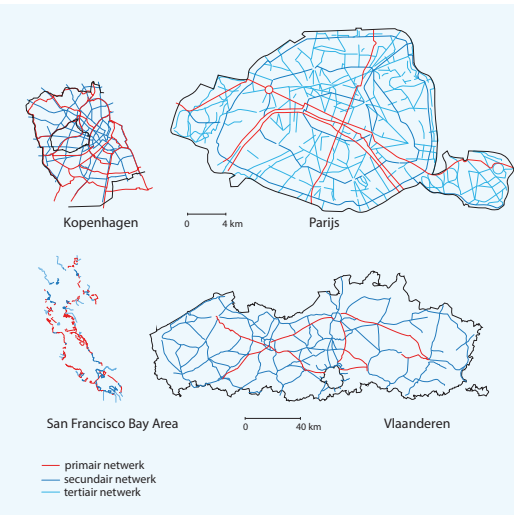
Uit de GIS analyses komt het volgende beeld naar voren. De Zuidelijke Randstad heeft al een robuust en fijnmazig fietsnetwerk, dat behoorlijk goed de economische kerngebieden, ontwikkellocaties en cultuurlandschappen verbindt. Ook zijn de snelfietsroutes goed aangesloten op het OV-netwerk. Toch is het fietsverkeer van de verschillende kernen naar het buitengebied en weer naar een andere kern niet altijd van hoge kwaliteit. Vooral de stadsranden en buitenwijken kennen een lage fietssnelheid, wat wijst op weinig doorgaande routes en veel verkeerslichten.

De aantrekkelijkheid van het landschap rond snelfietsroutes is belangrijk. Recreative fietsers geven in een recent onderzoek van de ANWB de routes in Zuid-Holland een 7,7. Een aardig cijfer maar in vergelijking met de andere provincies tamelijk laag (7,5 was het laagste cijfer). In Strava data kan het gedrag van (snelle) sportfietsers worden bekeken. Deze fietsers langere routes en kiezen daarbij specifieke gebieden afhankelijk waar ze vandaan komen. Sporters uit Den Haag fietsen graag langs de kust naar Hoek van Holland of naar het noorden, terwijl bijvoorbeeld Delftse fietsers rondjes maken naar ófwel Hoek van Holland óf het Groene Hart. Rotterdamers fietsen graag via Delft richting Den Haag en zoeken ook nog wel eens de haven op, of eiland Voorne-Putten.

INSPIRATIE VOOR DE ZUIDELIJKE RANDSTAD

Parijs weet de hoofdaders van het fietsverkeer te combineren met de mooiste beleving, zoals de Seineboulevards. Een daaraan gekoppeld secundair netwerk geeft toegang tot allerlei bestemmingen in de buurten en wijken, terwijl het primaire netwerk je altijd snel en aantrekkelijk van A naar B brengt op langere afstanden. De nadruk ligt op logische routes in het weefsel van de stad, niet puur op reistijd of afstand. Liever iets omfietsen, ongestoord langs de Seine, dan een minuut sneller langs een onaantrekkelijk gebied. De nieuwe inrichting van de Coolsingel in Rotterdam is een duidelijke stap in de richting van deze qualité Parisienne.

Kopenhagen heeft fietsen tot een lifestyle gemaakt. Door de sterke marketing en de felblauwe kleur van de fietspaden kan je niet om Kopenhagen als fietsstad heen. En daarnaast zijn er allerlei systemen ontwikkeld om ervoor te zorgen dat de fietser optimale reistijd en comfort geniet. Slimme gescheiden fietsinfrastructuur in de stad, en het Copenhagen Wheel, maken het mogelijk om in een groene golf de stad door te fietsen en om digitaal mobiliteitsgedrag en gezondheid bij te houden. Zo weet men bijvoorbeeld dat 10% reductie in de reistijd 1-2% reizigersgroei oplevert bij fietsinfrastructuur. Bij bredere straten of scheiding van het autoverkeer stijgt het aantal gebruikers met 3-5%.

MAATSCHAPPELIJKE KOSTEN-BATEN ANALYSE

In geen land ter wereld wordt er zoveel gefietst als in Nederland. Dit geldt zowel voor het gebruik van de fiets als vervoermiddel, als voor het gefietste aantal kilometers. Als we ons verplaatsen doen we dat in dertig procent van de gevallen per fiets. Ter vergelijking: in de Verenigde Staten is dat slechts in 1 procent van de gevallen. Maar liefst 6,6 procent van onze gereisde kilometers leggen Nederlanders per fiets af, terwijl dit in de EU op slechts 1,42 procent ligt. Gezien het belang van dit vervoermiddel is het goed om besluitvormingsprocessen over fietsinfrastructuurplannen met kennis te ondersteunen, zodat gestuurd kan worden op meerwaarde voor de maatschappij.

De baten van fietsinfrastructuur zijn een populair onderwerp in steden op dit moment, een greep uit recente activiteiten:

- In 2014 bracht het College van Rijksadviseurs samen met Artgineering het rapport Fietsland uit.
- VNG, IPO, vervoerregio's en Rijk onderzoeken samen in 'Tour de Force' wat er nodig is om de kracht van de fiets de komende jaren nog meer te benutten.
- Recent bracht Goudappel een rapport uit over de prestaties van het huidige Zuid-Hollandse fietsnetwerk.

Wageningen Economic Research voert momenteel een MKBA nieuwe stijl uit, als raamwerk voor het doorrekenen van de twee genoemde testtracés. De eindresultaten worden in het najaar van 2017 verwacht. De berekening gaat uit van alle significante effecten die de fietsinfrastructuur teweeg kan brengen. De voorlopige resultaten van de MKBA Trambaanpad zijn positief. De investeringskosten van €5,1 miljoen zouden binnen drie en een half jaar terugverdiend worden, uitgaande van belevingsbaten, comfort en veiligheid, en reistijdwinst. Daarbovenop worden ook baten verwacht op het gebied van gezondheid (betere luchtkwaliteit en meer beweging).

HET GEDRAG VAN SPORTFIETSERS IN DE MRDH.

Analyse van ruim 600 fietstochten op basis van Strava-data (Vereniging Deltametropool, 2017)

Kortom: de fietscultuur en het netwerk zijn in principe aanwezig in de regio, nu nog de slag maken naar topkwaliteit. Dat dit ook echt kan, blijkt uit de eerste resultaten van de MKBA én uit succesverhalen uit het buitenland en het Rijn-Waalpad (zie kader).

HET KAN: SUCCESVERHAAL VAN HET RIJNWAALPAD

Thalia Verkade beschreef onlangs in De Correspondent hoe het Rijn-Waalpad tussen Nijmegen en Arnhem er kwam:

- Er was druk van onderen: een actieve club leden van de Fietzersbond. De toenmalige voorzitter van de Fietzersbond, Marijke van Haaren, woonde in Gelderland en was tevens gedeputeerde Mobiliteit.
- Er was gewilligheid van boven: een stadsregio Arnhem-Nijmegen, die als hoogste belang had de verbinding tussen die steden te verbeteren. Die nam de coördinerende rol op zich.
- Er was bereidheid bij ambtenaren om over de grenzen van de eigen organisatie heen te stappen.
- Er was vanuit de Rijksoverheid geld beschikbaar, dat later vanuit lagere overheden werd aangevuld.

Om verschillende partijen enthousiast te krijgen, zo vertelde een van de betrokkenen, kreeg ieder zijn eigen worst voorgedragen. U ziet files of een druk OV? Lossen we hiermee op. U wilt de relatie tussen de steden verbinden? Check. U maakt zich zorgen over de volksgezondheid? Pakken we hiermee aan. Laten we deze voorwaarden voor succes als blauwdruk nemen voor de realisatie van de fietsinnovatie in Zuid-Holland.

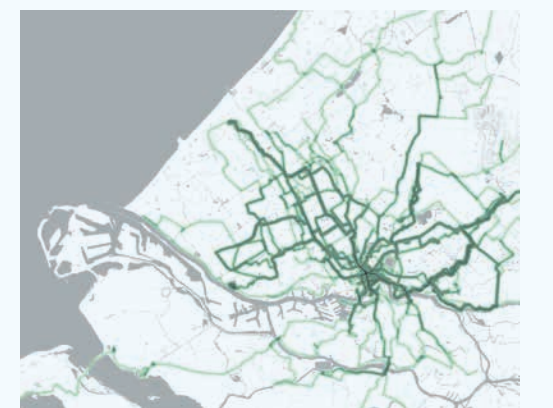
Fietsers uit Den Haag

Fietsers uit Rijswijk

Fietsers uit Delft

Fietsers uit Rotterdam

Fietsers uit Voorne-Putten

Combinatie

Kwaliteit in het huidige Metropolitane Fietsnetwerk van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag

Fietsstraat

1 Grote Marktstraat, Den Haag

2 Teilingerstraat, Rotterdam

3 Ezelsveldlaan, Delft

4 Karel Doormanstraat, Rotterdam

Kunstwerk

5 Rijnhavenbrug, Rotterdam

6 Maastunnel, Rotterdam

7 Fietsstalling CS, Rotterdam

8 De Oversteek, Rijswijk

Kade

9 Haringkade, Den Haag

10 Spoorringel, Delft

11 Rijnspoorwade, Rotterdam

12 Aelbrechtskade, Rotterdam

Boulevard/Park

13 Malieveld, Den Haag

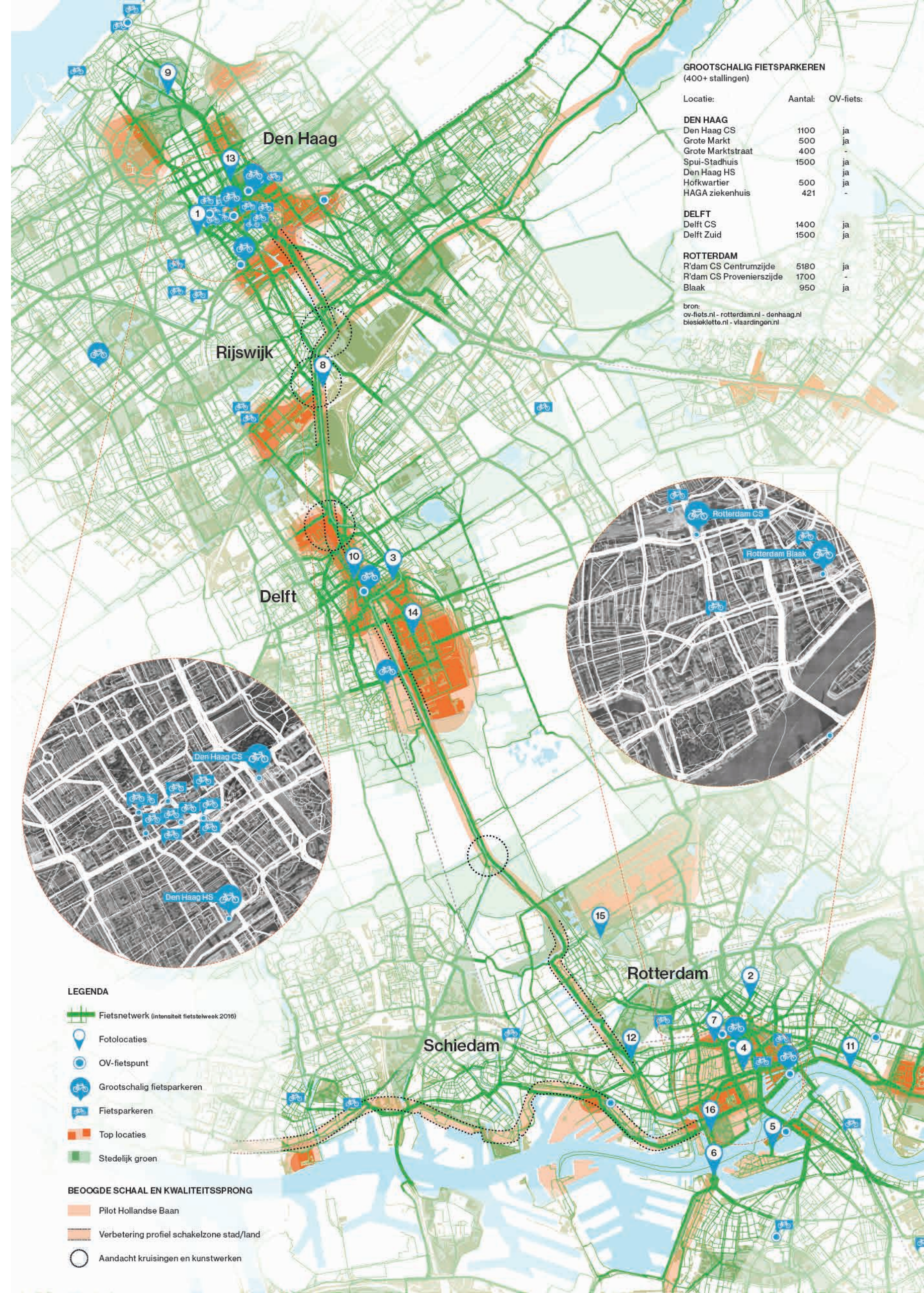
14 Mekelpark, Delft

15 Park Zestienhoven, Rotterdam

16 Het Park, Rotterdam

LEGENDA

- Fietsnetwerk (intensiteit fietsweek 2016)
- Fotolocaties
- OV-fietspunt
- Grootschalig fietsparkeren
- Fietsparkeren
- Top locaties
- Stedelijk groen

BEOOGDE SCHAAL EN KWALITEITSPRONG

- Pilot Hollandse Baan
- Verbetering profiel schakelzone stad/land
- Aandacht kruisingen en kunstwerken

BUITENPOORTEN

Een ruimtelijk concept en marketingstrategie

PILOT IN METROPOOLREGIO AMSTERDAM
 DS landschapsarchitecten: Maïke van Stiphout
 ps City: Thijs Verheugen
 Achtung! mcgarrybowen: Roy van Dijk, Tessa Robijns
 Vereniging Deltametropool: Luiza Moreira
 Provincie: Anne Könst, Corine Meijer
 MRA: Martijn Dekker

Verskillende Amerikaanse onderzoeken laten een positieve relatie zien tussen aantrekkelijk landschap en economische groei. Landelijke gebieden in Noord-Amerika met een goed ontsloten natuur en aantrekkelijke landschappen, presteren economisch beter dan gebieden zonder deze kenmerken. De Metropoolregio Amsterdam (MRA) ligt te midden van bijzondere landschappen. Kunnen de landschappen in de MRA, die al goed ontsloten zijn door openbaar vervoer, bekender worden gemaakt en daarmee bijdragen aan de economische groei van de MRA? Wat moet er gebeuren op het vlak van ruimtelijke inrichting en marketing om bekendheid te genereren voor de goede bereikbaarheid van de aantrekkelijke landschappen?

Deze pilot draait om het creëren van een marketingstrategie en een ruimtelijk concept: de Buitenpoorten. Er wordt antwoord gegeven op vragen als: welke sfeer en identiteit horen bij een Buitenpoort? Hoe wordt de relatie van inwoners tot het landschap versterkt qua beleving en fysieke verbinding? Hoe krijgt een landschap een gastvrije uitstraling? Hoe richt je dit in voor een breed publiek en welke middelen zorgen voor een duidelijke informatievoorziening? Welke branding- en marketingmogelijkheden zijn er om van Buitenpoorten een aantrekkelijke en gewilde locatie voor recreatie te maken?

De ontwikkeling en branding van Buitenpoorten is onderdeel van de oplossing van de groei van Amsterdam. Het kan bijdragen aan een verlichting van de bezoekersdruk op het centrum van Amsterdam door spreiding over de regio en biedt een makkelijke en aantrekkelijke weg naar hoogwaardige en zeer verschillende natuur- en recreatiegebieden op een duurzame manier, met het openbaar vervoer. Zo draagt de ontwikkeling van Buitenpoorten bij aan de leefbaarheid en daarmee het vestigingsklimaat van de MRA.

In het concept staan de verhalen en de mens centraal. We koersen op authentieke verhalen van echte mensen en op echte plekken. Verhalen die impact hebben en bijdragen aan een beter leven. Authenticiteit, functionaliteit en beleving staan hierbij centraal. Het ver-

haal speelt in het ontwerp voor de inrichting van de locatie een centrale rol. Om de werking van dit nieuwe concept te testen, is deze toegepast op drie Buitenpoortlocaties in de Metropoolregio Amsterdam: Santpoort-Noord, Wormerveer en Almere Oostvaarders.

De Buitenpoorten zelf zijn een afspiegeling van het landschap dat bezocht wordt. Het perron af, betekent de paden op. De route naar verschillende bestemmingen en de lokale bezienswaardigheden is verkrijgbaar op het perron. Geruuststellend bevestigt de ruimtelijke situatie dat de recreant op het juiste moment is uitgestapt. De selfie en ontdekkingsreis kunnen worden gemaakt!

DOELGROEP

De Buitenpoortbezoeker is een liefhebber van natuur, cultuur en/of sport. Hij/zij is gericht op de rust in de natuur of de gezelligheid van een terrasje op het dorpsplein; houdt van avontuur en inspanning en van rust en ontspanning; is bereid om wat meer budget aan recreatie te besteden; en trekt er graag zelf of met de hele familie op uit. De Buitenpoortbezoeker voelt zich (nog) jong, energiek en sportief.

De unieke kenmerken van de landschappen zijn gekozen als het vertrekpunt. Ontwerp en branding staan in dienst van het uitvergroten ervan. Het zichtbaar maken van lokale bezienswaardigheden en activiteiten stelt ons in staat om gericht te segmenteren en een doelgroep aan te spreken die aansluit bij het landschap.

Buitenpoorten zijn OV-knooppunten, overwegend treinstations, die op het snijvlak van stad en land liggen. Ze zijn daarmee gelegen aan landschappelijke structuren en groengebieden. Door deze bijzondere ligging kunnen zij functioneren als hub naar het landschap en zo recreatie, cultuurhistorie, natuur, voorzieningen, woongebieden en vervoersmodaliteiten samenbrengen. Daarnaast kunnen ze een belangrijke rol spelen bij het spreiden van het toerisme vanuit Amsterdam over de regio.

Geruststellend bevestigt de ruimtelijke situatie dat de recreant op het juiste moment is uitgestapt. De selfie en ontdekkingsreis kunnen worden gemaakt!

HOOG OPGELEIDE KENNISWERKERS

Het is voor de economische groei van regio's steeds meer van belang om hoogopgeleide kenniswerkers aan te trekken. Een voor de hand liggende aanpak om het Metropoolregio Landschap aantrekkelijker te maken is om te focussen op de behoeften van hoogopgeleide kenniswerkers. Het bedrijfsleven ontwikkelt zich goed daar waar hoogopgeleide kenniswerkers graag willen wonen. Zij waarderen natuur vaak meer dan ieder ander, reizen vaker voor hun werk door het landschap en leven graag in de Metropoolregio Amsterdam. Vooral kenniswerkers in de technologiesector vinden outdoor, recreatie en natuur in de buurt van hun werk en woongebied enorm belangrijk. Cultuurhistorische landschappen waar diverse activiteiten mogelijk zijn worden met name gezien als de meest aantrekkelijke landschappen.

KENNISWERKERS ZIJN MOBIELE ZOEKERS

Even snel mobiel je e-mail checken terwijl je op je afspraak wacht. Een tweet delen en bericht posten over een bijzondere ervaring. En ook nog even

connecten op LinkedIn met die interessante professional die je vanochtend sprak. Kenniswerkers zijn veel online, maar ook op zoek naar momenten en plekken om even offline te zijn. Het mobiel zoeken naar informatie wint aan terrein, waar een jaar geleden nog zo'n kleine 15% van de sites mobiel bezocht werd naderom sommigen nu al de 50%.

CAMPAGNE "BUITENSPOREN"

Het overkoepelende campagnethema om publiek naar deze stations te trekken is 'Buitensporen'. De campagne zorgt ervoor dat de Buitenpoorten onderdeel worden van de gehele reisbeleving. En dat het landschap in en rond de MRA bekend en bereikbaar wordt voor de stedeling en de recreant, de internationale kenniswerker en de toerist.

De Buitenpoort is de foyer van het Nederlandse buitenleven. Een plek waar je het buitenleven alvast kan zien, horen, ruiken, proeven, voelen en ervaren. Een informatiepunt, tribune en vertrekpunt van het lokale buitenleven tegelijk. Buitensporen is een werkwoord. Het buitensporen begint in de stad, bij mensen thuis. Het spoor leidt naar de Buitenpoort. Daar loopt het spoor vervolgens

door de natuur of het landschap in. Buitensporen leiden naar sporen van diepen en planten. Naar sporen van mensen die hun favoriete natuurbelevingen vastleggen en delen met de rest van de wereld via social media.

Buitensporen scheppen verwachting, zetten mensen in beweging, geven richting aan en brengen natuur tot leven. Buitensporen nemen stedelingen, toeristen en forensen letterlijk bij de hand en leiden hen aan de hand van schilderachtige landschappen en actuele lokale natuurinformatie over bloesemtijd, broedtijd en trekkende vogels naar het bijzondere buitenleven van Nederland aan de stadsrand. Ontdek thuis de sporen die je kunt volgen naar het buitenleven om de hoek. Stap op de trein en stap uit op een Buitenpoort in het bijzondere landschap, ontdek met je telefoon in je hand welke route je kunt lopen. Dat is de boodschap van de campagne.

LANDSCHAP ALS BEELDMERK

Iedere Buitenpoort ligt in of aan een bijzonder landschap. De satellietfoto's van de landschappen rondom de Buitenpoorten zijn campagnebeelden. De

abstracte weergave van het landschap voegt aan de karakteristieke landschappen een nieuwe culturele laag toe. De schilderachtige landschappen lijken in eerste instantie onbereikbaar. Schitterende werelden ver hier vandaan. Maar blijken heel dichtbij te zijn. Sterker nog, ze liggen op het grensgebied van stad en land te wachten om ontdekt te worden. Voor iedereen die op zoek is naar rust, natuur en buitenleven. Het marketingconcept is uitgerold met als pilot het station Santpoort-Noord.

Social Brandscaping is ideaal voor Buitenpoorten, een merk dat samenwerkt met de overheid, bedrijven en burgers om samen de wereld een stukje te verbeteren. De verbindende factoren hierbij zijn maatschappelijke thema's als wonen, recreëren, welzijn, vrije tijd, natuur, sport, milieu, gezondheid, mobiliteit en duurzaamheid. Deze thema's staan centraal bij de ontwikkeling van Buitenpoorten en betrekken van publieke en private partners. DS Landschapsarchitecten en psCity hebben een overzicht van ca. 40 partijen samengesteld als potentiële Buitenpoort partners.

THUIS OP DE BANK

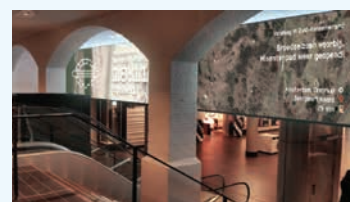
Via de uitingen op je telefoon en in de openbare ruimte krijg je tips over de treinverbindingen en actuele natuurinformatie van de Buitenpoorten. De aandacht van de stedeling wordt ook getrokken door de Frisse Neus Fontein, waar je midden in de stad even frisse lucht kan inademen; en door foto-exposities van landschappen in het culturele circuit, zoals galerie FOAM.

Thuis op de bank komt het landschap virtueel via een app en website tot leven

Campagne in de straat met de luchtfoto van het landschap

Bericht op station met luchtfoto en vertrektijd

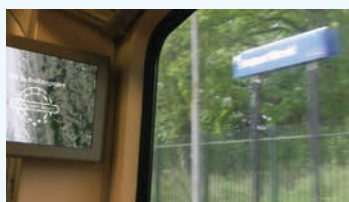
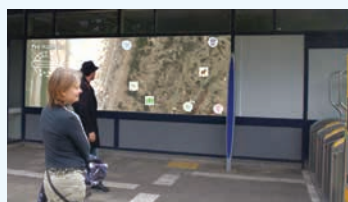

Foto op beeldscherm met stations in de trein

Interactief informatiescherm op het perron

Duinzicht: bezoekerscentrum en landschapsicoon

Door de tunnel lopen is door het landschap lopen - 5 min

Het pad begint direct bij het station

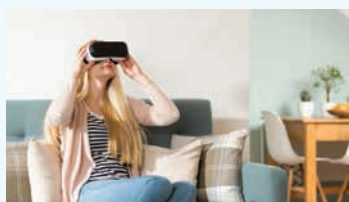
Op de smartphone is de informatie te downloaden

Verhalen van de landschappen worden gedeeld

De verhalen worden gebruikt in de campagne in de stad

De verhalen zijn te zien vanaf de bank en nodigen uit naar buiten te gaan

Foto-exposities van landschappen in galerie FOAM

De Frisse Neus Fontein, waar je midden in de stad even frisse lucht kan inademen

LESSEN UIT INTERNATIONALE VOORBEELDEN

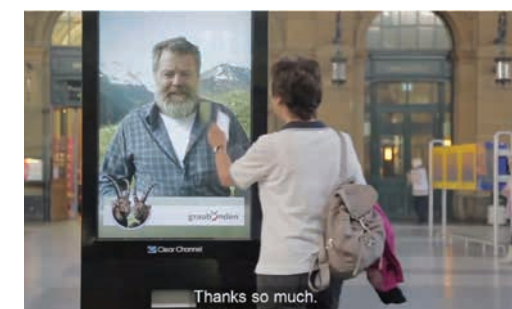
Een spoorproject verbindt het centrum van São Paulo met drie verschillende eindstations voor cultuur en ecotoerisme. De opzet van een groter project met meerdere stations voegt waarde toe aan de lijn zelf. Dat is ook het geval bij de Buitenpoorten. De overkoepelende identiteit en strategie voor Buitenpoorten is door te vertalen naar alle stations op het snijvlak tussen stad en land en biedt de mogelijkheid voor het ontwikkelen van een keurmerk die waarde toevoegt aan elke spoorlijn afzonderlijk.

Het Shifen-station nabij Taipei blinkt uit in het toegankelijk maken van natuurlijke en historische plekken. Het biedt toegang tot wandelroutes, watervallen, meren en oude dorpen. Het landschap staat centraal en is het materiaal. Dat is ook het geval bij de Buitenpoorten.

Takaosanguchi (Tokyo) ligt op 50 minuten van Tokyo en is onderdeel gemaakt van het landschap. Het vernieuwde station is ontworpen door architect Kengo Kuma. Het houten dak verbindt het station met het lokale landschap en maakt van het station in een architectonisch icoon. Het ontwerp van de Buitenpoorten streeft ook naar herkenbaarheid, in de vorm van een landschappelijk icoon. De stations gaan zo onderdeel uitmaken van het landschap en veranderen in een bezienswaardigheid.

Manly Wharf, op 30 minuten van het centrum van Sydney, is niet alleen een poort naar zee, maar ook een bestemming op zich met veel voorzieningen zoals restaurants, hotels, winkels en sportfaciliteiten. Deze verknoping met de lokale economie is een van de belangrijkste doelstellingen van de Buitenpoorten pilot.

Het Zwitserse bureau voor toerisme heeft op een vooruitstrevende en innovatieve manier het kanton Graubünden op de kaart gezet en voor stedelingen bereikbaar gemaakt. Oftewel dichtbij gebracht. Graubünden Tourism brengt de meest hectische en rustgevende plekken van Zwitserland bij elkaar, door "live narrow casting" uit te zenden in de hal van het centraal station van Zurich. Een typische Bündner nodigt voorbijgangers uit voor een middagsnack op zijn weiland. Zij kunnen communiceren via een camera en microfoon. Als er interesse is wordt er direct een gratis treinkaartje afgedrukt. De wijze waarop dit is gedaan staat aan de basis van de gekozen strategie voor de ontwikkeling en branding van Buitenpoorten.

**UITGANGSPUNTEN
RUIMTELIJKE INRICHTING**

De gebruiker van de Buitenpoorten is een veeleisende stedeling die instant bediend wil worden, direct bij aankomst op het station. Om hieraan tegemoet te komen zijn de volgende uitgangspunten opgesteld voor de ruimtelijke inrichting:

1. Het station moet in, direct aan of zeer nabij het landschap van bestemming liggen. Dit geldt voor alle ov-knooppunten die op de overzichtkaart staan;
2. Het landschap van bestemming is zichtbaar vanaf het perron, of een kleine versie ligt rondom het station. Een stadsstation als RAI of Purmerend kan hieraan niet voldoen.
3. Op een Buitenpoort sluit het station direct aan op een pad, de buitenganger loopt niet eerst over een trottoir. Het pad leidt de bezoeker het landschap in, dat is de hulp in de oriëntatie. Dit is nu nog alleen bij Wormerveer het geval.
4. Een horecagelegenheid annex bezoekerscentrum ligt in of bij het station, in een setting van het landschap waarvoor de bezoeker komt. Dat is voor alle stations nog een ontwerpogave, omdat ze nu als in- en uitstaplocatie met maximale vervoersefficiëntie zijn ingericht. Dat gaat ten koste van de verblijfskwaliteit. Hier zal een nieuw evenwicht in gevonden moeten worden.

Santpoort-Noord

Wormerveer

**INKOPPERS
EN KANSHEBBERS**

Om daadwerkelijk Buitenpoort te worden moeten stations voldoen aan concrete eisen ten aanzien van de ruimtelijke inrichting. Buitenpoort is immers een keurmerk. Santpoort-Noord, Overveen, Hoofddorp, Bussum-Zuid en Wormerveer voldoen met relatief kleine aanpassingen aan de richtlijnen. Voor de stations Santpoort-Noord en Wormerveer zijn schetsontwerpen en visualisaties gemaakt die laten zien aan welke aanpassingen gedacht wordt, om te voldoen aan de uitgangspunten.

Stations die erbij horen maar een ontwerp-ingreep van formaat nodig hebben zijn; Almere Oostvaarders, Almere-Poort, Bloemendaal, Haarlem-Spaarnwoude en Halfweg-Zwanenburg. Almere-Oostvaarders is uitgewerkt om te laten zien wat met een ingreep van formaat bedoeld wordt. De overige stations kunnen met veel moeite aan de richtlijnen voldoen.

Almere - Oostvaarders

MANIFEST IJSELMEERGEBIED

Foto's (van binnen naar buiten): Kees Leek, Debby Doedeman, Bas Leenders

Het Blauwe Hart als metropolitane verademing

Onderschreven door:

- Joop Bongers, voorzitter Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk
- Paul Langeweg, bestuurslid Vereniging Deltametropool
- Marleen Maarleveld, directeur Waterrecreatie Nederland
- Frits Palmboom, hoogleraar Van Eesterenleerstoel
- Jaap Renkema, Algemeen Ledenbelang ANWB
- Saline Verhoeven, onderzoeker Van Eesterenleerstoel
- Joost Wentink, bestuurslid Stichting Transitie IJsselmeer
- Guido van Woerkom, adviseur Coalitie Blauwe Hart Natuurlijk

Voor deze pilot is gebruik gemaakt van het artikel 'Recreatie en toerisme als ontwikkelkracht' van Saline Verhoeven, waarvan eerder een samenvatting is gepubliceerd in de Blauwe Kamer.

De Kreupel. Foto: Debby Doodeman

Amsterdam dreigt aan haar eigen succes ten onder te gaan, met teveel druk op te weinig gebied. De bredere regio blijft daarin onderbenut als leverancier van 'quality of life'. Sinds de afsluiting en inpoldering kwakkt het voormalige Zuiderzeegebied zowel ecologisch als economisch. In samenhang bezien kunnen ruimte en rust in het IJsselmeergebied, als waterrijke stadsoase, tegenwicht bieden aan de hectiek van de metropoolregio.

Kijken we naar Nederland niet als een dicht bevolkt land maar als dunbevolkte stadsstaat dan beschikken we voor de 'global battle for talent' over een unieke propositie. Een land waar iedere inwoner binnen een kwartier fietsend of varend een natuurbeleving kan hebben. Kom daar maar eens om in steden als Shanghai of al die andere metropolen met een inwoneraantal van rond de 17 miljoen. Wat nog ontbreekt is voldoende bewustzijn over deze uitgangspositie en een visie op wat er zou moeten gebeuren om onze positie als aantrekkelijk vestigingsland niet alleen te behouden maar nog verder te versterken. In het IJsselmeergebied, het Blauwe Hart van Nederland, ligt een geweldige kans om daar gericht aan te werken. Bij programma Ruimte voor Rivier zette men in op de dubbel-doelstelling van waterveiligheid met ruimtelijke kwaliteit, wat nieuwe iconen heeft opgeleverd zoals de Waal in Nijmegen. Deze dubbele doelstelling zou men in het IJsselmeergebied ook moeten kiezen.

Frits Palmboom, die vanaf 2013 de Van Eesteren leerstoel bekleedt, karakteriseerde het gebied als 'metropolitane verademing van de metropoolregio Amsterdam, en zelfs voor heel Nederland als dunbevolkte stadsstaat. Samen met de Gebiedsagenda 2050 en maatschappelijke initiatieven, zoals van de ANWB, vestigt zijn onderzoek de aandacht op het IJsselmeer als belangrijke component van Nederland als top vestigingslocatie. Palmboom formuleerde tien 'gouden regels' (zie hieronder) voor de ruimtelijke ontwikkelingen en ingrepen in het gebied. Lang heeft het IJsselmeergebied niet de belangstelling gekregen die het verdient. Waarschijnlijk vanwege de on-Nederlandse schaalgrootte. Het liefst wilden we al dat water in land veranderen. Toen dit met het schrappen van de Markerwaard kenterde is er nooit integraal naar het gebied gekeken om vast te stellen welke kwaliteit het nu verder voor Nederland zou kunnen vertegenwoordigen.

GO WHERE THE LOCALS GO

De Urban Agenda van de EU benadrukt het belang van het versterken van de werkgelegenheid in de lokale economie als voorwaarde voor duurzame stedelijke ontwikkeling. Toerisme en recreatie zijn reeds belangrijke pijlers onder de economie van het IJsselmeergebied. Hierin liggen kansen om de regionale economie te versterken. Denk aan werkgelegenheid in de gastvrijheidssector (verblijven, horeca, vervoer), de culturele sector (met musea en cultuurhistorisch erfgoed) en in de productie van lokaal geproduceerde souvenirs en streekproducten. Voor het IJsselmeergebied gaat het daarbij om waterbeleving en watergebonden recreatie en toerisme in de breedste zin. Unicité en authenticiteit zijn hierin wezenlijke condities. Een recreatieve of toeristische bestemming moet geen leeg decor zijn of programma los van de plek en context. Zoals Michael Sorkin benoemt in The Great Mall of New York (2007) is het belangrijk de micro-economie van de bewoners te koppelen aan de (globale) wereld van de bezoeker. Een balans te zoeken tussen de wensen en eisen van bewoners, bezoekers en passanten. Voortbouwend op dat wat er al is. Zo worden hotellobby's, cafés en werkplekken. Museumwinkels verkopen streekproducten en zijn een plek om cadeautjes te kopen. Buurten in toeristische hotspots blijven leefbaar. En in krimpgebieden maken toeristen het voortbestaan van het ov, de plaatselijke supermarkt of café rendabel.

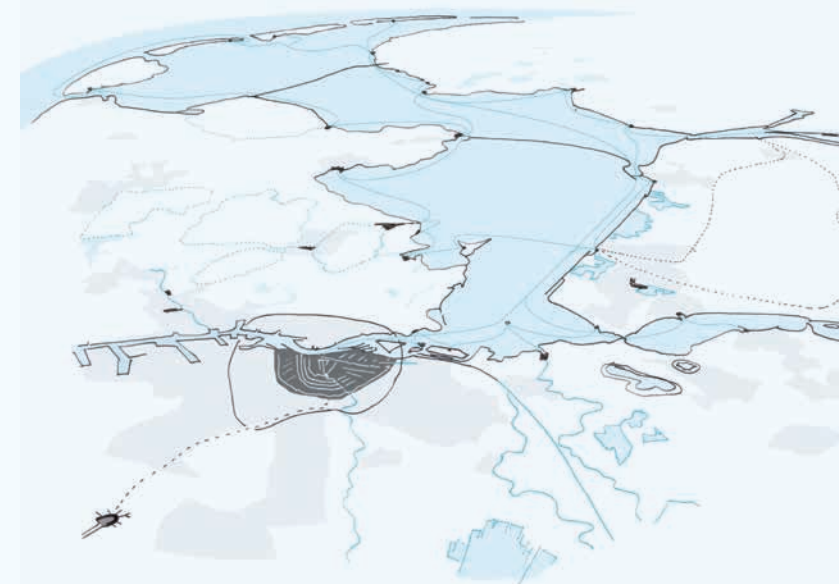
Anderzijds vormt de druk vanuit toerisme en recreatie ook bedreiging. Wanneer wordt het overlast? Het zoeken naar balans vraagt om actief ingrijpen. "Voor internationale bezoekers zijn de afstanden in Nederland zo klein, dat ze zelfs vergelijkbaar zijn met de afstanden binnen wereldsteden. Dit maakt het mogelijk ook van gebaande paden af te wijken en via passies en interesses van bezoekers meerdere plekken in ons land te koppelen." De diversiteit van bestemmingen in het IJsselmeergebied, van

Foto: Paul Broekhuizen

"Het meer van Genève, Vancouver Lake, het Gardameer. Wereldwijd bekende meren met allure. Ik zou hier graag het IJsselmeergebied aan toevoegen."

WEBLOG CEES LOGGEN GEDEPUTEERDE
NOORD HOLLAND MEI 2017

1. Maak het rondje IJsselmeer compleet
2. Benader de kust niet als een lijn maar als een zone
3. Respecteer en versterk de opeenvolging van baaien en kappen
4. Koester en versterk het verschil tussen strakke en grillige kusten
5. Verdedig de grootste open maten in het gebied
6. Intensiveer de verbanden tussen het water en het achterland
7. Speel in op de diversiteit van het (onder)waterlandschap
8. Buit de diversiteit van het achterland uit
9. Verfijn het netwerk van verbanden, te land en te water
10. Voeg een paar nieuwe krachtige trekkers toe.

kleinschalig tot grootschalig, van stedelijk tot landelijk, van historisch tot modern, van rustig tot dynamisch bieden een breed palet aan mogelijkheden om een diversiteit aan mensen te verspreiden over het gebied, passend bij de aard van de bestemming.

ECOLOGISCH HERSTEL ALS MEERWAARDE VOOR RECREATIE EN TOERISME

"Het is van belang dat we het Blauwe Hart laten kloppen door ontwikkeling van natuur - boven en onder water - en recreatie hand in hand te laten gaan." zegt Joop Bongers. De Zuiderzeewerken betekenden een grote omslag voor het IJsselmeergebied. De zoute zee veranderde in zoete binnenmeren. Compartimentering en het beteugelen van de dynamiek brachten veiligheid en meer land in het IJsselmeergebied, maar veroorzaakten ook ecologische schade. Met als resultaat een dode en vaak saai plas water. Herintroductie van dynamiek in het waterpeil en ontwikkeling van geleidelijke overgangen tussen land en water, herstellen en ontwikkelen het ecologisch systeem van het gebied. Ecologische maatregelen bieden tegelijkertijd kansen de relatie tussen stad en natuur en landschap meer betekenis te geven. Waarmee identiteit en gebruikswaarde van het IJsselmeergebied toenemen.

Met een duurzaam beheer van de visstand kan de (sport)visserij profiteren van dit herstel. Herstel en duurzame visserij geven ook kleur aan de talrijke prachtige vissersplaatjes die het gebied omranden en kansen voor de (her)introductie en verdere ontwikkeling van streekproducten uit het IJsselmeergebied. Zoals de bekende gerookte Zuiderzee Paling en de exclusieve Snoekbaars van het keurmerk ZuiderZeeZilver.

Meer vis betekent ook meer vogels in het gebied. Het IJsselmeergebied is een belangrijke schakel in de routes van trekvogels. Meer vo-

Jan Haringrace. Foto: Bas Leenders

“Dit (IJsselmeer)gebied heeft te maken met een aantal urgente opgaven. De doelstelling is om vanuit een integrale visie naar oplossingen te zoeken die meer synergie opleveren en die bijdragen aan het vestigingsklimaat en de leefbaarheid in het IJsselmeergebied. Het concept van building with nature kan hier goed tot ontwikkeling komen.”

UIT PUBLICATIE VNO-NCW NL NEXT LEVEL 2017

Visserij op het IJsselmeer. Foto: Anke Rusch

gels is aantrekkelijk voor recreanten (er is meer te zien) en voor een groeiende groep regionale en internationale birdwatchers die bereid zijn daarvoor ook buiten het toeristisch seizoen de wereld over te reizen. In het toekomstige IJsselmeergebied kunnen de vele verhaallijnen die gezamenlijk het verhaal van Nederland vertellen zichtbaar worden gemaakt. Door het ontwikkelen en uitbouwen van (nieuwe) bestemmingen en deze over het water met elkaar te verbinden.

VAARNETWERK

Toeristenvervoer kan worden gecombineerd met openbaar vervoer, zoals in de Bay Area rondom de estuaria van San Francisco en San Pablo. Dagelijks pendelen hier ruim 16.000 mensen met veerboten heen en weer tussen San Francisco, de suburbs en omliggende natuurparken. Over afstanden vergelijkbaar met de afstand tussen Amsterdam en Lelystad. Dichter bij huis vervoert Waterbus in de Rijmondregio tussen de westzijde van Rotterdam en Slidrecht meer dan 2 miljoen forenzen en toeristen per jaar. Voor het Werelderfgoed Kinderdijk is zelfs een sneldienst ontwikkeld die Kinderdijk rechtstreeks verbindt met Rotterdam en Dordrecht en het nationaal Park NL Delta Biesbosch-Haringvliet.

Kan dan de Oostvaardersdijk, langs, of bijna door, de Oostvaardersplassen, met het plotseling opdoemend silhouet van Amsterdam een recreatief alternatief worden voor de drukke Waterlandse zeedijken? Een kwaliteitsslag van de pontaanlanding bij het NS-station van Stavoren en uitbouwen van de bestaande veerverbinding naar het kopstation naar Enkhuizen maakt van de noordhaven de landpoort tot de Friese kust en de meren. Optimaliseer de OV-potentie van deze beide kopstations.

Of het Waterfront van Lelystad. Nu vervoert een shuttlebus toeristen vanaf de Piet Heinkade in Amsterdam naar de Amsterdam Fashion Outlet, ofwel Bataviastad, in Lelystad. Weliswaar een klein stukje langs het Markermeer, maar ook over de toch al zwaarbelaste A1 en A6. Een veerverbinding vanaf Amsterdam Centraal station of de eindhalte van tram 26 op IJburg maakt van de tocht naar Bataviastad een nieuw Kröller-Müller, een ervaring. Het museumbezoek of winkelen onderdeel van een unieke reis. Te combineren met een bezoek aan Markerwadden, Hoorn of een van de historische stadjes rond de Gouwzee.

Ferry diensten Bay Area. Beeld: Guide Publishing Group, 2011

“In 2017 worden door Rijk en provincies aan de hand van de lagenbenadering van het ‘ruimtelijk denken’ een aantal bouwstenen gemaakt voor een gebiedsagenda. Dit artikel is een welkome aanvulling hierop.”

PIETER DEN BESTEN, PROGRAMMAMANAGER
AGENDA IJSELMEER Gebied 2050

VAN WOORDEN NAAR DADEN

Toch ontbreekt nog een totaalvisie. De in ontwikkeling zijnde Gebiedsagenda 2050 kent de ambitie om hier een antwoord op te geven. Het IJsselmeer gebied is echter van iedereen en dus feitelijk van niemand. Om zeker te stellen dat het tot concrete actie komt is het noodzakelijk dat er een bestuurlijke constellatie ontstaat die regie mogelijk maakt. Daarbij kan lering getrokken worden uit de wijze waarop dit voor het Waddengebied vorm heeft gekregen. Publiek Private samenwerking is daarbij een voorwaarde tot succes.

Onder de titel ‘Samen meer IJsselmeer’ werd in het jaar 2000, op initiatief van een breed samenwerkingsverband van natuur- en recreatie organisaties, een bijdrage geleverd aan de 5e nota ruimtelijke ordening. Het was daarmee een eerste poging om na bijna een eeuw lang dijken bouwen en inpolderen, de potentie van het gebied voor Nederland in een veel bredere context te plaatsen met een samenhangende visie op recreatie en natuur. Nu 17 jaar later moeten we constateren dat de tijd toen blijkbaar nog niet rijp was om tot daden te komen. Op dit moment is er sprake van een duidelijke kentering en leeft in steeds bredere kringen de vraag welke functies we aan dit gebied van ‘metropolitaanse verademing’ mee kunnen geven. Ondergetekenden hebben gezamenlijk de volgende agenda opgesteld:

1. Geef als drager voor deze ontwikkeling prioriteit aan het ecologisch herstel van het IJsselmeergebied in de programmering van de Delta-aanpak Waterkwaliteit en Zoetwater en maak daarmee dit gebied van proeftuin tot etalage van het Bouwen met de Natuur. Maak Aqua-Eco-engineering een nieuwe succesvolle component van het vakgebied van de Deltatechnologie. Creëer daarvoor een IJsselmeeracademie waarbinnen wetenschap en praktijk elkaar ontmoeten en een ruime aanwending van de mogelijkheden voor civil-science een plaats krijgt.

2. Ontwikkel het IJsselmeergebied als metropolitane verademing, waar de inwoner en (internationale) bezoeker de unieke kwaliteiten van het water landschap kan beleven. Vergroot de toegankelijkheid van de kustzo-

ne door het toevoegen van bestemmingen, attracties of landingspunten; met passende iconen als krachtige trekkers en verborgen parels voor meer individuele beleving. Ontwikkel de Friese IJsselmeerkust en realiseer een nieuw Kröller-Müller. Geef vorm aan de balans: rust tegenover dynamiek, individueel tegenover massaal, natuur tegenover stad. Versterk de unieke water en landschappelijke beleving van verblijfs-, dag- en oeverrecreatie.

3. Benut contrasten. De nadruk op het veiligheidsdenken heeft ruimte opgeleverd, een afwisseling van oevers met natuur, landbouw en verstedelijking. Koester deze verschillen, d.w.z. zorgvuldig omgaan met balans landschap/natuur en verstedelijking. Behoud en versterk variatie in meer en minder verstedelijkte kusten, meer en minder toegankelijke gebieden: landschappelijk metropoolgebied en verstedelijkte delta. Op grotere schaal: respecteer de ruimtelijke zonering van de metropoolregio naar de Wadden en de Noordzee.

4. Verbind wateropgave, ecologische opgave en opgave ruimtelijke kwaliteit. Het versterken van de dijken en de ecologische herstelmaatregelen zijn ingrepen op de overgang land-water: verbind land en water, creëer oeverzones, benut de diversiteit in het landschap en de variatie in het onderwaterlandschap, de ondergrond en waterdieptes.

5. Neem waterverbindingen op in het mobiliteitsnetwerk. Benut hierbij bestaande en nieuwe recreatieve routenetwerken voor varen, fietsen en wandelen. Versterk daarmee de waterbeleving van Nederland: verschillende verhaallijnen van leven met het water, onder de zeespiegel en in de delta. Neem het Blauwe Hart, heden, verleden en toekomst, op als verhaallijn ontwikkeld door het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC).

6. En tot slot, creëer een governance die de noodzakelijke regiefunctie faciliteert.

DIEMERSCHEG

Tussen hoop en werkelijkheid

PILOT IN METROPOOLREGIO AMSTERDAM
Academie van Bouwkunst Amsterdam: Riette Bosch,
Philomene van der Vliet, Jandirk Hoekstra en 11 studenten (zie colofon)
Staatsbosbeheer: Robert Graat

De stad als bos - gebruik makend van de bestaande zandlichamen van de infrastructuur en toevoeging van natuur (Simon Verbeek)

De Diemerscheg is één van de karakteristieke 'groene lobben' van Amsterdam. Ooit een uitgestrekt veenrivierenlandschap gelegen aan de poorten van de stad, met de Gein, de Vecht en de Gaasp als belangrijkste spelers. Een landschap van rivieren, trekvaarten, polders en boezems, met buitens voor de stedeling, gelegen aan de kust van de Zuiderzee en de Vecht. Planologen bedachten de lobbenstructuur om iedere Amsterdammer snel toegang te geven tot 'buiten'. Fietsend door de scheg ontwaart men nog slechts flarden van dit oorspronkelijk zo typisch Hollandse landschap dat zo nadrukkelijk een dialoog aanging met de stad. Rijdend van Amsterdam naar Almere is het kenmerkende 'venster' van IJmeer naar het Groene Hart door bebouwing en geluidschermen gehalveerd ten opzichte van tien jaar geleden.

De afgelopen jaren presenteren politici en vakgenoten als Duco Stadijg, Zef Hemel en Friso de Zeeuw visies op de verdere stadsuitleg en stedelijke verdichting van Groot Amsterdam. In het programma Koers 2025 zijn 50.000 nieuwe woningen gepland binnen bestaand stedelijk gebied. Daar komt bij dat Amsterdam jaarlijks 17 miljoen toeristen trekt, en deze in toenemende mate probeert te spreiden over de regio. Is de Diemerscheg in dat krachtenveld een bestemming? Hoe belangrijk is het nabije landschap als voorwaarde voor een gezonde en aantrekkelijke stad? Welk krachtenveld leidde tot de caleidoscopische versnippering van dit verstedelijkte landschap? Wie zijn haar gebruikers en welke strategische interventies zijn er nodig om de stedelijke en landschappelijke potenties van dit gebied tot uiting te laten komen? Elf studenten landschapsarchitectuur en stedenbouw van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam bogen zich 16 weken over deze vragen.

Stadsranden zijn op veel plekken diffuus; er mist een 'edge' aan de 'wedge'

KLEREN VAN DE KEIZER

De Diemerscheg als samenhangend fenomeen blijkt als de kleren van de keizer; non-existent. De studenten hebben hun best gedaan prachtige kaarten te maken van landschapsstructuren om de latente samenhang in beeld te brengen, maar de ontwikkeling in de historische reeksen is onverbiddelijk. Iruma Rodriguez toont waar het mis is gegaan met de droom van de Lobbenstad. Niet alleen het fragmentarische resultaat is pijnlijk maar vooral het feit dat die fragmentatie zeer recent heeft plaatsgevonden. Tot en met de jaren zeventig lijkt de bouwwoede zich te houden aan de intenties van Van Eesteren. De Bijlmer ontwikkelde zich als stadslob en respecteert de Diem en de Gein als landschappelijke grenzen. Pas de latere wijken van Diemen aan weerszijden van de Weesper trekvaart lijken zich te onttrekken aan de planologische intentie of cultuurhistorische gelaagdheid en de verstopping van de scheg gaat door. Dit jaar wordt de laatste hand gelegd aan de verbreding van de A1 met extra opritten en nieuwe by-pass naar de A9. In de Bloemendalerpolder en bij Muiden wordt de grond al bouwrijp gemaakt voor 4.000 nieuwe woningen.

ONDERTUSSEN BIJ DE BUREN

De moeite die Amsterdam doet om binnen de bestaande stad te verdichten lijkt omgekeerd evenredig aan de expansiedrift van buurgemeenten als Weesp, Purmerend of de Haarlemmermeer, ondanks de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Na de uitbreiding van Weesp in de Bloemendalerpolder begint het weidse veenweidelandschap voor de Amsterdammers voortaan bij de Vecht. Er is blijkbaar een gebrek aan een breed gedragen en gedeeld perspectief. Eric Claassen en anderen tonen ons een enorme hoeveelheid in bouwplannen die gekenmerkt worden door de eenzijdige woningtypologie (de rijwoning), die niet aantrekkelijk zijn voor de nieuwe stedeling. In Diemen zelf lijken lokale ontwikkelingen

zich te onttrekken aan hun omgeving. Holland Park bijvoorbeeld is op zichzelf een positieve herstructurering van een oud bedrijventerrein, maar met een geforceerde waterstructuur die niet aansluit op het nabijgelegen vaarwater. De spoorboog sluit de buurt fysiek af en tot schrik van de studenten worden nieuwe voorzieningen, zoals een basisschool, nauwelijks gerealiseerd. Ondertussen worden binnen de Sniep meer rijwoningen bijgebouwd zonder zich iets aan te trekken van de bijzondere ligging aan de Trekvaart en de Diem.

VOOR WIE IS DE DIEMERSCHEG?

Ana Sosin ging er meerdere keren op uit om de mensen in Diemen persoonlijk te bevragen over hun woonplaats. Opvallend is dat zowel de eigenheid, de relatieve rust als de nabijheid van Amsterdam als kwaliteit wordt benoemd. Maar is het niet de onverwachte betaalbaarheid die doorslaggevend is geweest? En het feit dat je auto nog gewoon voor de deur staat? Het landschap wordt niet genoemd maar hoe is dat ook mogelijk als het verstoppt zit achter een bedrijventerrein. Bedrijven in goedkope grijze dozen met geen andere oriëntatie dan de weg waarover werknemers arriveren met hun auto waar potentiële klanten ze kunnen herkennen aan de oplichtende bedrijfsnamen. Waarom kan het hoofdkantoor van Claudia Sträter niet onderdeel zijn van de gemengde stad in plaats van als anonieme stopverf tussen stad en land? Hoewel Diemen zich profileert als die fijne gemeente met 'best of both worlds' is die kwaliteit in werkelijkheid nauwelijks waarneembaar. Is dit overtuigend genoeg voor de multinational die overweegt zich in Nederland te vestigen en op zoek is naar die fijne hoogwaardige woon-werkomgeving voor haar werknemers?

TUSSEN WAL EN SCHIP

Het landschap lijkt tussen wal en schip gevallen, een entiteit met nauwelijks nog landbouwkundige betekenis, doorsneden door dikke bundels snelweg en

Hoe kan dit unieke gebied zowel ruimte bieden aan de vraag naar onder andere woningen voor middenklasse gezinnen terwijl ook de landschappelijke kwaliteit reanimatie vergt?

Rondje Diemerscheg (Kim Krijger)

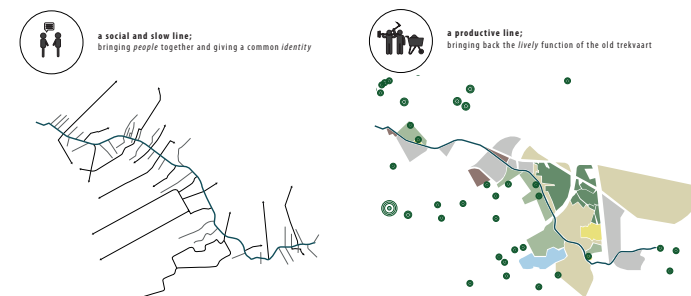

Weespertrekvaart met meer dan 80 ha (her)ontwikkelingslocaties als navelstreng tussen stad(Amstel) en het landschap van de Vecht (Rick Groeneveld)

WAT ALS:

Je even eenvoudig van de Rembrandtoren naar Weesp kan fietsen en varen als van de Munttoren naar Ouderkerk aan de Amstel? De Weespertrekvaart is weliswaar anders dan de Amstel maar evengoed een sterk verankerde stad-land-verbinding. Maar waar de Amstel zich als chique adres van welgesteld Amsterdam ontwikkelde werd de Trekvaart het werkkanaal waarlangs bedrijventerreinen en infrastructuur zich gestaag verder ontwikkelden. Later werd die doorsneden door het Amsterdam-Rijnkanaal, waarmee de doorvaart naar Weesp onmogelijk werd, maar ook de verbinding tussen de prachtige Diem en het IJmeer werd geblokkeerd. De routes door en langs de Diemerscheg zijn kruipdoor sluipdoor; interessant op lokaal niveau maar nauwelijks vindbaar voor de Amsterdammer, laat staan dagjesmensen en toeristen. Uitzondering hierop is misschien de route langs de IJmeeroever die je via het ruige Diemerpark naar het Muiderlot brengt.

Charlotte van der Woude gebruikt in haar plan 'Along the line' de verbindende kracht van water om de scheg nieuw leven in te blazen. De scheg transformeert tot een productief landschap op drie schaalniveaus: Kleine collectieve tuinen dichtbij de stad voor de buurt, een veenmoeras-laboratorium voor ondernemers ten zuiden van de Diem en nieuwe grootschalige natte landbouw op veen (paludicultuur) ter hoogte van de Gaasperplas. Stad en land worden aan elkaar geregen door een groen-blauw netwerk dat productie en recreatie mogelijk maakt en bodemdaling tegengaat. Rick Groeneveld transformeert meer dan 80 ha bedrijventerrein tot gemixte woon-werk omgevingen waardoor zowel verdichting mogelijk is binnen Amsterdam en Diemen maar ook bedrijfsterrainen als Stampersgat kunnen worden gesaneerd. Een nieuwe recreatiehaven aan de Diem is de scharnier van waaruit stedelingen naar Grachtengordel, het IJmeer of de Vechtstreek kunnen varen. Kim Krijger voegt daar nog een dozijn interessante bestemmingen aan toe, door een fietsronde te beschrijven langs Diem, Weespertrekvaart, de Vecht en de IJ-oeveren. Daarmee komt ook een herontwikkeling rond bijvoorbeeld de Gaasperplas in een nieuw daglicht te staan.

Analyse en masterplan (Charlotte van der Woude)

“Als je naar Diemen en Zuidoost gaat, zie je alleen nog de brokstukken van ontwerpersdromen.”

KOEN HEZEMANS

Ronduit schrijnend is tot slot de constatering van Simon Verbeek dat het huidige gebruik van het landschap leidt tot een milieucrisis. Door de drooglegging van het veenweidegebied komen broeikasgassen vrij. Daarbij lijkt de Diemerscheg ons vooral geld te kosten, want er moet continue gepompt en onderhoud gepleegd worden. Ergens is de vanzelfsprekende notie van landschap tot Nut (voedsel en energie) en Genoegen (beleving, vrije tijd), verloren gegaan. Waarom kan het huidige landschap niet meer dienen als productiegrond voor energie, voedsel, zoetwaterbuffer en tegelijk recreatielandschap zijn dat meer te bieden heeft dan dagelijkse uitloop voor de aanwonenden?

HOOP

De analyse dat Amsterdam pronkt met de kleren van de keizer als het gaat om de Diemerscheg, mag onthutsend genoemd worden. Hoewel de scheg in de Structuurvisie Amsterdam 2040 wordt gepresenteerd als groene ruimtelijke eenheid en lijkt bij te dragen aan het verbeteren van het vestigingsklimaat van de stad, blijkt de Diemerscheg in werkelijkheid zo goed als niet van betekenis. Afgelopen jaren is op verschillende

vlakken gewerkt aan vergroten van creatieve betekenis van de scheg. De bereikbaarheid is ontegenzeggelijk verbeterd; er zijn bruggen gebouwd over het Amsterdam-Rijnkanaal en fietstunnels aangelegd onder de A1 en A9. Het werk van de studenten toont echter aan dat er meer nodig is om de 'scheg' naar een metropolaan niveau te tillen. Alle ideeën van de studenten tonen op volstrekt eigen wijze dat heldere keuzes en samenwerking noodzakelijk zijn om de latente kwaliteit van een intensieve stad aan een landschap van betekenis op te laten bloeien. De geesten zijn rijp voor een gebiedsbrede visie op landschap en stad in de Diemerscheg. Staatsbosbeheer, Diemen, Amsterdam en de Gemeente Gooise Meren pakken de handschoen op om van de reeks sectorale incidenten en losse gebiedsontwikkelingen te komen tot een samenhangende ontwikkel- en beheerstrategie. Wellicht wordt hoop toch nog werkelijkheid.

TABULA SCRIPTA

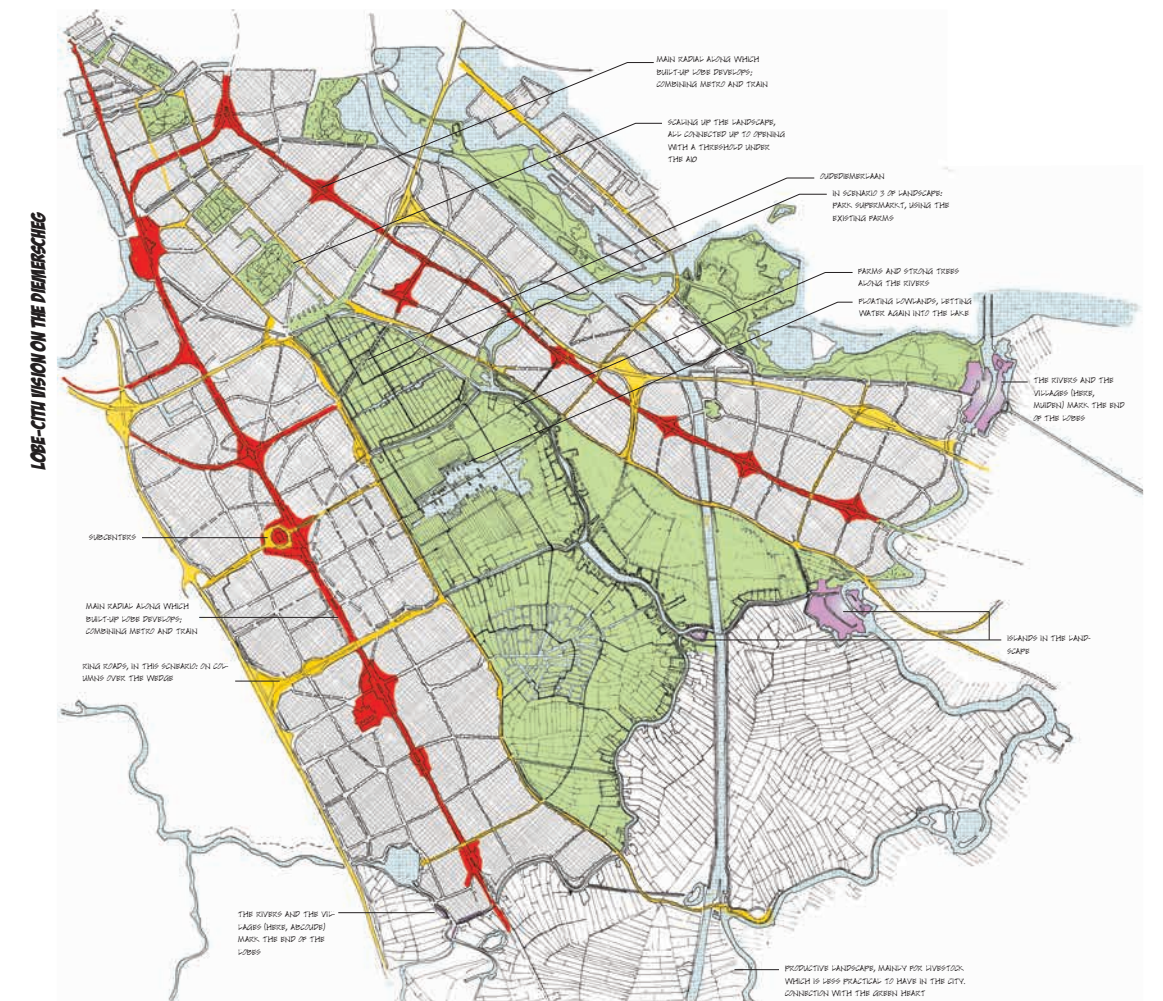
De studentopgave is onderdeel van het lectoraat Tabula Scripta van Floris Alkemade aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Hij stelt dat 'perifere' wijken als Diemen trots en aandacht missen. Een notie die geïllustreerd wordt door de kaarten van Erik Fischer die de dichtheid aan genomen foto's door bewoners en bezoekers weergeeft. De historische centra zijn eenvoudig herkenbaar aan de enorme dichtheid aan foto's die er genomen zijn terwijl de periferie nagenoeg wit blijft: "Een sociale cultuur met Alzheimer", volgens Floris. De hedendaagse geschiedenis laat geen sporen achter maar het verre verleden is scherp in beeld. Wat gebeurt er als we met dezelfde aandacht naar Diemen en wijken rondom en in de gelijknamige scheg zouden kijken als naar de binnenstad van Amsterdam?

GROENE METROPOOL

Het Programma Groene Metropool, dat is gericht op creëren van een aantrekkelijk groen, woon- en vestigingsklimaat in stedelijke netwerken, is een van de drie nationale programma's waar Staatsbosbeheer aan werkt. Eén van de gebieden die daarin onder de loep worden genomen is de Diemerscheg, tussen Amsterdam en de Vecht. Afgelopen jaren is hier gewerkt aan het verbeteren van de toegankelijkheid voor wandelaars en fietsers en creëren van aantrekkelijke bestemmingen. Er zijn resultaten geboekt, maar de betekenis van de scheg voor de stad en zijn inwoners is nog altijd beperkt. Contact: Robert Graat

WAT ALS:

Het oorspronkelijke concept van de Lobbenstad consequent en verbeterd zou zijn uitgevoerd. Iruma Rodriguez toont ons de Diemerscheg en haar flanken in de meest optimale vorm. De kritische noot (van Kevin Lynch) over aflopende dichtheid in de bebouwde lobben, lost ze op door tot aan het einde van de vervoerslijnen te intensiveren met nieuw stedelijk programma. Het vernieuwende van het programma zit in de vanzelfsprekende combinatie van wonen en werken met (intensieve) voedselproductie en energiewinning. Om de methode daartoe geloofwaardig te maken bouwt ze voort op Regen Villages uit Denemarken (Effekt.dk) maar wel met een vertaling naar een stedelijke situatie. Het levert een fascinerend beeld op van een stad met een prachtige samenhang van klassiek stedelijk weefsel, waarin iedere vorm van buitenruimte zich positief verhoudt tot het gebouwde. Van de kleine schaal van de tuinen van de Hortus tot de midden-schaal rond de trekvaart tot de grote schaal van IJmeer, Vecht en het Groene Hart.

De verbeterd uitgevoerde Lobbenstad (Iruma Rodríguez Hernández)

BESCHERMING DOOR ONTWIKKELING

Internationale voorbeelden van landschapsinstrumentaria toegepast in de Metropoolregio Amsterdam

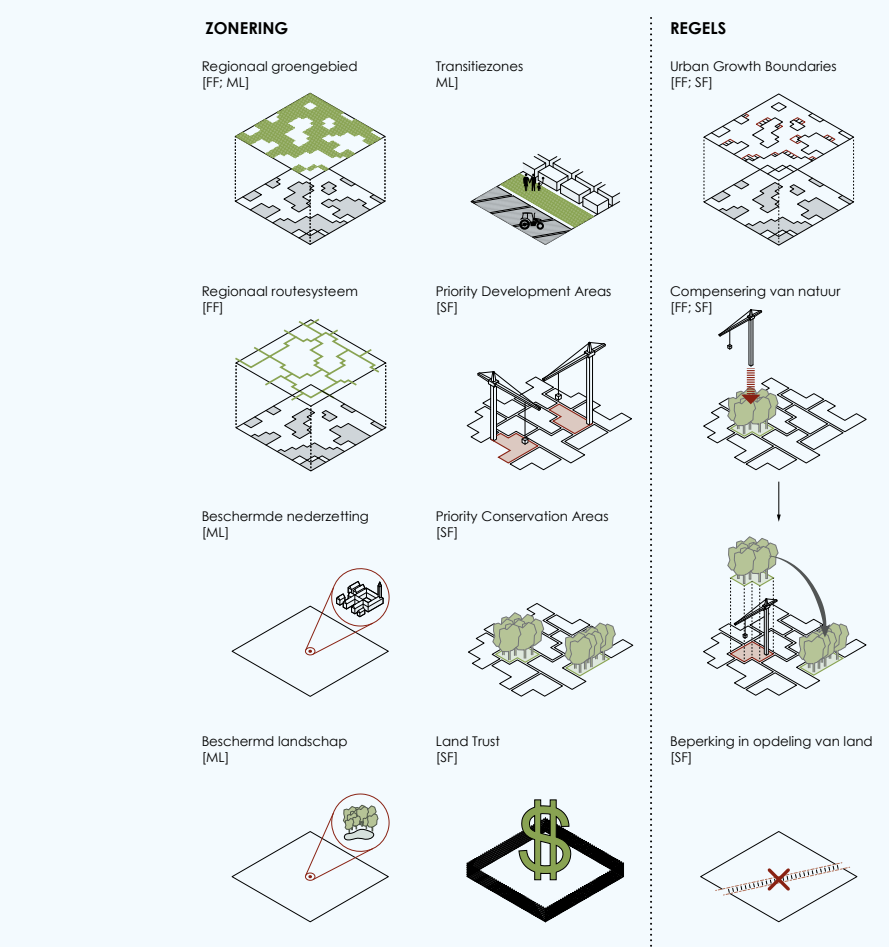
PILOT IN METROPOOLREGIO AMSTERDAM
TU Delft: Steffen Nijhuis, Mei Liu, Frits van Loon
Vereniging Deltametropool: Merten Nefs, Arjan Smits
Provincie: Ton Bossink, Jurjen Tjarks

Momenteel werkt Noord-Holland aan een omgevingsvisie, die o.a. de concurrentiepositie van de Metropoolregio Amsterdam wil behouden en versterken, een doel waar het landschap een goede bijdrage aan kan leveren. Voor het bereiken van dit doel is het essentieel dat zowel bestaande kwaliteiten van het landschap beschermd worden als nieuwe landschappelijke kwaliteiten ontwikkeld. Deze pilot genereert hiervoor inspiratie door succesvolle voorbeelden van plannings- en beleidsinstrumentaria voor de bescherming en ontwikkeling van landschappen te bekijken en testen. We geven een overzicht van ruimtelijke concepten voor regionale landschapsbescherming en -ontwikkeling, geïllustreerd aan de hand van internationale voorbeelden. Bij drie voorbeelden is onderzocht hoe ruimtelijke concepten in de praktijk werken, hoe deze gefinancierd worden en welke organisatievorm gekozen is (governance). De belangrijkste lessen zijn vervolgens schetsmatig toegepast op de landschappen van de MRA. De internationale instrumentaria blijken interessante aanknopingspunten te zijn in de ontwikkeling van een aantrekkelijk en waardevol landschap waar natuur, water, cultuurhistorie, landbouw, recreatie en wonen elkaar versterken.

BESCHERMING DOOR PLANNING

Nederland is een van de weinige landen in Europa die nauwelijks wettelijk beschermde landschappen kent. In de afgelopen jaren heeft Nederland wel de Europese landschapsconventie geratificeerd die de bescherming, het beheer en de planning van landschappen bevordert en de Europese samenwerking hierin organiseert. In de afgelopen decennia werden drie landschappen aangemerkt als werelderfgoed: Schokland en omgeving, de Stelling van Amsterdam en de Beemster. Dit zijn echter zwakke vormen van bescherming omdat ze nauwelijks rechtsgrond hebben. Juridische instrumenten zoals de Monumentenwet (2012) beogen de feitelijke staat van monumenten en gebieden te behouden, wat bijna onmogelijk is voor levende cultuurlandschappen die voortdurend veranderen en onder druk staan van agrarische, economische en andere ontwikkelingen. Daarnaast is er nog de Wet natuurbescherming (2017), die vooral gericht is op bescherming van specifieke natuurgebieden zoals Natura 2000-gebieden (Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijngebieden), Beschermde Natuurmonumenten en Wetlands (Ramsar-gebieden), maar waar cultuurlandschappen maar zijdelings een rol spelen. De mogelijkheden voor juridische bescherming van landschappen zijn in Nederland dus beperkt.

In de tweede helft van de twintigste eeuw werd de bescherming van landschap onderdeel van de politieke discussie (bijv. Visie Landschaps-

bouw, Relatienota, Nota Landschap en Nota Belvédère) die resulteerde in belangrijke ruimtelijke ordeningsinstrumenten die zijn ingebed in de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Deze wordt momenteel vervangen door de Omgevingswet. Ruimtelijke ordeningsinstrumenten bieden betere mogelijkheden voor landschapsbescherming dan wettelijke instrumenten en beogen integrale ontwikkeling van het landschap, waarbij de bestaande structuur, de historische gegroeide situatie, wordt gebruikt om een herkenbare omgeving met zijn eigen identiteit te waarborgen. Ook was zorgvuldig landschapsonwerp een belangrijk deel van de naoorlogse landinrichtingspolitiek. Landschappen worden in Nederland dus vooral beschermd door middel van planningsinstrumenten, dus bescherming door planning.

Omdat het bindende bestemmingsplan op de schaal van gemeente functioneert, is het lastig regionale samenhang in landschapsonwikkeling te waarborgen, ondanks het bestaan van visies op hogere schaal, zoals provinciale omgevingsplannen. Sinds de decentralisatie van het landschapsbeleid, bestaan er geen nationale bufferzones en landschappen meer. Wel wordt gewerkt aan een nieuwe generatie van Nationale Parken. Iedere provincie geeft het landschapsbeleid nu op zijn eigen wijze vorm, bijvoorbeeld in omgevingsvisies en de NNN gebieden (Natuurnetwerk Nederland). In 2014 bracht Noord-Holland een Kwaliteitsbeeld van het MRA landschap uit, in samenhang met een nieuw opgerichte Stuurgroep Metropolitaan Landschap en bijbehorende uitvoeringsagenda.

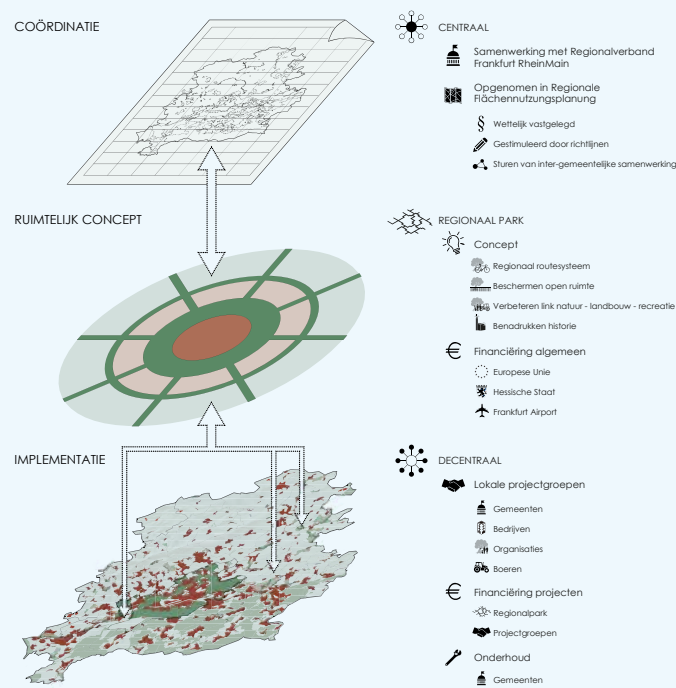
INTERNATIONALE CONTEXT

In landen om ons heen wordt landschap op verschillende manieren effectief beschermd, door het te vrijwaren van bebouwing. In het Angelsaksische model gebeurt dit door restrictieve

wetgeving t.a.v. grondgebruiksplanning en natuurbescherming. In dergelijke zones moeten regionale en lokale plannen worden opgenomen met behulp van een vergunningensysteem. Toezicht en handhaving is verzekerd door een onafhankelijk orgaan met mandaat waarbij Landschapskarakterisering een belangrijk instrument voor besluitvorming is. In het Scandinavische model vindt bescherming vooral decentraal plaats door de regio of provincie. In integrale regionale plannen geeft men nationaal vastgestelde wetten en richtlijnen handen en voeten, als raamwerk voor gemeentelijke plannen. In het regionaal plan staat aangegeven wat in de groene gebieden wel en niet mag. Sterke ruimtelijke concepten spelen in beide modellen een belangrijke rol in de bescherming en ontwikkeling van landschappen. Er zijn drie typen benaderingen voor ruimtelijke ontwikkeling te onderscheiden: gebiedsbenaderingen, corridorbenaderingen en raamwerkbenaderingen.

DRIE VOORBEELDEN

Van drie metropoolregio's is het beleidsinstrumentarium voor metropolitane landschappen nader in detail onderzocht: Regionalverband Frankfurt Rhein Main, Città Metropolitana di Milano, en de San Francisco Bay Area. Deze drie geven een breed scala aan mogelijkheden weer wat betreft ruimtelijk concept en organisatiestructuur, van groengordel met landbouwpark en routenetwerk tot vlekkenplan; van hiërarchisch en uitgewerkt tot liberaal en flexibel. Ook is 'onder de motorkap gekeken' van het meest relevante instrumentarium op regionale schaal. Hoe worden ontwikkeling en beheer gefinancierd, hoe kunnen burgers en bedrijven participeren, en wat zijn in elk van de gebieden precies de spelregels en aanbevelingen bij ruimtelijke ontwikkelingen? De lessen die de MRA hieruit kan leren variëren voor elk van deze aspecten en zijn mogelijk ook te combineren.

REGIONALPARK FRANKFURT RHEIN-MAIN

In de regio Frankfurt Rhein-Main is gebroken met de traditioneel hiërarchische planvorming in Duitsland. In deze metropoolregio heeft men de Regionalplanung en de (gemeentelijke) Flächennutzungsplanung en Bebauungsplanung gecombineerd in één bindend landgebruiksplan, waardoor er directer gestuurd kan worden op intergemeentelijke samenwerkingen en regionale belangen. Zo zijn bijvoorbeeld ook de routes van het Regionalpark Rhein-Main opgenomen in het plan en wordt duurzame stedelijke ontwikkeling erin gewaarborgd. Frankfurt staat met haar hoogbouw, banken en vliegveld bekend als economische hoofdstad van Duitsland en de EU. De regio heeft echter ook schitterende landschappen, historische elementen en recreatieve mogelijkheden te bieden. Deze kwaliteiten worden behouden, ontwikkeld en met elkaar verbonden door het Regionalpark Rhein-Main. Het regionaal park

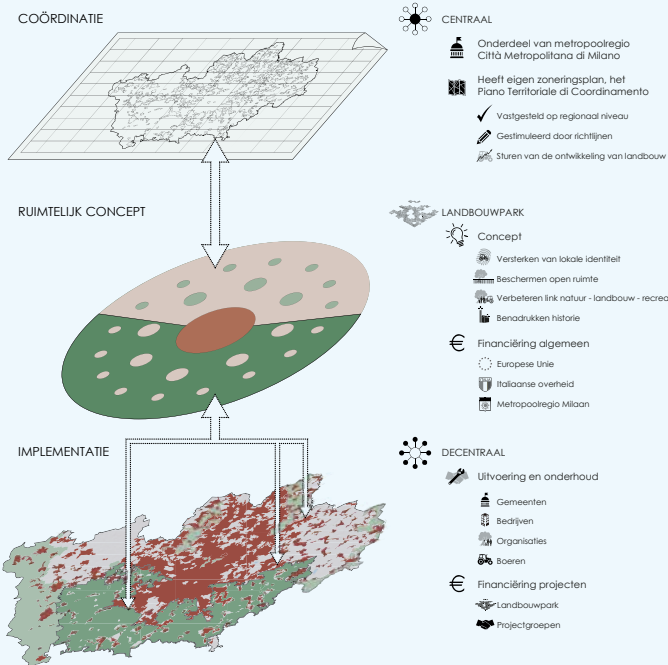
2,3 miljoen inwoners (700.000 in Frankfurt am Main)
oppervlakte ca. 25.000 km²
75 gemeenten
15 Regionalpark partners (o.a. 7 Landkreise met daarin 123 gemeenten, het Regionalverband Frankfurt Rhein-Main, en de Staat Hesse)

PARCO AGRICOLO SUD MILANO

Net als in Duitsland plant men in Italië de ruimte op verschillende schalen, waarbij steeds zoveel mogelijk op een laag schaalniveau wordt beslist, behalve in het geval van metropoolregio's. De regio Lombardije stelt het Piano Territoriale Regionale (PTR) op, een instrument wat bedoeld is om samenhang in de strategische visie van de regio te brengen. Ook worden kansen voor lokale overheden aangegeven. Een onderdeel van het PTR is een weergave van de beschermde natuurgebieden en landschappen. Hieronder vallen ook een aantal regionale parken, zoals het Parco Agricolo Sud Milano. Dit landbouwpark is opgericht in 1990 en nu onderdeel van de organisatiestructuur van de nieuwe Città Metropolitana di Milano, dat tegelijkertijd functioneert als een regionaal landbouwpark én als metropolitane parkgordel, die het open landschap beschermt tegen verstedelijking. Hierbij is veel aandacht voor bescherming van natuur, milieu, cultuur en recreatie maar ook voor sturing van de ontwikkeling van landbouwactiviteiten en andere traditionele activiteiten. Vooral die laatste aspecten geven het landbouwpark een sterke

thematische identiteit, waarop in discussies kan worden teruggevalen en die actoren uitlokt in het park te participeren, als producent, burger of ondernemer. Op deze manier wordt de groei van economische, sociale en culturele gemeenschappen gestimuleerd. In het gebiedsplan van het park zijn drie typologieën vastgesteld: Landbouwgrond in de metropolitane gordel (open landschap); Landbouwgrond en groen in de stedelijke gordel; en Verbindingsstukken tussen stad en land. De aanbevolen inrichtingsprincipes en regelgeving is in elk van de drie typen verschillend. Er is minder handhaving en meer ruimte voor eigen interpretatie bij de ontwikkeling van het landbouwpark dan bijvoorbeeld in de Frankfurterse groengordel. De financiering van het Parco Agricolo Sud komt uit alle overheidslagen, van de EU, Italiaanse overheid, de Milanese metropoolregio en gemeenten. De partijen leggen geld in voor de organisatie van het park, als onderdeel van de organisatie van de metropoolregio, en investeren daarnaast in verschillende combinaties in inrichtingsprojecten.

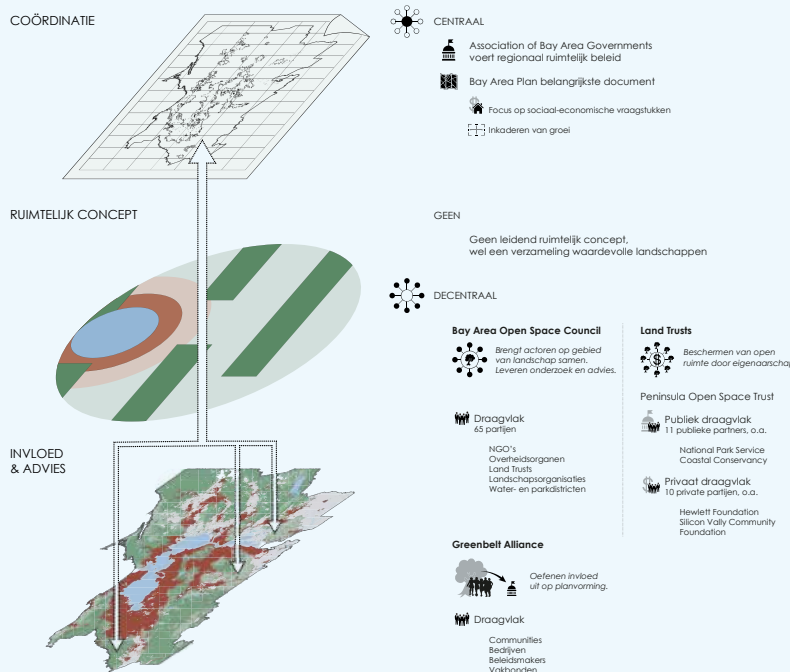
3,2 miljoen inwoners (Città Metropolitana di Milano)
oppervlakte 1.575 km², waarvan 840 km² beschermd
134 gemeenten
Parco Agricolo: 470 km² waarvan 370 km² landbouwgebied,
61 gemeenten, 900 boeren

SAN FRANCISCO BAY AREA

De regionale planning in de Bay Area rond San Francisco is een stuk liberaler en flexibeler dan in Milaan en Frankfurt. Er ligt meer verantwoordelijkheid op lager schaalniveau en bij maatschappelijke organisaties. De belangrijkste spelers hierin zijn de Association of Bay Area Governments (ABAG), een vereniging met o.a. de 9 Counties van de Bay Area, de Greenbelt Alliance, de Open Space Council en de Land trusts. Het belangrijkste beleidsdocument van de ABAG is het Bay Area Plan, een duurzame ontwikkelstrategie tot 2040. Met een verwachte stijging van de populatie tot 9 miljoen ligt de focus op het accommoderen van deze groei, hand in hand met het stimuleren van een innovatieve en competitieve economie, het behouden van een gezonde en veilige leefomgeving en het faciliteren van diverse en duurzame gemeenschappen voor alle inwoners van de Bay Area, verbonden door een

7,2 miljoen inwoners
oppervlakte 17.384 km²
9 counties, 101 steden
Ruim 75% van de beschermde gebieden is in handen van de Staatsinstanties, regionale parken, land trusts en federale instanties

Bij toepassing in de MRA houden we de volgende principes aan:

- Governance volgt sterk ruimtelijke principe: Breed gedragen landschapskarakteristieken vormen de basis voor planvorming, projecten en samenwerkingsverbanden op het gebied van cultuurhistorie, landbouw en ecologie. Identiteit staat centraal;
- Sterke regionale planvorming: Uitgangspunt is een slagvaardige organisatie met uitvoeringsagenda en financiering op regionaal niveau, en bijbehorende plandocumenten zoals een regionaal bestemmingsplan of zonering met ruimtelijke ontwikkelingsprincipes;
- Werken door de schalen heen: Regionaal plannen op hoofdlijnen, met flexibele lokale invulling en financiering op projectbasis, met tussen die twee een sterke dialoog met regio op metropoolregio-niveau;

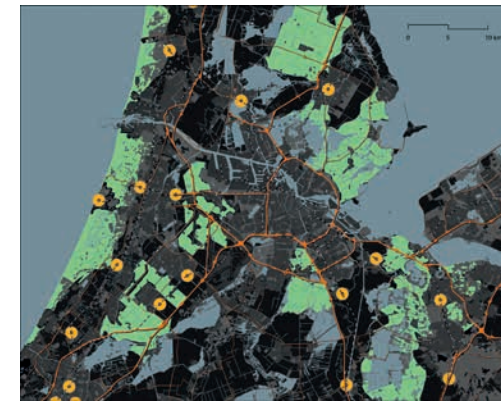
Voor de MRA zijn deze principes vertaald in de volgende drie gebiedsgebonden inrichtings- of ontwikkelingsconcepten, die concrete handvatten aanreiken voor landschapsbescherming en ontwikkeling.

GROTE PARKEN

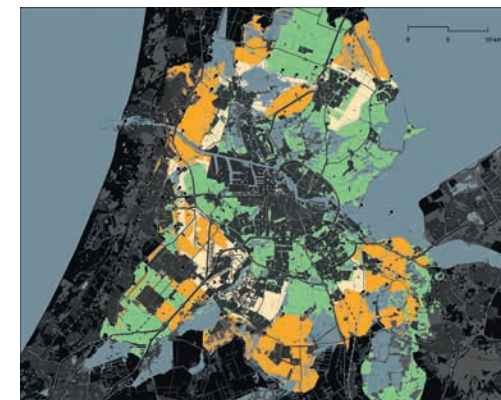
In 'Grote Parken' staat de ontwikkeling van landschapsreservaten centraal, geïnspireerd door het San Francisco Bay Area plan. Grote landschappelijke eenheden rijk aan natuurwaarden en cultuurhistorie, zoals de Amstelscheg, Beemster, Park21 en Waterland, worden verder ontwikkeld als grote parken en actief beschermd tegen verdere verstedelijking. Het motto is bescherming door inrichting. Het zijn belangrijke recreatieve gebieden die goed bereikbaar zijn met de auto en het OV, met sommige treinstations als buitenpoorten. Voor elk van de reservaten wordt een daadkrachtige organisatie in het leven geroepen die verantwoordelijk is voor het beheer en de ontwikkeling van het specifieke gebied. NGO's, lokale overheden en het bedrijfsleven zijn hierin vertegenwoordigd. De regio speelt ook een belangrijke rol maar is onafhankelijk en controleert en kan waar nodig ingrijpen als landschappelijke waarden in het geding komen. De financiering komt grotendeels uit gebied-specifieke groenfondsen waar het bedrijfsleven in investeert en emissies mee kan compenseren.

GROENE GORDEL

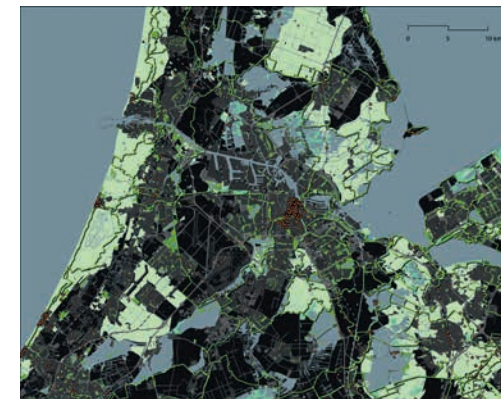
In 'Groene Gordel' wordt een groene bufferzone rondom Amsterdam ontwikkeld, een gebiedsdekkende benadering binnen de Stelling van Amsterdam met een landschappelijke zo-

Grote Parken

Groene Gordel

Groenblauw Raamwerk

nering van verschillende ontwikkelingscategorieën, zoals we die in het plan Parco Agricolo Sud Milano tegenkomen. Per categorie zijn ruimtelijke principes gedefinieerd, gebaseerd op landschappelijke karakteristieken (morfologie, historie, ecologie), die handvatten bieden voor behoud en ontwikkeling.

Categorie 1 (groen): gebieden met belangrijke natuur- en cultuurhistorische waarden. Hier is verdere verstedelijking uitgesloten en worden landschappelijke waarden behouden. Bescherming en beheer worden geregeld op regionaal niveau en bekostigt vanuit een regionaal groenfonds waar de overheid en het bedrijfsleven in investeert.

Categorie 2 (oranje): de nadruk op de ontwikkeling van landschappelijke kwaliteiten in samenhang met de ontwikkeling van landbouw en andere economische activiteiten. Er geldt een restrictief beleid voor het toevoegen van bebouwing. De regio heeft hier een sturende rol, terwijl de concrete plannen worden ingevuld door lokale overheden en bedrijven. De financiering geschiedt per project.

Categorie 3 (geel): de ontwikkeling van bebouwing speelt een rol, maar wel gebaseerd op de ruimtelijke principes. Lokale partijen nemen hier het voortouw en werken met een projectbegroting. In deze categorie speelt de regio een ondersteunende rol en helpt bij het vertalen van de principes in een werkbaar plan.

GROENBLAUW RAAMWERK

In 'Groenblauw Raamwerk' staat de ontwikkeling van een samenhangend landschappelijk netwerk centraal met een recreatieve route-structuur, natuurreservaten en cultuurhistorische hotspots. Regionalpark Frankfurt Rhein-Main is een belangrijke inspiratiebron van deze benadering. De regio coördineert en draagt zorg voor planvorming en beleidsmatige verankering van het groenblauwe raamwerk, bijvoorbeeld in een regionaal bestemmingsplan. De ontwikkeling van het raamwerk en onderdelen daarvan vindt plaats met lokale actoren, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. De financiering van het raamwerk komt uit een regionaal groenfonds, waarin overheid en bedrijfsleven investeren en/of compenseren. Op lokaal niveau worden groenblauwe structuur, recreatieve routes en cultuurhistorische hotspots uitgewerkt in projectgroepen. Voor onderdelen van het groenblauwe raamwerk met grote cultuurhistorische en natuurwaarden geldt een beschermingsregime op regionaal niveau.

MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES IN DE BAY AREA

De Greenbelt Alliance verdedigt natuurlijke en agrarische landschappen tegen stedelijke ontwikkeling door invloed uit te oefenen op de planvorming (rode contouren), en door partijen te mobiliseren (communities, beleidsmakers, bedrijven en vakbonden). In 2015 kreeg de Alliance het voor elkaar 68 nieuwe PCA gebieden toe te voegen en het budget met 60% te verhogen (nu totaal 165 PCAs en een budget van \$16,4 miljoen).

De Bay Area Open Space Council (OSC) is een netwerk van 65 non-profits en publieke instanties die duizenden kilometers aan routes onderhouden en toezicht houden op publiek toegankelijke parken in

de gehele Bay Area. Tussen 2006 en 2011 zette de OSC bijvoorbeeld met 125 experts het Conservation Lands Network op, een regionale visie en handleiding voor beheerders, eigenaren, gebruikers en beleidsmakers. Ook werkt de Council aan financiële prikkels voor eigenaren, financiering, herstel van natuurlijke stromen en monitoring. Het participatieprogramma Outdoor Voice betreft mensen en middelen bij de bescherming en het onderhoud van de natuur in de Bay Area.

In de Bay Area zijn er veel land trusts actief (zowel lokaal, State als nationaal), verbonden in de LandTrustAlliance. Een bekende land trust is de

Peninsula Open Space Trust (POST), die open landschap, boerderijen en parken beschermt en onderhoud in en rond Silicon Valley. Sleutelfiguren uit het bedrijfsleven en de politiek zitten in het bestuur en bedrijven investeren als liefdadigheid, geholpen door voordelige belastingconstructies. De land trusts conserveren de natuurlijke habitats, waterkwaliteit en mooie uitzichten. Daarnaast verzekerden ze de beschikbaarheid van de grond voor landbouw, bosbouw of recreatief gebruik. Veel land trusts zetten ook educatie- en wetenschapsprogramma's op, onderhouden paden en andere recreatieve faciliteiten en helpen publieke instanties met het opstellen van land use plans.

DE ONDER-HANDELTAFEL

Onderbouwde keuzes maken in het landschap

PILOT IN HET HART VAN HOLLAND
 Gemeente Leiden: Fred Goedbloed, Martin Verwoest, Elena Chevtchenko
 Posad: Boris Hocks
 WEER: Ernst Bos

N.B. Deze pilot is nog niet afgerond

De Omgevingsvisie vraagt van bestuurders een integrale visie op de fysieke leefomgeving. In de Startnotitie van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) bijvoorbeeld worden alle ruimtelijke uitdagingen ook hoopvol in lagen op en door elkaar getekend. Dit is een buitengewoon belangrijke ambitie die meteen platgeslagen kan worden door de vraag: hoe dan? Het was al niet makkelijk om alle claims die er op de ruimte liggen goed in te passen. Het wordt er ook niet eenvoudiger op, gezien de grote opgaven die op ons afkomen: klimaatverandering, energietransitie en de verdere verstedelijking. Het zijn nieuwe opgaven die niet alleen ruimte vragen, maar ook andere ruimtelijke programma's in de verdrukking brengen. Dat geldt op alle niveaus, maar zeker ook voor regio's, zoals het Hart van Holland (Leiden met het gebied daaromheen).

In het kader van de Regionale agenda voor de Omgevingsvisie 2040 Hart van Holland is de omvang van deze opgaven onderzocht. Daaruit is duidelijk geworden dat onze landschappen en steden ingrijpend zullen veranderen. De verstedelijkingsdruk zorgt er in deze omgeving voor dat er de komende 20 jaar zo'n 30.000 huishoudens in de regio bijkomen. Toevoeging van dit aantal

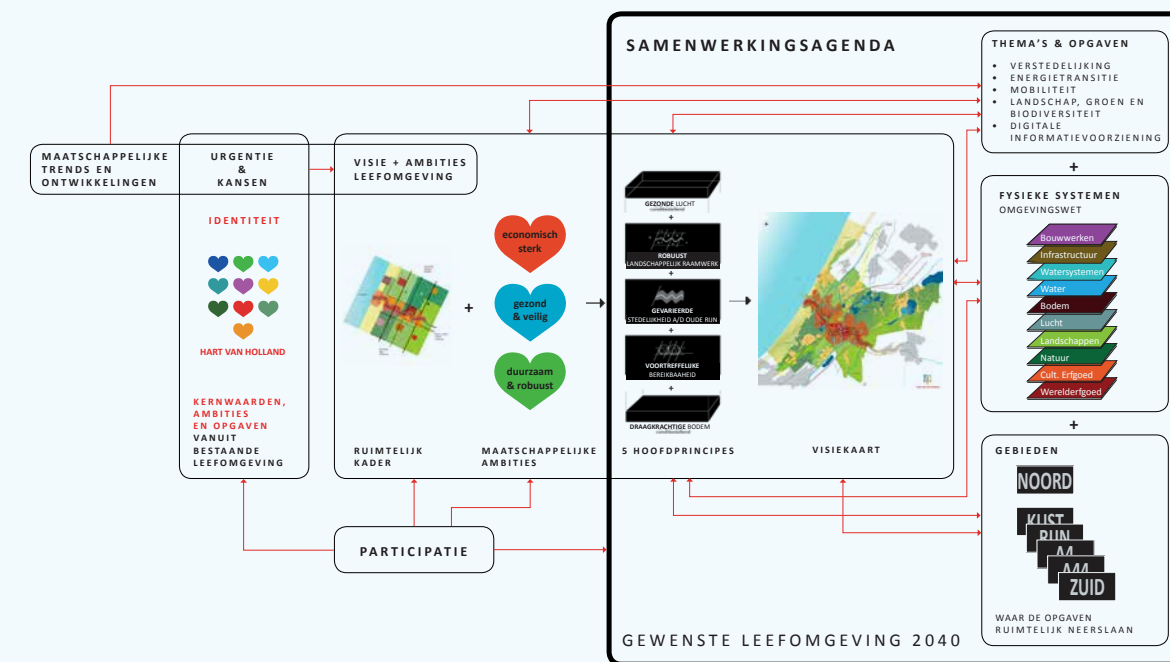

woningen doet iets met de identiteit van het gebied waar juist kleinschaligheid en diversiteit de kernwaarden zijn. De pilot De Onderhandeltafel houdt zich bezig met de vraag "Hoe dan?": hoe breng je ruimtelijke programma's en de grote opgaven samen in een Omgevingsvisie. Wat betekent dat voor de leefomgeving en vooral: hoe doe je dit in een transitieperiode?

De oplossing wordt gezocht in een instrument dat laat zien hoe de keuzes

gemaakt worden en vooral hoe de keuzes binnen het ene domein, op een ander domein kunnen doorwerken. Het instrument moet anderen in staat stellen redeneringen te begrijpen en de mogelijkheid bieden eigen afwegingen te testen. Het gaat dus om (data)visualisatie van de nieuwste inzichten m.b.t. de ruimtelijke opgaven en ingrepen, en daarnaast het modereren van een constructief onderhandelend gesprek over de dilemma's en te maken keuzes. Een complex instrument maar waar al

een groot aantal variabelen reeds voor in beeld is gebracht door o.a. Fabric., Posad, De Zwarte Hond, Rijkswaterstaat en Naturalis. Bovendien is al nagedacht hoe onvergelykbare grootheden toch met elkaar vergeleken kunnen worden. Tot slot is verkend of het mogelijk is om ook de factor tijd in die afweging te betrekken. Zodra er een prototype beschikbaar is, zal dit worden getest door de gemeenten van het Hart van Holland. Deze pilot is ca. eind 2017 gereed.

NUT EN NOODZAAK

- Partijen die al enige ervaring hebben met de Omgevingsvisie zijn enthousiast. Zij realiseren zich dat het bijzonder lastig is om een integrale afweging tussen heel verschillende domeinen te maken. Een hulpmiddel is dus welkom.
- Partijen die zich bezig houden met de klimaatadaptatie en de energietransitie realiseren zich dat fundamentele uitgangspunten aan het schuiven zijn. Zij beseffen dat er nog geen goede antwoorden zijn voor de opgaven en dat het goed is om in beeld te hebben hoe een keuze in het ene domein doorwerkt in andere domeinen;
- Partijen die nog overtuigd moeten worden van de nut en noodzaak van een dergelijk hulpmiddel. Die scepsis zit deels in de techniek. Er is het misverstand dat het afwegingskader een black box is waar vragen in gaan en dwingende keuzes uitkomen. Anderen vragen zich af waarom een dergelijk instrument nu nodig is, bovenop wat er al is.

Hoe breng je ruimtelijke programma's en de grote opgaven samen?

PILOT 11

GROENE LONGEN

Perspectief voor de metropoolregio Rotterdam Den Haag

JAM* architecten: Jeroen Mensink, Stefanos Fillipas en Pieter Scholten
 Trekker: Fred Meerhof
 Fotografie: Kees Hummel
 Vereniging Deltametropool: Ana Luisa Moura, Merten Nefs
 Midden-Delfland: Debbie Nuijten
 MRDH: Linda Frinking
 Vlaardingen: Erik Bernard
 Voorne-Putten: Rick den Brok

Groene long Midden-Delfland

De Groene Longen van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag, zoals Midden-Delfland, Voorne-Putten en het Haringvliet, worden niet meegenomen in de internationale promotie van de metropoolregio als aantrekkelijk vestigingsklimaat voor internationale bedrijven en hoogwaardige kenniswerkers. Terwijl de economische groei van de metropoolregio achterblijft bij andere metropoolregio's in zowel Nederland als daarbuiten en alle zeilen moeten worden bijgezet in de strijd om bedrijven en talent.

De unieke Nederlandse landschappen, die we kennen van schilderijen en schoolplaten, liggen op steenworp afstand van de stad. Omgekeerd geven deze Groene Longen een uniek perspectief op de skylines van stad en haven. Verwacht mag worden dat de metropoolregio zich daarmee profileert, ook in het buitenland. Maar partijen die de regio promoten, zoals Innovation Quarter, West Holland Foreign Investment Agency en Rotterdam Partners, reppen niet over het landschap. Internationale bedrijven informeren weinig of nooit naar deze landschappen als het gaat om hun overwegingen om zich in de metropoolregio te vestigen. Daaruit concludeert men dat de landschappen weinig relevant zijn in de economische concurrentiestrijd tussen regio's. In verhouding tot buitenlandse metropoolregio's is de betrokkenheid van grote internationale bedrijven bij het landschap in de Metropoolregio Rotterdam Den Haag inderdaad zeer beperkt. Maar het gaat juist, meer nog dan het aantrekken van bedrijven, om het aantrekken en behouden van talent, de hoogopgeleide kenniswerker voor wie een goede work-life balance en daarmee een groene, gezonde en aantrekkelijke woonomgeving van groot belang is. Midden-Delfland en Voorne-Putten staan nog maar beperkt op de mentale kaart van de (internationale) stedeling, zo bevestigt ook het International Community Platform in Den Haag.

Op lokaal niveau is het bewustzijn van de waarde van deze landschappen erg groot. De gemeente Midden-Delfland zet zich al decennia in voor behoud van het karakteristieke veenweidelandschap te midden van de oprukkende stedelijke agglomeratie en de Samenwerking Voorne-Putten positioneert zich steeds zelfbewuster als de tuin van Rotterdam. Lokaal beleid richt zich op het versterken van de landschappelijke kwaliteiten in beide gebieden en het Droomfonds Haringvliet gaat samen met Voorne-Putten het bijzondere natuurgebied ten zuiden van het eiland beter toegankelijk maken voor bezoekers. Ontwikkelingen in de Rotterdamse haven en de agro-food sector, dwingt het buitengebied ook om op zoek te gaan naar nieuwe werkgelegenheid. Lokale ondernemers, vaak met historische binding met deze landschappen, zien kansen op het gebied van bijvoorbeeld recreatie en toerisme en zetten zich in voor behoud van landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten. De Groene Longen staan klaar om kwaliteit van leven en agrarische producten te leveren aan de stedeling.

Met de aanleg van de Blankenburgverbinding worden beide landschappen straks nog directer met elkaar verbonden, al is dat alleen voor autoverkeer. Lokale ondernemers aan weerszijden van de tunnel zijn zich al van deze veran-

“Het landschap - vooral de kustzone - speelt wel een rol in de business-marketing, maar voor de locatiekeuze door bedrijven is het slechts een van de aspecten die worden meegewogen in de beoordeling van de kwaliteit van de leefomgeving voor het personeel.”

LAURENS KOK, WESTHOLLAND FOREIGN INVESTMENT AGENCY

“Er leeft een beeld dat bedrijven meer moeten investeren in het landschap. Dit blijkt lastig.”

MARIUS BRANTS, VOORZITTER DROOMFONDSPROJECT HARINGVLIET

Groene long Voorne-Putten

dering bewust en zoeken elkaar op voor kennismakingsbijeenkomsten.

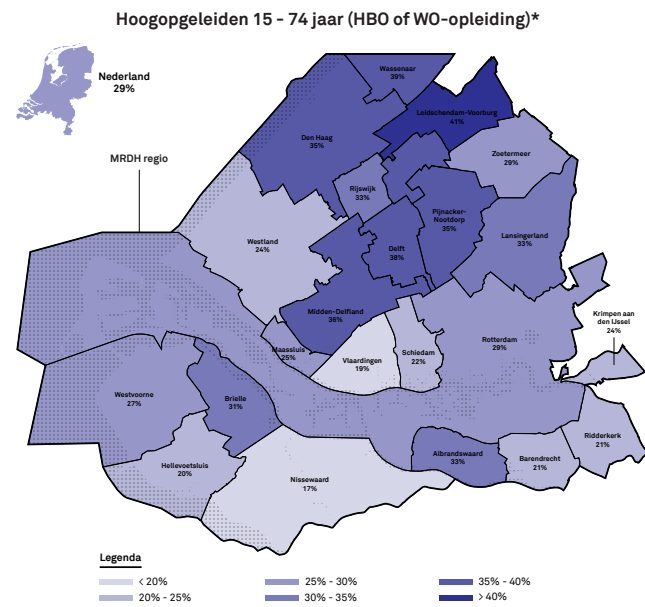
Ondanks alle energie en inzet binnen zowel Midden-Delfland als Voorne-Putten, lijkt het beseft op regionale schaal van de waarde van deze landschappen voor de internationale concurrentiepositie van de metropoolregio nog te ontbreken. Op onderdelen leveren de provincie Zuid-Holland en de MRDH al een bijdrage in het versterken van de Groene Longen, in de vorm van fietsverbindingen en recreatieve voorzieningen. Maar door de onderlinge samenhang te versterken en deze landschappen onderdeel te maken van de branding strategie van de metropoolregio kan de (internationale) bekendheid groter worden.

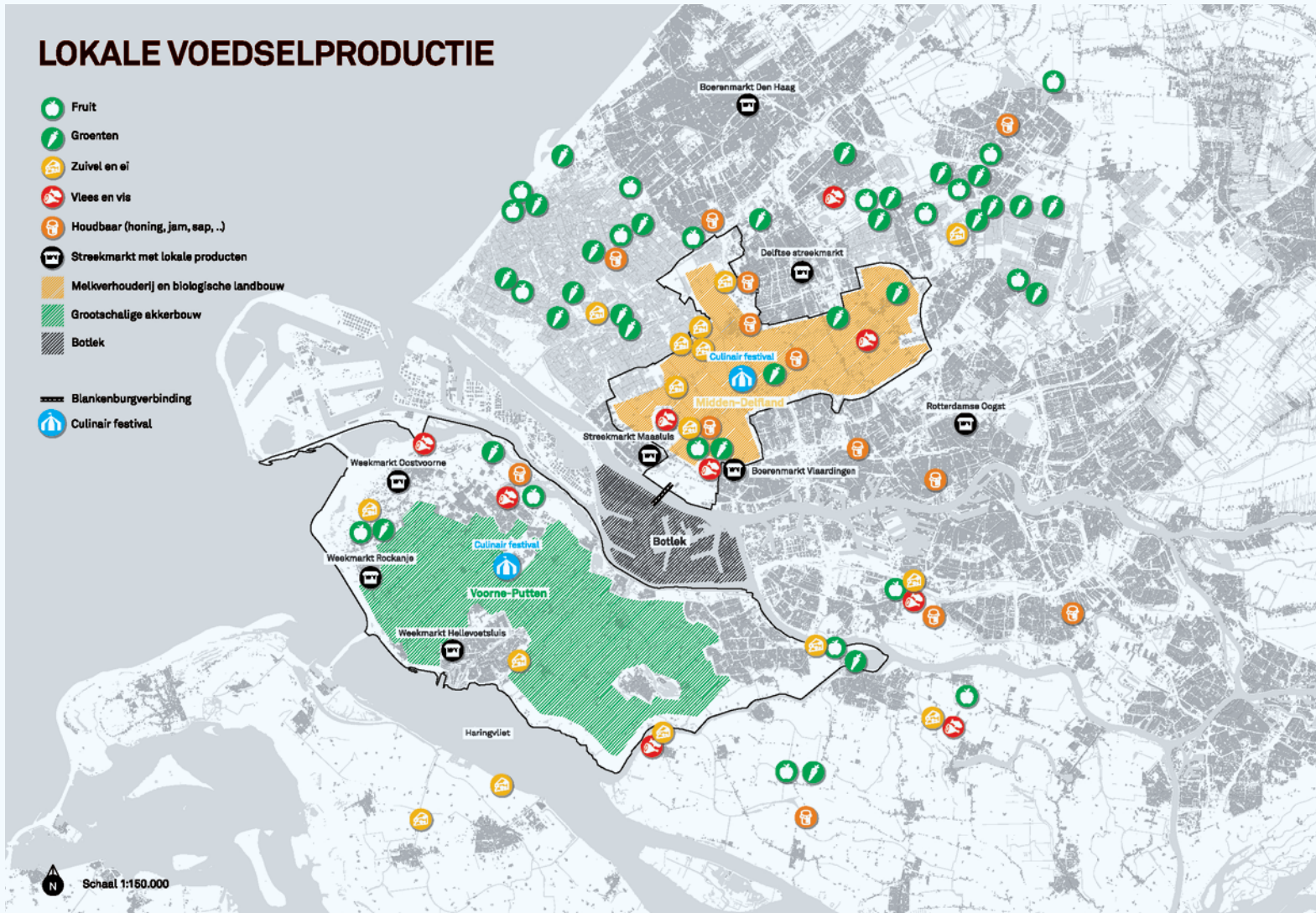
Om Midden-Delfland en Voorne-Putten actiever in te zetten voor het promoten van het aantrekkelijke, groene vestigingsklimaat van de regio, moeten de kwaliteiten van de landschappen beter voor het voetlicht worden gebracht. Vooral in de stad. Bijvoorbeeld door het gezamenlijk organiseren van de landschapsarchitectuurtriennale van 2023 of de Wielerronde van de Groene Longen. De groeiende belangstelling voor lokaal, biologisch geproduceerd voedsel biedt aanleiding voor een culinair festival waarbij bezoekers de smaak van Midden-Delfland en Voorne-Putten kunnen proeven. Pas als het landschap ook mentaal onderdeel is geworden van de stad, zal het onderdeel worden van de internationale positionering van de metropoolregio.

Jeroen Mensink
JAM*

In opdracht van de MRDH, Midden-Delfland, Vlaardingen en Voorne-Putten maakte Jeroen Mensink een ronde door de groene longen van de metropoolregio. Hij nam bestaande visies onder de loep en sprak met vertegenwoordigers van overheden, onderwijs, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en betrokken burgers. Het potentieel van de groene longen voor het vestigingsklimaat is onderwerp van de volgende MRDH conferentie, eind 2017.

Lees meer over de aanbevelingen van deze pilot in de SPOT ON essaybundel

“Eiland Voorne-Putten is in zekere zin de achtertuin van Rotterdam. Het onbekende van Voorne-Putten kan ook een aantrekkingskracht zijn. Het is dichtbij in afstand, maar ver in beleving.”

MILÉNE JUNIUS, BURGEMEESTER HELLEVOETSLUIS

“Midden-Delfland produceert voedsel, natuur en beleving. Het gebied staat niet stil, maar is continu in beweging. Het behouden en versterken van de landschappelijke kwaliteiten door de ontwikkeling van het gebied is van groot belang om het van waarde te laten zijn voor de gehele metropoolregio.”

GOVERT VAN OORD, WETHOUDER MIDDEN-DELFLAND

VERANKERING IN DE REGIO

“Een van de molens in Midden-Delfland is in eigendom van Lely. Die is in 1767 door verre voorvaders van de familie gebouwd. De molen ‘De Drie Lelies’ is 150 jaar buiten de familie geweest en in 1969 weer teruggekocht door ons bedrijf. Zo leveren we een bijdrage aan de instandhouding van het typisch Hollandse landschap in Midden-Delfland en de familiegeschiedenis van dit bedrijf.”

JOOP HAM, DIRECTEUR LELY

“Midden-Delfland is het enige melkveehouderijgebied in de buurt van ons bedrijf. Dit zijn over het algemeen kleinere bedrijven die er vaak nog een andere activiteit bij hebben als aanvulling op de veehouderij. We proberen altijd boerenzons binnen te halen. Die hebben thuis gezien hoe het werkt én hoe het beter kan. Het valt niet mee om ze uit deze streek te halen, want zoveel boerenzons zitten hier niet meer. Die moeten we nu uit het hele land halen.”

JOOP HAM, DIRECTEUR LELY

“We hebben het initiatief genomen om bij ons in de fabriek technieklessen aan te bieden aan basisscholen in de regio. Lely is de grootste werkgever van Maassluis en omgeving. Dat trekt ook een hoop medewerkers aan van verder weg die hier in de buurt willen wonen. Door wonen en werken op deze locatie te combineren, creëren we een omgeving waar je alles kan doen. Dat gaat elkaar alleen maar versterken.”

MARIJE WILKES, MANAGER REAL ESTATE LELY

BRABANT AAN ZEE

Landschap in transitie
op de grens van zand en klei

PILOT IN NOORD-BRABANT
Studio Marco Vermeulen: Marco Vermeulen, Bram Willems, Chiel Lansink
Provincie: Ronald Kramps, Niels Aten, Anne van Kuijk

DE BRABANTSE DELTA

Het westen en noordwesten van Brabant is onderdeel van de Nederlandse delta en is in veel opzichten een transitielandschap. Juist nu, met het oog op klimaatverandering, is het tijd voor reflectie en het vormen van een nieuwe toekomstgerichte visie. Zo krijgt het landschap, met haar ecologische unieke waarde en rijke historie, een voorlopersrol met de sturing op een biobased economy. Maar wat zijn daarnaast de kansen om ook de leefomgeving een waardevolle impuls te geven? Kan het landschap de Nederlandse evenknie van de Everglades worden? Het open water met de slikken en gorzen, het amfibisch en cultuurhistorisch landschap op de Naad van Brabant: samen zullen zij de Brabantse steden aaneenrijgen tot een robuust en onderscheidend leef- en recreatielandschap.

West-Europa bij nacht. Beeld: ESA

Impressie: Zicht op Willemstad vanaf het Hollands Diep

West-Brabant is een landschap van stromen, sporen, buizen en wegen waarlangs mensen, goederen en grondstoffen onderweg zijn tussen Rotterdam, Antwerpen en Brabantstad. Het open landschap biedt ruimte aan de teelt van suikerbieten en aardappelen, maar ook aan chemische clusters, logistieke parken en grootchalige glastuinbouw. Ook historisch gezien fungeerde West-Brabant vaak als doorganggebied en militaire bufferzone. Op weg naar de Hollandse en Zeeuwse steden werden de Spanjaarden en Fransen op afstand gehouden door grote aaneengesloten gebieden te inunderen.

En nu, aan de vooravond van transitie in de landbouw, industrie, energie, watersysteem en natuur, zal het grootschalige, open landschap en het stedelijk gebied opnieuw transformeren. Dit is het juiste moment om de identiteit van het gebied te ijken en koers te bepalen. Biedt het transitielandschap ook kwaliteiten die het tot een prettige leefomgeving en recreatieve bestemming maken? Kan de centrale ligging en goede bereikbaarheid worden verenigd met het landschappelijke en cultuurhistorisch potentieel? Kan dit gebied uitgroeien tot een aantrekkelijk woon- en recreatiegebied midden in het meest verstedelijkte gebied van Noordwest Europa? Waarom wordt het gebied nog niet als zodanig herkend? Wat is daarvoor nodig?

Door middel van ontwerpend onderzoek trachten wij antwoorden te geven op bovenstaande vragen. Wij denken dat schaal daarbij een belangrijke rol speelt. Veel van de huidige gewaardeerde landschappen zijn te gefragmenteerd en hebben onvoldoende ruimtelijke identiteit. De schaal van bedrijvenclusters en infrastructuur vraagt om een verblijfs- en recreatielandschap van formaat. Dit kan grotendeels worden gecreëerd door bestaande landschappen te versterken en te verbinden. Daar waar de bestaande landschappelijke, cultuurhistorische en infrastructurele structuren elkaar kruisen, ontstaan onverwachte knopen, overgangen en spannende contrasten.

ECONOMISCHE POTENTIE

De regio heeft te maken met een teruglopende economie waardoor het aantal inwoners afneemt en het voorzieningenniveau daalt. De traditionele landbouw die voorheen succesvol was, heeft het moeilijk op de mondiale markt. Grote delen van de regio zijn dankzij de Delta werken de directe verbindingen met zee kwijtgeraakt. Er werd daardoor ook een aanslag gepleegd op de waterkwaliteit en ecologische waarden. Ook de landschappelijke en historische waarden in de regio kwamen onder druk te staan. Historische stadskernen verloren hun

verbinding met het water en oude vestingen liggen geïsoleerd in het landschap.

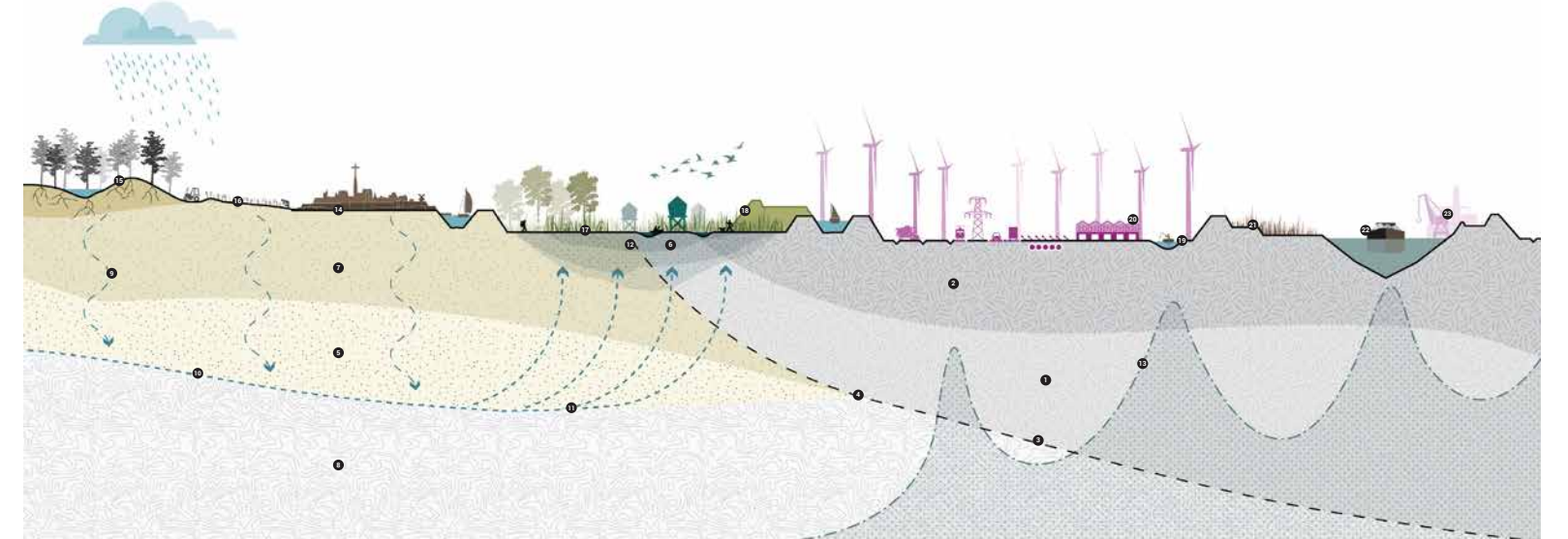
De Zuidwestelijke Delta heeft een sterke stimulans nodig om de weg terug naar boven te vinden. Wij zijn er van overtuigd dat de opkomende biobased economy in dit gebied daarvoor de beste kaarten heeft. Omdat de biobased economy letterlijk en figuurlijk in de regio geworteld is, zal het in staat zijn de regio weer een internationaal leidende concurrentiepositie te bezorgen. Het verder uitbouwen van de biobased economy zal bovendien ook leiden tot nieuwe ontwikkelkansen en investeringsmogelijkheden in water, nieuwe gewassen, landschap en cultuurhistorie.

De investeringsmogelijkheden van de overheid zijn beperkt en ontwikkelingen in het gebied zullen vooral in gang worden gezet door andere stakeholders, die in het gebied actief zijn. Het ontbreekt momenteel echter aan een inspirerende, integrale en richtinggevende visie voor de regio en ruimtelijke concepten die de belangen van deze stakeholders adresseren en hen uitnodigt tot participatie in de realisatie daarvan. De stakeholders die het verschil kunnen maken bij de economische welvaart van de regio worden wat ons betreft ook onvoldoende betrokken bij de planvorming. Er dient

Birdseye view van het voorstel voor het West-Brabantse Landschap

Het symbool Δ (spreek uit: “delta”, de Griekse hoofdletter D) betekent verandering of verschil.

Doorsnede van het voorstel voor het West-Brabantse landschap

- 1 Zware (zee) klei.
- 2 Rivierklei.
- 3 Diepte zoet-zout grensflak van het grondwater.
- 4 De Naad van Brabant. Dit is een 1 tot 4 kilometer brede en 175 kilometer lange strook die door Noord-Brabant loopt, van west (Ossendrecht) naar oost (Maashees). Deze strook wijkt af van het omliggende landschap en vormt een scheidingslijn tussen de zandgrond in het zuiden en de kleigrond in het noorden.
- 5 Zandgronden, watervoerende laag.
- 6 Laagveengronden.
- 7 Dekzandgronden.
- 8 Moeilijk doordringbare leemgronden.
- 9 Op de overgang van het relatief hoog en droog gelegen dekzandplateau naar de rivier- en zeekeleigebieden die ten noorden liggen daarvan, is sprake van een sterke kweldruk. Dit water is honderden jaren geleden als regen- en rivierwater op hogere zandgronden in de grond gezakt tot de slecht doordringbare leemlaag eronder.
- 10 Deze leemlaag helt licht af naar het noorden, zodat het grondwater doorstroomt tot de ondoordringbare kleigronden.
- 11 Het regenwater stroomt voortdurend via de leemlaag naar de kleigronden. Dat stuwt het water hier omhoog. Het gesloten systeem dat zo ontstaat, zorgt dat de grondwaterstand op gelijke hoogte blijft. Doordat de zandgronden hoger liggen, komt het grondwater bij deze grens omhoog: de wet van de communicerende vaten.
- 12 Deze kweldruk manifesteert zich het duidelijkst op de zogenaamde Naad van Brabant: de overgangen van zand/veen naar klei in een langgerekte zone tussen Woensdrecht en 's Hertogenbosch. In deze strook komt een grote hoeveelheid kwelwater aan de oppervlakte. Door de hoge grondwaterstand is het inunderen van deze polders gemakkelijk, het water zakt niet de bodem in.
- 13 Door het bemalen van polders wordt in West-Brabant de zoetwaterlaag in het grondwater dunner en stroomt zout grondwater vanuit de diepere bodemlagen omhoog.
- 14 Brabantse steden gebouwd op de zandgronden, maar wel verbonden aan het water.
- 15 De Zuid-Brabantse vennen en stuifzandgronden.
- 16 Aspergeteelt op de zandgronden.
- 17 Het voorgestelde Oerlandschap op de Naad van Brabant.
- 18 Vestingwerken van de Zuidwaterlinie.
- 19 Het krekenlandschap.
- 20 Grootschalige polders op kleigronden, het productielandschap.
- 21 De Brabantse kust, gorzen en slikken.
- 22 De grotere rivieren en kanalen worden gebruikt voor de scheepvaart.
- 23 Pempis, aan de monding van de Nieuwe Maas.

Impressie: Slikken en schorren langs het Schelde-Rijnkanaal

veel beter gekeken te worden naar de ruimtelijke en programmatische randvoorwaarden die voor een economische renaissance van de regio kunnen zorgen. Zo zijn er in het gebied veel kansen voor een circulaire economie. Er bevinden zich grote productieclusters die hun concurrentiepositie kunnen versterken door onderling samen te werken en reststromen uit te wisselen. Daarmee zal ook hun gezamenlijke impact op milieu en omgeving afnemen.

AGRO MEETS CHEMISTRY

Niet alleen fossiele brandstoffen, maar ook fossiele grondstoffen worden schaarser. De petrochemische industrie is daarom naarstig op zoek naar plantaardige grondstoffen die op termijn fossiele grondstoffen kunnen vervangen. Met deze grondstoffen kunnen vervolgens biobased producten worden gemaakt zoals verf, bouwmaterialen en plastics. De ontwikkeling hiervan staat nog in de kinderschoenen, maar zal bijvoorbeeld voor de farmaceutische industrie en de bouw van grote betekenis zijn. De groene grondstoffen zullen voor een groot deel gebaseerd zijn op organisch restmateriaal afkomstig van de land- en tuinbouw en uit de natuur. In de toekomstige biobased economy wordt deze biomassa eerst gecascadeerd en opgewerkt (gevaloriseerd)

tot voor verschillende stakeholders bruikbare grondstoffen, waarna uiteindelijk het resterend organisch materiaal beschikbaar is voor duurzame energieopwekking. De hierna resterende grondstof in de vorm van koolstof of compost komt terug in de cyclus.

Door een combinatie van fortuinlijke omstandigheden vervullen de chemische industrie en de agrosector in de Zuidwestelijke Delta momenteel op Europees niveau een voortrekkersrol in de transitie naar een biobased economy. Het regionale bedrijfsleven heeft zich inmiddels verenigd en presenteert zich als Biobased Delta. Het gaat in dit gebied voornamelijk om de ontwikkeling van zogenaamde biobased building blocks, 'groene' basismoleculen voor de vervaardiging van materialen en groene chemicaliën. Bijzonder aan deze regio is de aanwezigheid van zowel organische grondstoffen (land- en tuinbouw) als verwerkende (chemische) industrie. Nergens bestaat zoveel samenwerking tussen beide sectoren. De Biobased Delta heeft daarnaast een gunstige geografische ligging op de as Antwerpen-Rotterdam en er zijn goede aanvoermogelijkheden via weg, spoor, rivieren en zee (diepzeehavens).

PRODUCTIEF LANDSCHAP

Het is ook de vraag welke ontwikkeling het voedselproducerend landschap zal doormaken. Nu staat de regionale landbouw vooral in het teken van de productie van pootaardappelen en suikerbieten. Met het Kierbesluit en de onvermijdelijke terugkeer van zout water en getij in het Volkerak-Zoommeer is de zoetwatervoorziening niet vanzelfsprekend. Het is niet ondenkbaar dat er vanuit de biobased economy steeds meer behoefte zal ontstaan aan specifieke gewassen (ook zilte en aquatische gewassen) die de ideale basis vormen voor een bepaalde groene grondstof. Zeker als bedrijven in deze regio innovatie centraal stellen, ontstaan er in de regio mogelijk meer kleinschalige proeftuinen met bijzondere gewassen. Toch lijkt de groene chemie zich vooralsnog te concentreren op het organisch restmateriaal van de huidige voedselproducerende gewassen.

Naast de productie van gewassen voor voedsel en grondstoffen, zullen delen van het open landschap ook benut gaan worden voor de productie van duurzame energie. Het gebied leent zich goed voor de productie van zowel wind- als zonne-energie. Dat betekent dat de komende jaren windmolens en pv-panelen plaats zullen gaan nemen in het landbouwgebied, maar ook in de bedrijvenclusters. In grotere natuurgebieden lijkt vooral windenergie goed inpasbaar.

Brabantse steden verbonden aan het water

De wereld van grootschalige logistiek, (bio)chemie en maintenance, centraal gelegen tussen de Randstad, Brabantstad en de Vlaamse Stedenrij

Het voormalig militair landschap met vestingwerken en inundatievlakken

Grens van zand en Klei: De Naad van Brabant

Militaire strategen maakten slim gebruik van dit natuurlijk fenomeen. Zo konden ze voorkomen dat vijandelijke troepen de Brabantse vestingsteden konden belegeren. De polders in deze strook konden onder water gezet worden met water uit de beken, zonder dat het water vervolgens in de bodem wegzakte. Als dit niet voldoende was of niet snel genoeg ging, kon er zoet water ingelaten worden uit de Maas of zout water uit het Hollands Diep of Volkerak. Het uitgebreide stelsel van ontwateringskanalen, vaarten en sluisen dat door de eeuwen heen was aangelegd ten behoeve van turfwinning en landbouw, kon nu gebruikt worden om het land juist weer gelijkmatig onder water te zetten. Samen vormden deze geïnundeerde polders een landsbrede waterbarrière, die we nu de Zuiderwaterlinie noemen.

BEST OF THREE WORLDS

Samenvattend kunnen er in de Brabantse Delta drie 'werelden' worden onderscheiden. Allereerst de wereld van grootschalige logistiek, biochemie en maintenance waarin de economische potentie van de delta en de positie tussen Rotterdam en Antwerpen wordt geogost. Daarnaast toont zich in de Brabantse Delta de naakte wereld van de grootschalige productielandschappen waarin voedsel, groene grondstoffen en energie worden verbouwd op de vruchtbare klei.

De verdere doorontwikkeling van deze werelden is echter niet mogelijk zonder de doorontwikkeling van een derde wereld, namelijk de leefomgeving van de 'human resource'. Om tot de top van Europese kennis- en innovatieregio's te behoren is ook een aantrekkelijke leef-, woon- en werkomgeving een steeds belangrijkere 'asset'. De vestingsteden, de voorzieningen en het omringende landschap van de Biobased Delta spelen in dit opzicht een belangrijke rol in het concurrerend vermogen van de regio en dragen bij aan het vestigingsklimaat. Omgekeerd zal de nieuwe biobased economy niet alleen fungeren als economische motor en werkgever voor het gebied, maar ook tot investeringen in het ruimtelijk domein en de leefomgeving leiden. Om weerstand te kunnen bieden tegen de grootschalige bedrijvensclusters, windparken en bietenvelden, moet het leeflandschap van eenzelfde robuuste orde zijn.

Het landschap wordt hierbij vaak gezien als fysieke en mentale 'contramal' van de bruisende stad en een dynamisch bestaan. Hier kom je tot rust, kun je genieten van de natuur, stilte en de frisse lucht, op korte afstand van de stad en goed bereikbaar via een fijnmazig netwerk van aantrekkelijke routes voor o.a. fietsen en wandelen. Het landschap is echter ook steeds vaker het decor voor een dynamisch leven buiten kantooruren met 'active leisure' zoals kanoën, ribvaren en mountainbiken. Een omgeving waarin grenzen worden verlegd en zelfontplooiing en teambuilding centraal staan.

West-Brabant kent beide soorten landschappen. Er zijn lieflijke, arcadische plekken waar de tijd lijkt stil te hebben gestaan. Maar het zijn toch vooral de forten, het open water, de windmolens en de ruige natuur die het ruimtelijk DNA van het 'wilde westen' van Brabant bepalen. Samen vormen ze een stoer en avontuurlijk landschap dat uniek is in West-Europa. Je moet echter uitzoemen om de geomorfologische samenhang en de cultuurhistorische verbanden te zien.

ZUIDERWATERLINIE

Op de overgang van zand naar klei, de zogeheten Naad van Brabant, een 1 tot 4 kilometer brede en bijna 200 kilometer lange strook van west naar oost, is de grondwaterdruk hoog en komt kwelwater aan de oppervlakte. Dit kwelwater is honderden jaren geleden als regen- en rivierwater op hogere zandgronden in de grond gezakt. Het stroomde over oude, naar het noorden afhellende leemlagen tot aan de ondoordringbare kleigronden. De Brabantse vestingsteden op de hoger gelegen delen fungeerden als bolwerken. In de loop der tijd werd het systeem verder versterkt met forten, schansen en redoutes. De waterlinie, ooit gevormd door het landschap, gaf zo opnieuw het landschap vorm.

Voor wie het wil zien, is de Zuiderwaterlinie nog steeds herkenbaar in het landschap als complex van fortificaties, vestingwerken en inundatievlakten. Van de fortificaties en vestingwerken is een groot deel nog intact of gereconstrueerd. Andere vestingwerken zijn verlaten en veroverd door de natuur. Deze vestingwerken, die ooit dekking gaven aan soldaten, bieden nu beschutting aan bijzondere flora en fauna. Maar er zijn ook vestingwerken geslecht, bijvoorbeeld voor stadsuitbreiding. Zelfs daar verraden kenmerkende geometrische structuren in het landschap of een bocht in de weg de aanwezigheid van een andere ruimtelijke orde met een geheel eigen, militaire logica. De meeste van de voormalige inundatievlakten vormen ook nu nog open landschappen. Om bruikbaar te blijven voor landbouw, moet het water er goed worden afgevoerd. Sommige van deze gebieden bleken echter te nat of te zilt en helemaal niet geschikt voor landbouw. Hier kon de natuur ongestoord haar gang gaan. Op deze moerassige en zilte gronden komen plant- en diersoorten voor die ooit kenmerkend waren voor het Nederlandse deltalandschap, maar nu nog maar zelden in ons land voorkomen. Deze 'onbruikbare' gronden zijn inmiddels gewaardeerde grote en kleine natuurgebieden, sommige zijn onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Het bijzondere natuurlijke karakter bracht een aantal van deze moerassige gebieden de status van 'natte natuurparel'.

KLIMAATLINIE

Bij hevige regenval en hoge waterstanden in de beken en rivieren heeft Brabant veel wateroverlast. Door de verandering van het klimaat neemt dat alleen maar toe. De voormalige inundatievelden hebben zich al bewezen als waterbuffers. Ook in de toekomst kunnen we ze strategisch inzetten door hier het overtollige water tijdelijk op te slaan. Zo ontstaat er een nieuwe nutsfunctie voor de relatief natte agrarische gronden én een functionele en economische drager voor natuur- en landschapsontwikkeling. Zelfs de historische inundatiesluizen die een sleutelrol hadden in de Zuiderwaterlinie, kunnen opnieuw een rol van betekenis krijgen bij het onder water zetten van de voormalige inundatievlakten.

De Zuiderwaterlinie kan weer in stelling worden gebracht, ditmaal tegen het wassende water als gevolg van klimaatverandering. Er staan bij Rijkswaterstaat en de waterschappen, provincies en gemeenten al tal van projecten (Delta-programma en KRW) op stapel in West-Brabant die kunnen bijdragen aan het zichtbaar maken van de Zuiderwaterlinie. Door bij de planvorming en uitvoering kennis te nemen van de cultuurhistorische structuren kan er werk met werk gemaakt worden.

AMFIBISCH LANDSCHAP

Het natuurlijke fenomeen van de Naad van Brabant en het inventief gebruik als waterlinie bieden ook aanknopingspunten voor een toekomstperspectief. In een van de meest dichtbevolkte gebieden van Europa kunnen we hier een recreatie- en leeflandschap van formaat ontwikkelen, waar cultuurhistorie en natuur- en landschapsontwikkeling hand in hand gaan. Sommige verdedigingswerken fungeren er als stadsparken, andere als natuurpoorten naar

natuurgebieden tussen de steden. Samen met het tussenliggende landschap ontstaat zo een groene ruggengraat die de Brabantse vestingsteden aaneenrijgt, waaronder Bergen op Zoom, Steenberg, Willemstad en Breda. Met deze ontwikkeling evolueert een voormalig grensgebied tot recreatieve en ecologische verbindingzone.

De Zuiderwaterlinie kan uitgroeien tot een robuust natuur- en landschapsontwikkelingsgebied. Op steeds meer plaatsen krijgt de amfibische natuur de ruimte op de dynamische grens van land en water. Geen lieflijk, arcadisch landschap met aangeharkte paden, maar woeste en deels ondoordringbare 'grensnatuur'. Een deltalandschap van schorren en slikken, natte graslanden, plas-dras, broekbossen, moerassen, turfputten en boekweitpercelen. Er zijn al veel bestaande kleine en grotere natuurgebieden die samen een amfibisch landschap van formaat kunnen vormen. Deze bestaande stukjes waardevolle natuur kunnen op strategische plekken worden uitgebreid en verbonden. Door kalk- en ijzerhoudend kwelwater terug te laten keren, krijgt dit oerlandschap een uniek en onderscheidend karakter met zeldzame plant- en diersoorten. Door de grootschalige ontwatering van de bestaande gebieden voor landbouw is er slechts nog een fractie over van de natuurlijke kwel. In sommige delen, zoals in het Halstersch Laag, maakt men al bewust ruimte voor deze bijzondere kwelwater.

Een woest amfibisch landschap aan de rand van de Nederlandse delta kent niet alleen unieke flora en fauna, maar daagt ook uit tot bijzonder recreatief gebruik. Het landschap van de Zuiderwaterlinie en de Naad van Brabant kan, samen met andere delen in het riviereengebied (zoals de Biesbosch) de Nederlandse evenknie van de Everglades worden. Een landschap dat je kan doorkruisen met kano's en amfibische voertuigen. Waar avontuurlijk overnachten de standaard is. Maar ook een landschap dat doorspekt is met forten en vestingsteden, geladen met heroïsche verhalen en legendes. Het open water met de slikken en gorzen, het amfibisch en cultuurhistorisch landschap op de Naad van Brabant, samen rijgen zij de Brabantse steden aaneen tot een robuust en onderscheidend leef- en recreatielandschap.

Impressie: Het amfibisch landschap op loopafstand van Breda.

Eén van de epicentra van de biobased activiteiten in de regio is momenteel de Green Chemistry Campus in Bergen op Zoom. Hier ontwikkelt innovatief MKB, samen met universiteiten en kennisinstellingen nieuwe methoden voor de valorisatie van organisch restmateriaal (zoals bietenpulp). Deze methoden worden opgeschaald en getest o.a. bij Biobase Europe in Gent, voordat ze worden geïmplementeerd in de chemische industrie. Maar ook elders in het gebied, zoals bij het Cosun Food Technology Center, wordt onderzoek gedaan naar het gebruik van suiker, cellulose, vezels en andere nuttige stoffen uit suikerbiet, bietenblad en vezelgewassen als groene bouwsteen.

- De Naad van Brabant vormt de leidraad van de nieuwe Oernatuur (Kalkrijke) Kwel komt hier aan het oppervlak en zorgt voor de terugkeer van het historische West-Brabantse landschap.
- In het Oernatuur landschap worden de condities geschapen voor de historische West-Brabantse begroeiing voor de ontginning, broekbossen, natte graslanden en rietmoerassen.
- Dit uitgestrekte landschap verbindt de Brabantse steden met elkaar en vormt het uitlooptgebied voor de stedeling.
- Kanoroutes, struimpaden en andere locatie specifieke paden zoals het Lange-Afstands-Wandelpad de Zuiderwaterlinie lopen door dit landschap heen.
- Omdat dit landschap zo uitgestrekt is biedt het ook ruimte voor meer intensief gebruik zoals bijvoorbeeld mountainbikeroutes en wildkamperen.
- Infrastructuur zoals de spoorverbinding tussen Antwerpen, Rotterdam en de Brabantse Stedenrij doorkruisen het landschap. Ook vanaf de weg en het spoor is het landschap te beleven.
- Dit landschap werd vanaf de Tachtigjarige Oorlog tot en met de Koude Oorlog gebruikt als verdedigingslinie. De historische inundatievelden kozen overeen met de Naad van Brabant. De forten en vestingwerken liggen daarom ook aan de rand van dit Oerlandschap en vormen de natuurpoorten tot het gebied.
- Het realiseren van nieuwe natuur rondom bestaande natuurgebieden biedt ruimte voor locatie specifieke verblifsrecreatie op water en land.
- Schotse Hooglanders zorgen voor een extensieve begrazing en natuurbeheer.
- Dit uitgestrekte landschap kan ook samengaan met energiewinning, zoals biomassa teelt en het plaatsen van windturbines.
- Wilgebos en grieten in dit gebied zorgen voor grondstoffen voor de Brabantse Biobased Economy.
- Gebiedseigen fauna zoals de libel, salamander en andere amfibiesoorten krijgen weer de ruimte.
- Biomassa uit het landschap, zoals bijvoorbeeld algen, eendenkroos of wilgen, kan worden geoogst voor de Biobased Economy.

DE FEITEN

De meeste professionals voelen wel instinctief aan dat een hoogwaardige leefomgeving het economisch vestigingsklimaat zal bevorderen, maar het kan nooit kwaad enkele getallen en andere feiten op zak te hebben, voor het geval je gesprekspartner hier nog aan twijfelt. We hebben geprobeerd een overzicht te geven van de huidige kennis op dit gebied, staccato maar toch zo volledig mogelijk.

De Nederlandse landschappen zijn grotendeels door mensenhanden gemaakt, onder invloed van de natuur. De waarde van het landschap voor het vestigingsklimaat is dus lastig op te splitsen in natuur- en cultuurhistorische waarden. Ook landschapsgidsen als Mooi Land (2005) gebruiken de begrippen door elkaar. Landschapswaarden laten zich niet gemakkelijk in één getal vatten. Toch kan kwantificering inzicht geven in de waarden en voorkomen dat het landschap in ruimtelijke ontwikkelingen onderbelicht blijft. In onderzoeken als TEEB-stad en i-Tree wordt stevast aangetoond dat de baten van investeringen in natuur, in of om de stad, het dubbele of meer zijn dan de kosten. De baten hebben betrekking op klimaatadaptatie, biodiversiteit, gezondheid, ontspanning, identiteit en hogere vastgoedwaarden (PBL, Atlas natuurlijk kapitaal). In verschillende onderzoeken vindt men positieve correlaties tussen aanwezigheid van erfgoed, natuurgebieden en (creatieve) hoogopgeleiden en hogere vastgoedwaarde.

Disclaimer: Het is niet altijd duidelijk of verbanden ook causaal zijn. Daarnaast is er door bezuinigingen in het onderzoek naar landschapswaardering soms sprake van oudere studies, of case studies in een bepaalde regio die niet in andere regio's herhaald zijn.

Kenniswerkers stellen hoge eisen aan hun leefomgeving

1. De kwaliteit van het woon- en leefklimaat is voor 5 tot 20% van de internationals een belangrijke factor in hun locatiekeuze. Dit geldt in het bijzonder voor hightech en kennis-intensieve bedrijven. De factor quality of life wordt in locatiekeuze steeds belangrijker.

Ranglijsten van consultancy bureaus, zoals: Cushman & Wakefield, Ernst & Young, BCI, etc.; Rappaport, 2009, The increasing importance of Quality of Life, Journal of Economic Geography 6, p779; Jansen, 2012, Territoriaal Kapitaal. Over de betekenis van erfgoed voor het vestigings- en leefklimaat

2. Leefkwaliteit is volgens bedrijfsanalysten niet altijd de eerste factor, maar kan wel de x-factor zijn voor startups die twijfelen tussen twee stedelijke regio's.

White, Wynne, 2014, The regional impact of quality of life on entrepreneurial decisions. Moody's Analytics

3. Uit een enquête onder 57 in Zuid-Holland gevestigde bedrijven geeft 40% aan dat bij het aantrekken van hoogopgeleide expats het woon- en leefklimaat een factor van belang is.

Woon- en leefklimaat Zuid-Holland vanuit bedrijfsoptiek, BCI, 2014

4. Voor kennisemigranten (uit Nederland) en kennisimmigranten (naar Nederland) is een aantrekkelijke leefomgeving in het algemeen de belangrijkste reden om te verhuizen.

Berkhout et al., 2010: Wat beweegt kennismigranten? Een analyse van de concurrentiekracht van NL bij het aantrekken van Kennismigranten. Overigens bestaat een aantrekkelijke leefomgeving daarbij uit: wonen, vervoer en milieu

5. Nederlandse kenniswerkers vinden openbaar groen belangrijker dan locatiefactoren als culturele voorzieningen, horeca, bevolkings-samenstelling, betaalbare woningen en bereikbaarheid. Voor internationale kenniswerkers geldt hetzelfde, in iets mindere mate.

Buitenlandse kenniswerkers in Nederland. Waar werken en wonen ze en waarom? PBL, 2014

6. Hoogopgeleiden willen wonen in steden met een gevarieerd cultureel aanbod en erfgoed. In deze steden groeit de werkgelegenheid ook het snelst. Cultuur stimuleert ook ontmoetingen en is daarmee in potentie een broedplaats voor (commerciële) ideeën.

Marlet, Atlas Nederlandse Gemeenten, 2007; Coslor, 2001, Work hard, play hard: the role of nightlife in creating dynamic cities; Marlet, C. van Woerkens, 2004, Skills and creativity in a Cross-section of Dutch Cities, Discussion Paper Series 04-29, Utrecht School of Economics; G. Marlet, I. Tames, C. van Woerkens, 2006, Cultuur als vestigingsfactor, in: S. Raes,

B. Hofstede, 2006, Creatief vermogen. De economische potentie van cultuur en creativiteit; Marlet, C. van Woerkens, 2005, Tolerance, aesthetics, amenities or jobs? Dutch city attraction to the creative class, Discussion Paper Series 05-33, Utrecht School of Economics; Jacobs, 1984, Cities and the wealth of nations; Zukin, 1995, The cultures of cities; R. Florida, 2002, The rise of the creative class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life

7. Kenniswerkers in Zuid-Holland noemen de kwaliteit van de leefomgeving het vaakst in de top 4 van vestigingsfactoren, gevolgd door carrièremogelijkheden, bereikbaarheid en cultuur. Aanwezigheid van natuur scoort net zo hoog als betaalbaarheid.

Vereniging Deltametropool, International Community Platform, JAM architecten, 2017

8. Economische groei in landen met meer cultureel erfgoed, zoals Unesco World Heritage, is gemiddeld hoger.

D.J. Costello, 1998. The economic and social impact of the Arts on Urban Community Development. PhD Thesis University of Pittsburgh; J. Stanziola, 1999, Arts, government and community revitalization

9. Natuur- en recreatiegebieden nemen aan belang toen bij de competitie om menselijk kapitaal in Amerika en Europese regio's.

Rodriguez-Poze, Ketterer, 2012, Do local amenities affect the appeal of regions in europe for migrants? Journal of Regional Science

10. Niet alle hoogopgeleiden willen hetzelfde. Een mix van woonmilieus is belangrijk om verschillende typen talent (creatief, bèta) aan te trekken en behouden in verschillende levensfasen. Er is een sterke correlatie tussen aanwezigheid van vooroorlogse woningen en hoogopgeleiden.

Lekkerkerker, 2016, Innovatiemilieu; Marlet, 2007, Atlas van Gemeenten

11. Kennisintensieve bedrijven, vooral kleine, liggen vaak in de buurt van historische kernen en stedelijke voorzieningen zoals horeca, cultuur en recreatiegebieden. In de regio Eindhoven is de nabijheid van natuurgebieden en erfgoed ook een verklarende factor voor de locatie van bedrijven, terwijl in de regio Rotterdam Den Haag cultuur en educatie een belangrijkere rol speelt.

Masters Geoinformatie, 2015, Attracting the Attractive, Wageningen UR

12. Internationale kenniswerkers vormen een heterogene groep, met diverse woningwensen en budgetten. De betaalbaarheid, kwaliteit en informatie van huisvesting in Nederland kan beter.

Housing for Internationals, Nicole van Haelst e.a. (ICP, 2015)

Hoogwaardige bedrijven volgen talent

1. Door de verdienstelijking van de economie zijn de meeste bedrijven voor hun vestigingslocatie niet meer afhankelijk van de nabijheid van grondstoffen of afvoermogelijkheden. Bedrijven zijn footloose geworden en vestigen zich graag daar waar het prettig werken en wonen is.

Zukin, 1995, The cultures of Cities

2. De aanwezigheid van een attractief cultuuraanbod wordt belangrijker gevonden door ondernemers naarmate zij meer hooggekwalficeerde werknemers hebben.

Gnad, 1994, Musik, Wirtschaft und Stadtentwicklung

3. De Nederlandse creatieve klasse woont vooral in historische steden met kwalitatieve woningen, een groot theater- en caféaanbod en toch natuur en werk in de nabijheid. Specifiek in Amsterdam is de aanwezigheid van kunst en erfgoed een verklaring voor werkgelegenheidsgroei en internationalisering.

Marlet, 2005, Cultuur en creativiteit naar waarde geschat

4. De creatieve sector groeit in Nederland het snelst in de kernsteden van de Randstad, Arnhem-Nijmegen en de A2-corridor. Amsterdam groeit hierin het hardst. Aanwezigheid van industriële gebouwen trekt creatieve sector aan. Momenteel groeit deze sector in Rotterdam en Hilversum hard en is een belangrijke factor in het economisch herstel.

Marlet, 2005, Cultuur en creativiteit naar waarde geschat; Monitor Creatieve Industrie, 2016

5. Talentvolle wetenschappers prefereren een universiteit op een groene campus in de buurt van een grote stad met een groot cultuuraanbod.

Van der Zwaan, 2017, Haalt de universiteit 2040? Een Europees perspectief op wereldwijde kansen en bedreigingen

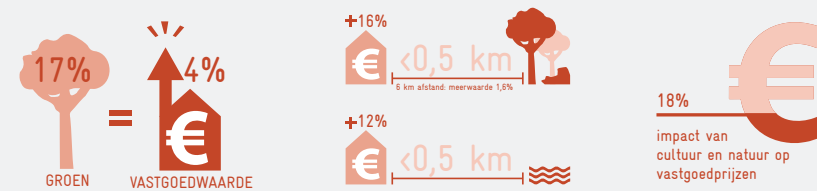
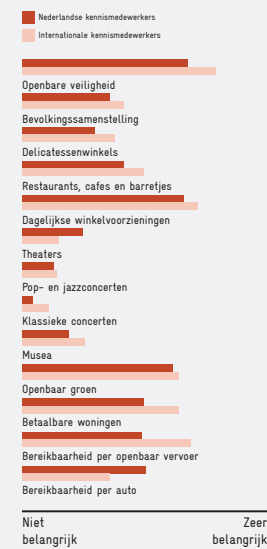
6. In 29 van de 150 city rankings, onderzocht door JLL in 2013, speelt quality of life een rol, 18 waren gefocused op de kenniseconomie, menselijk kapitaal en technologie, 14 op het milieu en duurzaamheid, terwijl 8 gingen over cultuur en diversiteit.

Moonen, Clark, Feenan, 2013, The business of cities. What do 150 city indexes and benchmarking studies tell us about the urban world in 2013? Jones Lang Lasalle

7. Toegang tot talent is voor Amerikaanse bedrijven nu al een belangrijker vestigingsfactor dan de toegang tot markten en toeleveranciers.

Morris, 2014, What do the best entrepreneurs want in a city?

Belang van regionale locatieaspecten voor kenniswerkers 2014 (Bron: UvA 2014)

Landschap en cultuurhistorie in en om de stad worden hoog gewaardeerd

1. Groen beslaat 1.400 ha (17%) van Den Haag, plus 116.000 straatbomen. Dit heeft een impact van €1,9 miljard op de vastgoedwaarde van woningen in Den Haag (4%, gemiddeld €7.500 per woning). Via de onroerendgoedbelasting betekent dit extra gemeentelijke inkomsten van ca. €1,3 miljoen per jaar.

Buck Consultants International, 2016

2. Woningen binnen een afstand van een halve kilometer van aantrekkelijke natuur kennen een meerprijs van 16%. Bij 'Grote wateren' wordt een meerprijs van 12% gehanteerd. Als de afstand tot de natuur toeneemt, neemt de meerwaarde geleidelijk af, tot een niveau van 1,6% bij een afstand van 6km.

LNV, 2006, Kentallen; Daams, 2016, Rethinking the economic valuation of natural land

3. Vanwege de optiewaarde en het consumentensurplus vinden mensen het belangrijk dat cultuur zich in de stad en/of woonomgeving bevindt, net als parken, goede scholen en veiligheid. Bovendien uit die aanwezigheid van cultuur zich in trots op de stad en woonomgeving en een gunstig imago van de stad. Er zijn zelfs studies die beweren dat mensen die deelnemen aan culturele activiteiten zich gelukkiger voelen en zowel mentaal als fysiek gezonder zijn.

Marlet, 2007, Atlas van Nederlandse Gemeenten

4. Cultuur en natuur hebben een aantoonbaar prijseffect op vastgoed. Van de grondprijzen kan 18% worden toegeschreven aan de aanwezigheid van rijksmonumenten, nabijheid van parken, natuur en zee en een grachtengordel.

Visser et al, 2006, De prijs van de plek, PBL; De Groot et al, 2010, Stad en Land; Raspe et al, 2015, De economie van de stad, PBL; Rouwendal, 2013, Oud Goud, RCE

5. Gemiddeld is de verkoopwaarde van woningen nabij erfgoed 23% hoger, of 9% na correctie voor andere locatiefactoren. De waardestijging is gemiddeld 0,2% hoger dan in andere locaties per jaar.

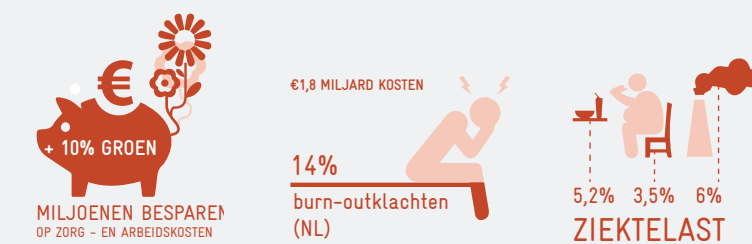
London School of Economics, 2012; Ahlfeldt et al, 2012

6. Erfgoed speelt een significante rol in de locatiekeuze van bewoners

Duijn, Rouwendaal, 2012, Cultural Heritage and the Location Choice of Dutch Households in a Residential Sorting Model, Paper European Regional Science Association; Rouwendaal, 2012, Cultureel erfgoed als bloemen op de tafel, Financieel Dagblad, 02 juni

7. Erfgoedlocaties trekken significant meer buitenlandse investeringen aan.

Wall en Stavropoulos, 2014

Landschap bevordert de gezondheid, concentratie en arbeidsproductiviteit in de stad

1. Een toename van 10% groen in de wijk leidt nationaal tot €65 miljoen besparing op zorgkosten en €329 miljoen op arbeidskosten, door minder ziekte en ziekmelding. Hier bovenop komen nog de belastinginkomsten door verhoogde productiviteit.

Buck Consultants International, 2016, op basis van TEEB-stad, Maas, TNO en KPMG

2. Groen in steden is aantoonbaar goed voor sociale cohesie, economie, gezondheid en nog veel meer.

thegreencity.com (Groene Stad i.s.m. iVerde en Productschap Tuinbouw)

3. Het aantal werknemers met burn-outklachten nam de afgelopen jaren toe met 3%. In Nederland heeft 14% van de werknemers burn-outverschijnselen. TNO berekende dat ziekteverzuim door werkstress jaarlijks €1,8 miljard kost. De oorzaken liggen vooral in de persoonlijke omgang met het werk, maar de oplossingen en preventie van burn-out liggen deels in het ruimtelijke domein – hardlopen, zwemmen, fietsen en wandelen.

CBS, TNO en ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016

4. Overgewicht en te weinig bewegen zijn verantwoordelijk voor resp. 5,2 en 3,5% van de ziektebelasting in Nederland, milieufactoren tot 6%. Goed stadsontwerp kan hierbij helpen.

RIVM, 2016, determinanten van de totale ziektebelasting; Ruimte voor Gezondheid; gezondontwerpwijzer.nl; volksgezondheidszorg.info

5. Het contrast tussen professionele activiteiten en vrijetijdsactiviteiten is erg belangrijk. De stad zou primair een plek moeten zijn van mogelijkheden. Naast een levendig nachtleven en winkels zijn mogelijkheden voor

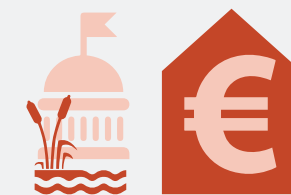
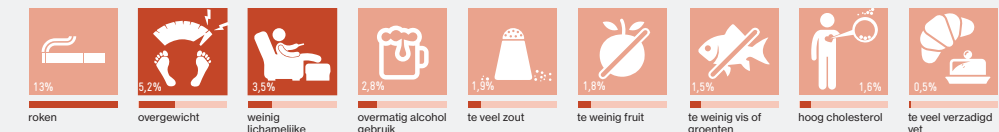
actieve rust minstens zo belangrijk voor talent: parken, fietspaden, sportfaciliteiten en verbindingen met de natuur in en buiten de stad.

Noorlander, 2016, Innovatie gedijt bij rust, Ruimtevoik

6. Achtergrondgeluid vermindert de concentratie en productiviteit. Daarnaast kan het leiden tot stress, die op zijn beurt het helder nadenken en onthouden bemoeilijkt.

Andrews, 2010, How does background noise affect our concentration? Scientific American

Bijdragen van verschillende determinanten aan de totale ziektebelasting (percentages kunnen niet bij elkaar opgeteld worden)

Landschap en cultuurhistorie geven identiteit aan regio's, instituten en bedrijven

1. De duinen, de lange formele bomenlanen, monumentale bomen, historische landgoederen en royale park-gebieden zijn onlosmakelijk verbonden met de identiteit van de stad. Toegankelijk groen met allure ondersteunt het imago van Den Haag als internationale stad van Vrede en Recht. Het landgoed Clingendael is daar een goed voorbeeld van. Vastgoed rond Clingendael ervaart hierdoor een waardestijging van 5%, €57 miljoen op een totale WOZ waarde van €1,1 miljard.

Buck Consultants International, 2016

2. Verschillende (internationale) bedrijven en instituten gebruiken regionale landschapselementen in hun corporate identity. In Angelsaksische landen investeren zij hier ook tamelijk direct in, via Land Trusts.

Nefs et al, 2016, Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent

3. Verschillende burgemeesters en andere bestuurders van metropolen wereldwijd investeren in groene structuren en erfgoed in en om de stad, met expliciet als doel om de leefkwaliteit en het vestigingsklimaat daarmee te verbeteren.

Nefs et al, 2016, Blind Spot – metropolitan landscape in the global battle for talent

4. In de World University Ranking wordt bij de kwaliteiten van Nederland de schoonheid van het landschap, zoals dat geschilderd is door Rembrandt en Van Gogh, als eerste genoemd. Vóór de grachtengordel, sociale gelijkheid, homorechten, vrede en diplomatiek en de universiteiten.

World University Ranking, 2017

5. Het Engelse woord "landscape" werd van het Nederlandse woord 'landschap' afgeleid in de periode van de opkomst van de Nederlandse landschapschilderkunst. Ook hebben schilderijen een belangrijke rol gespeeld in de collectieve beeldvorming omtrent het landschap. Nederlandse landschappen zijn vaak geschilderd door bekende kunstenaars, zoals Mauve in Laren en Mesdag rond Den Haag. De media-aandacht hieromtrent is een indicatie voor de belevingswaarde van dit cultuurhistorische landschap.

Getty.edu; Wim DenSlagen, 2013, LEI colloquium; Ernst Bos, 2017

6. Erfgoed is een ruimtelijke factor, die bij vastgoedontwikkelingen en andere economische processen een leitmotif kan zijn, ruimtelijke en leefkwaliteit toevoegt en daarbij publieke en private investeringen uitlokt. Hierbij zijn keuzes onvermijdelijk: niet alles kan bewaard en geconserveerd worden.

Janssen, Luiten, Renes, Stegmeijer, 2017, Heritage as sector, factor and vector: conceptualizing the shifting relationship between heritage management and spatial planning. European Planning Studies Vol. 25, Iss. 9

7. Nederlandse marketingcampagnes richting Expats maakt al gretig gebruik van aantrekkelijk landschap en cultuurhistorie, óók op afstand van de grote steden, zoals de Friese Meren en Zuid-Limburg.

www.iamexpat.nl/lifestyle

Investering in schaalvergroting, stilte, bekendheid en toegankelijkheid van landschappen is economisch zinvol

SCHAAL

1. Buitenlandse kenniswerkers hebben een relatief sterke voorkeur voor het grootschalige agrarische landschap van de Randstad.

Luttik et al, 2009, Landschap als blinde vlek, Wageningen UR

2. De schaal van landschappen is cruciaal voor de waardering door personen en indirect in vastgoedwaardes. Zo heeft kleinschalig groen rond de woning een effect van 2%, terwijl nabijheid van een landschap van nationale betekenis een effect van 16% kan opleveren.

BCI, 2016; Daams, Sijtsma, Van der Vlist, 2016

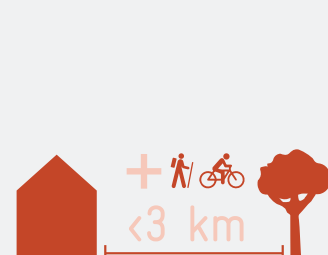
3. Grotere, aaneengesloten agrarische en natuurgebieden worden meer gewaardeerd. Wandelaars hebben een gemiddelde actieradius tot 6 km, fietsers 60km, wat neerkomt op een wandelgebied van ca. 1.000 ha en een fietsgebied van ca. 1250 km². In bos en landgoederen is de opnamecapaciteit hoger en is minder schaal-grootte nodig voor dezelfde waarde-ring (10 ha is vaak al voldoende).

Goossen, 2009, Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden, Wageningen UR

8. Aanleg van hoogwaardige metropolitane fietsinfrastructuur die ook voor recreatief gebruik aantrekkelijk is, kan waarschijnlijk binnen 3,5 jaar worden terugverdiend, door toegomen comfort, veiligheid en belevingswaarde. Baten op het gebied van bereikbaarheid, verminderde filedruk en uitstoot, en de recreatieve sector maken de terugverdientijd mogelijk nog korter.

Econoom Ernst Bos voert momenteel een maatschappelijke kosten-baten analyse uit op de Hollandse Banen in Zuid-Holland, gereed eind 2017, WEER

BEKENDHEID EN TOEGANKELIJKHEID

4. Wandelen is de populairste vrijetijdsbezigheid buitenshuis in Nederland. Daarnaast staat (ruraal) wandelen op nummer drie in de top 20 populairste activiteiten ondernomen door buitenlandse meerdaagse toeristen.

CBS, 2016, Trendrapport toerisme, recreatie en vrije tijd

5. Toegankelijk groen dicht binnen 3 kilometer van huis leidt tot meer wandelen en fietsen. De meeste buitenactiviteiten worden binnen deze straal ondernomen.

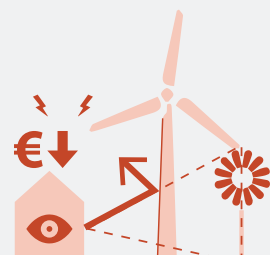
De Boer, de Groot, 2010, Belevingswaardenmonitor Nota Ruimte 2009, Wageningen UR

6. Investerings in toegankelijkheid en basisfaciliteiten van het landschap gaan in Amerikaanse regio's gepaard met economische groei.

Deller et al, 2008, Modeling regional economic growth with a focus on amenities

7. Nederland heeft de landschappen die nodig zijn voor aantrekkelijk wonen, werken en recreëren. De kenniswerker, zeker de internationale, weet deze echter nog onvoldoende te vinden.

Vereniging Deltametropool, International Community Platform, JAM architecten, 2017

STILTE

9. Nederland heeft maar weinig gebieden waar het echt 'stil' is, dat wil zeggen dat natuurgeluid niet door menselijk geluid verstoord wordt. Het grootste deel van de 650 duizend hectare Stiltegebied ligt in de Waddenzee en de Zeeuwse wateren, nabij de steden is weinig stilte. Het aantal geplande stiltegebieden is afgenomen tot vrijwel nul.

Compendium voor de leefomgeving, 2008, Stiltegebieden

10. Woningen, fiets- en wandeltochten met geluidsbelasting boven de 48 dB verliezen per extra dB een monetaire waarde van resp. 0,063%, €0,023 en €0,018. Dit klinkt niet indrukwekkend, maar voor heel Nederland gaat dit om miljarden aan vastgoedwaarde en vele miljoenen per jaar aan recreatieve tochten.

LNV, 2006, Kentallenboek

OPENHEID

11. Hoewel openheid geen garantie is voor hoge waardering van het landschap (nieuwe polders bijvoorbeeld), leidt verstoring van de openheid wel tot lagere waardering: een derde lager bij grote bedrijfsgebouwen binnen 500m; een derde lager bij windturbines binnen 1.500m. Voor de beleving van openheid is de zichtbare oppervlakte de belangrijkste maat. Die ligt voor de mens op ca 1.500 ha: een cirkel met straal van 2.200m. Visuele verstoring doet zich voornamelijk voor in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht.

Compendium voor de Leefomgeving, 2014, Visuele verstoring belevingswaarde landschap; Meeuwse, Jochem, 2011, Openheid van het landschap, Berekeningen met het model View-Scape, Wageningen UR

12. Een al wat oudere studie van 6 wijken laat in verschillende regio's de volgende indicatie zien: Woningen met aan de achterzijde vrij uitzicht over open landschap hebben een 12% hogere verkoopprijs. Vergelijk: parken en plantsoenen gaven 'slechts' 6,5, respectievelijk 4,5 % meerwaarde.

Bervaes, Vreke, 2004, De invloed van groen en water op de transactiepreizen van woningen, Wageningen UR

bossen | zee en grote meren heide-, zand en duingebieden klein agrarisch | halfopenagrarisch natuurlijk grasland, moeras en riet sloten, beken, rivieren en plassen

HISTORISCHE BINNENSTEDEN RECREATIEGEBIEDEN (nabij de stad) KUST HAVEN SLOTEN, BEKEN RIVIEREN EN Plassen

TYPE LANDSCHAPPEN

13. Bossen en agrarische gebieden trekken de meeste recreanten, op grote afstand gevolgd door bijvoorbeeld heide- of duingebieden. Agrarische landschappen zoals het veenweidegebied trekken minder recreanten, maar wel relatief veel hoogopgeleiden. De eigen woonomgeving is van invloed op de waardering van landschappen elders. Globaal gezien waarden respondenten vooral (in afnemende voorkeur): i) bossen, ii) zee en grote meren, iii) heide-, zand en duingebied, iv) klein agrarisch, v) halfopen agrarisch, vi) natuurlijk grasland, moeras en riet en vi) sloten, beken, rivieren en plassen. Deze uitkomsten verschillen nogal per context en per onderzoek. Het Kentallenboek van LNV komt bijvoorbeeld op een lagere waardering van bos uit.

Goossen et al, 2013, Wageningen UR; CPB, 2014; LEI, 2016; LNV, 2006

14. De landgoederen Stichtse Lustwarande, Vechtdal en beneden Regge, en Zuidelijke Veluwezoom leveren jaarlijks samen meer dan een miljard aan baten op, voor een groot deel in woongenot en beleving. In de Veluwezoom wegen deze ruimschoots op tegen de kosten. Sociale baten en nevenactiviteiten zijn nog onbekend. Hoe meer mensen/verstedelijking, hoe groter de baten.

Ruijgrok, 2014, Over de Baten van Groen

15. Burgers en recreanten uit het Groene Woud, de Ooijpolder en Amstelland willen best investeren in landschap. Hun gemeten betalingsbereidheid voor aan te leggen landschapselementen was in 2011 resp. €15, €17 en €24. Men investeert het liefst in de eigen woonomgeving, en naar rato van het inkomen, blijkt uit het onderzoek.

Bos et al, 2011, onderzoek onder enkele duizenden recreanten, WEER

16. Kenniswerkers in Zuid-Holland waarden ook de stedelijke landschappen. Historische binnensteden staan zelfs bovenaan hun lijstje, recreatiegebieden nabij de stad scoren bijna net zo hoog als de kust, en de haven ongeveer net zo hoog als landbouwgebied.

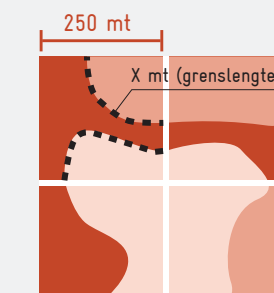
Vereniging Deltametropool, International Community Platform, JAM architecten, 2017

17. Juist door de interactie van mens en natuur hebben Nederlandse landschappen significante internationale waarde, die het onderwerp is van onderzoek en debat onder experts. Inwoners en bezoekers kunnen, soms onbewust, ook deze landschappen waarden en het verhaal erachter.

Baas, Burm, Ligtdag, Vreugdenhil, 2001, Ontgonnen Verleden. Inzoomen op de historisch-geografische ontwikkeling van het Nederlandse landschap. LNV/Landview; Ministerie van OC&W, Ministerie van LNV en Ministerie van VROM, 1999, Belvedere. Beleidsnota over de relatie tussen cultuurhistorie en Ruimtelijke Inrichting; Canon van het Nederlandse landschap; Top 100 Historische Geografie

18. De 'niet-gebruikswaarde' is voor landschap met cultuurhistorie twee keer zo hoog (ruim €7 per huishouden) als voor landschap zonder cultuurhistorie, concludeert LNV, al is dit contextafhankelijk. Uit hetzelfde onderzoek blijkt een groot potentieel voor toekomstige projecten, investeringen en onderzoeken voor het landschap als vestigingsvoorwaarde: "Uit de kwalitatieve analyse blijkt dat investeren in landschap een duurzame investering is met gedurende lange tijd positieve effecten op vele terreinen. Het draagt bij aan de kwaliteit van de woon-, werk- en recreatie-omgeving, helpt bij het realiseren van goede ruimtelijke- en milieuoedities, en heeft een positieve invloed op geluk. Uit de kwantitatieve MKBA blijkt dat het ook voor de welvaart in Nederland bijzonder positief is om te investeren in landschap."

Braaksma, Bos, 2007, Investeren in het Nederlandse Landschap, Opbrengst: geluk en euro's, LNV

DIVERSITEIT

19. Diversiteit en variatie van het landschap wordt vaak als kwaliteit genoemd, maar is lastig te meten. Frankfurt heeft hier al een werkbare methode voor, die uitgaat van de grenslengte tussen landschappen in vierkanten van 250x250m.

Regionalverband Frankfurt Rhein Main

20. Verscheidenheid van het landschap hangt nauw samen met de identiteit en beleving van een gebied. De grens tussen 'gevarieerd' en 'rommelig' is hierbij dun. Bovendien is vaak sprake van hybride landschappen, gradiënten tussen stad en open land. Vooral nieuwe ontwikkelingen aan de stadsrand hebben hierop grote invloed: ze kunnen landschapswaarde creëren of teniet doen. Ontwerp is hierbij een goed hulpmiddel.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2012, Eenheid en verscheidenheid; Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, 1999, Made in Holland, over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit; Ministerie van OCW, Visie Erfgoed & Ruimte, Kiezen voor Karakter; Coetier, 2000, Hoe beleven we onze omgeving? over doorleefde historische landschappen, Wageningen UR; Ierland, 2008, Het Nederlandse landschap in economisch perspectief. In: J. Buma e.a., De Toekomst van het Nederlandse landschap. Wetenschappelijke bijdragen aan de toekomstige landschapswaarde. KNAW, p43-53

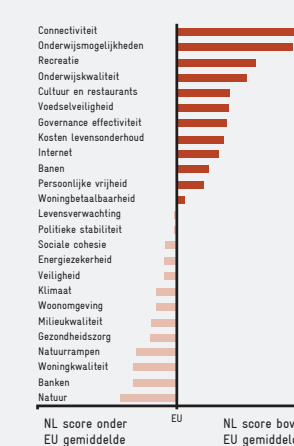
21. Zowel de toegankelijkheid, openheid, stilte, diversiteit en typering van landschappen spelen een belangrijke rol in de waardering. Er is al tamelijk veel bekend over hoe gebruikers hierover denken via apps en enquêtes. Deze manier van meten staat echter nog in de kinderschoenen.

GLAM Belevingskaart en DaarMoetIkZijn, Wageningen UR; Hotspotmonitor, Rijksuniversiteit Groningen

22. Naast beleving van diversiteit en 'diepnatuur' worden ook functionaliteit, toegankelijkheid, inrichting, parkeren en faciliteiten in natuurgebieden sterk gewaardeerd. Noord-Hollandse natuurgebieden trekken jaarlijks ruim 80 miljoen (meer dan een miljoen bezoekers) zijn het Amsterdamse Bos, het strand bij Bergen-Egmond-Schoorl, het strand van Zandvoort en het Vondelpark.

Stichting Kennis- en Innovatiecentrum, 2001, Rood en groen in balans. Een verkenning van groennormen en alternatieve benaderingen; NBTC NIPO, 2017, Bezoekersonderzoek natuur- en recreatiegebieden Noord-Holland 2016

quality of Living indicatoren 2013 in 25 Europese regio's

PBL, juni 2014

De Kampina. Foto: Eric de Redelijkheid

Heeft het *Landschap als Vestigingsvoorwaarde* je aandacht getrokken? Download dan ook de publicatie '*Blind Spot - metropolitan landscape in the global battle for talent*'. Meer weten over de 12 pilotprojecten? Download dan de extra dikke Essaybundel van SPOT ON, via deltametropool.nl.

Deze publicatie is gepresenteerd op de Landschapstriënnale 2017 (Landgoed Kleine Venne, Haarlemmermeer), vergezeld van een tentoonstelling.

LEES VERDER

Stap in het buitenleven

Volg het spoor van de stad
naar het landschap

- Amsterdam Centraal
- 📍 Wormerveer
- 🕒 22 min

